

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lisbeth Vestergaard Høst

»Det Ene Fornødne«

*Nordslesvigske Indre Mission
og Det gamle Budskab 1880-1945*

Historisk Samfund for Sønderjylland

»Det Ene Fornødne«

Lisbeth Vestergaard Høst

»Det Ene Fornødne«

*Nordslesvigsk Indre Mission
og Det gamle Budskab 1880-1945*

Skrifter udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 76

Aabenraa 1997

»Det Ene Fornødne«
Nordslesvigsk Indre Mission
og Det gamle Budskab 1880-1945
Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 76

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S • Haderslev

ISBN 87-7406-096-1

ISSN 0109-9264

Redaktion: Hans Schultz Hansen

Historisk Samfund for Sønderjylland
takker for tilskud til udgivelsen fra

Jens Nørregaards og Hal Kochs Mindefond
Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse
Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II

Indhold

Forord	7
Indledning	9
Religiøs og national opvågningen i Nordslesvig	12
Pietisme, herrnhutisme og nationalisme	12
Nordslesvigsk kirkeliv og nationalitetskamp under tysk styre.....	13
Vækkelsen i Indre Mission ca. 1886-1912	16
»Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« oprettes	16
Modstandere og medkæmpere	20
Nordslesvigsk Indre Missions virksomhed	24
Vækkelsen i Nordslesvig i 1890'erne	26
Nordslesvigsk Indre Mission mellem tysk og dansk	31
Vækkelsesbevægelsen og »verden«	34
25 års jubilæum: Et vidt forgrenet arbejde på sit højeste	39
Splittelsen i 1912	43
Førlig i elvte time	43
Krisen bryder ud	45
Opgøret mellem formanden og »de tolv«	48
To fløje blandt »de hellige« i strid	50
Hans Tonnesen får det sidste ord	54
Pressens syn på splittelsen	56
To missionsforeninger	60
»Det gamle Budskabs Indre Mission« organiseres	60
Forholdet mellem nordslesvigsk Indre Mission og Det gamle Budskab	66
Splittelsen på lokalt plan	69
Kirkeligt Lægforbund kræver »livets ret«	72
Nordslesvigske præster i skudlinjen	74

Verdenskrigens prøvelser	76
Krig og vækkelse	76
Nordslesvigsk Indre Mission i krise	77
Det gamle Budskabs virke under »trængselstiderne«	81
Teologi og krigsreligiøsitet	86
Forgæves forsøg på forsoning	89
Bolderslev missionshus bliver Det gamle Budskabs »fæstning«	90
Det Gamle Budskabs nationalpolitiske farveløshed	96
Bevægelsens national-neutrale kurs	96
Foreningens tilhængerskare og udbredelse	97
Afgørelsens stund for »de hellige« 1919-1920	102
Genforeningen	102
Spørgsmålet om tilslutning til dansk Indre Mission	103
Præstevalgene	109
Vennerne af Det gamle Budskab i det genvundne Sønderjylland	114
Det gamle Budskabs arbejde fortsætter uden organisation ...	114
Vækkelse og splittelse i Bjolderup sogn	120
Gammel Budskabs-kredsens hensygnen	126
Sammenfatning	131
Litteratur og kilder	137
Kirkehistorisk forskning	137
Arkivalier og trykte kilder	140
Fortegnelse over litteratur og kilder	145
Noter og henvisninger	153
Bilag	172

Forord

Denne bog er en lettere bearbejdning af mit hovedfagsspeciale »Det Ene Fornødne« – Nordslesvigsk Indre Mission og Det gamle Budskab i grænselandet ca. 1880-1945«. Der skal her rettes en tak til min specialevejleder, docent Vagn Wåhlin, Historisk Institut ved Århus Universitet, som har beskæftiget sig indgående med dansk Indre Missions historie og givet mig vejledning og inspiration.

Med hensyn til Indre Missions historie i Nordslesvig har jeg haft stor gavn af talrige drøftelser med landmand Holger Madсен, Agerskov. Hans store kendskab til missionen og dens persongalleri er i høj grad kommet afhandlingen til gavn. Ligeledes skylder jeg pastor dr. Günter Weitling, Sønderborg, tak for en frugtbar igangsættende diskussion. Landsarkivar Hans Schultz Hansen, Landsarkivet for Sønderjylland, skal have en særlig tak for hjælpen med at fremfinde det spredte og sammensatte kilde-materiale, som afhandlingen er baseret på. Desuden har han bidraget med mange kreative tilskyndelser og forestået redaktionen i forbindelse med udgivelsen. For kritisk gennemlæsning takkes endvidere cand.merc.int., marketingkoordinator Karsten Dølrath Isaksen. Endelig er jeg min mand Birger og min søn David taknemmelig for tålmodighed og støtte.

Udgivelsen er muliggjort ved støtte fra Jens Nørregaards og Hal Kochs Mindefond, Den grevelige Hielmstjerne-Rosencrone-ske Stiftelse og Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II. Disse bidragsydere og Historisk Samfund for Sønderjylland bedes modtage min bedste tak.

Århus, august 1997

Lisbeth Vestergaard Høst

Indledning

Den nordslesvigske Indre Mission var fra sin stiftelse i 1886 til 1911 en samlet kirkelig og folkelig hovedfaktor i grænselandet. I 1912 skete imidlertid en sprængning af missionsbevægelsen, som medførte, at en ny mission under navnet »Det gamle Budskabs Indre Mission« med 12 præster i spidsen blev oprettet som konkurrent til nordslesvigsk Indre Mission.¹ De to missionsbevægelser historie, herunder deres indbyrdes konflikter omkring splittelsen i 1912, under 1. Verdenskrig og i genforeningstiden samt bevægelsernes skæbne i det genforenede Nordslesvig har ikke blot stor kirkehistorisk interesse, men udgør også et væsentligt kapitel i grænselandets politiske historie i de bevægede årtier, hvor nationalitetskampen var på sit højeste.

Så meget mere bemærkelsesværdigt er det, at der kun er skrevet ganske lidt om nordslesvigsk Indre Mission i vort århundrede. Splittelsen i 1912 er dog blevet behandlet af flere, men langt fra til bunds, og der er næsten intet skrevet om Det gamle Budskabs historie.

Gennemgående har man hidtil fortolket bruddet i 1912 som rent eller altovervejende nationalpolitisk motiveret. De udtrådte medlemmer af nordslesvigsk IMs ledelse brød ifølge denne nationale tolkning med nordslesvigsk IM, fordi formanden, pastor Hans Tonnesen, sammen med en række yngre medarbejdere, især ungdomssekretær Jes M. Kylling, under den tiltagende nationale polarisering tilnærmede sig den danske side. At de ovennævnte 12 Gammel Budskabspræster var drevet af deres tyskthed, tages for givet, idet de alle var tysksindede og støttede tysk missionsvirksomhed. I forlængelse heraf virkede Det gamle Budskab hovedsageligt i grænseområdets »skæve firkant« (Højer – Løgumkloster – Aabenraa – Gråsten).² Endvidere valgte langt de fleste af præsterne i Det gamle Budskab i afgørelsens stund i afstemningstiden 1919-1920 at rejse sydpå i overensstemmelse med deres tyske indstilling. Bevægelsen ses desuden som et udpræget præsteforetagende, hvor de få lægfolk, der tilsluttede sig, var en slags statist. Den nye missionsforening fik kun ringe

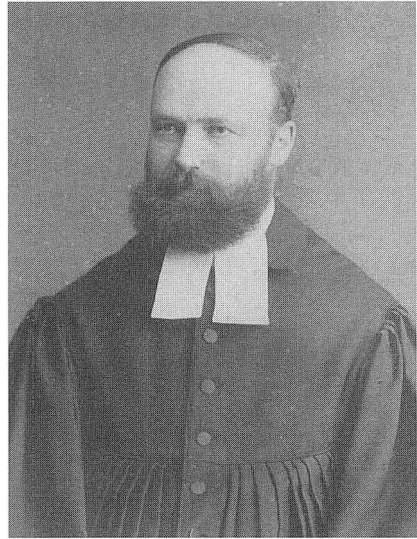
betydning frem til Genforeningen, hvor organisationens opløsning var et udtryk for, at den havde overlevet sig selv.

Teologiske stridsspørgsmål, især mellem ældre og yngre medarbejdere, tillægges højst betydning som en underordnet faktor i krisen. De tolv præsters påstand om, at sprængningen fortrinsvis skyldtes »den moderne teologi« i nordslesvigsk IM, anses således generelt for en »skingrund«, som udbryderne brugte for at dække over deres tysk-nationale hensigter. På samme måde betragtes foreningens erklærede national-neutrale holdning og dens tale om »Det Ene Fornødne« som et dække, der skulle passivisere de dansksindede i grænseområdet, så tyskheden indirekte fremmedes. Med »Det Ene Fornødne« mente Det gamle Budskab, at kun ét, nemlig livet i Jesus Kristus, var fornødent til menneskets salighed.³ For Det gamle Budskab betød dette, at forkyndelse og vækkelsesmission samt styrkelse af troslivet til Gudsrigets fremme var bevægelsens første og eneste mål (»hellig ensidighed«).

Med splittelsen i 1912 og de fleste missionsfolks opslutning om nordslesvigsk Indre Mission, mentes faren for tyskhedens fremgang i missionen dog at være afværget for størstedelens vedkommende, hvorfor splittelsen set fra denne nationalpolitiske synsvinkel var en sejr for den danske sag.⁴

Formålet med denne bog er at undersøge de to missionsretningers historie og virke fra omkring 1880 til 1945. Hovedvægten vil ligge på perioden ca. 1900-1921, især forhistorien til splittelsen, krisens forløb i 1912 samt Det gamle Budskabs oprettelse og udvikling. For det første skal det undersøges, om ovenanførte gængse nationale opfattelse er holdbar, eller om der findes en anden tolkningsmodel. For det andet skal selve splittelsen i 1912 – et kompliceret hændelsesforløb, som har givet anledning til megen uklarhed – forsøges rekonstrueret. Derefter vil Det gamle Budskabs IM blive grundigt undersøgt fra splittelsen over Genforeningen til præstevalgene i 1920-1921, og med en bred pensel vil dens videre skæbne på dansk jord blive skildret. Nordslesvigsk IM vil blive behandlet fra 1912 og frem, men mest for at kaste lys over de to missionsforeningers indbyrdes forhold og forskelle. Efter 1920 blev nordslesvigsk IM fuldstændig sammen smeltet med dansk IM, mens Det gamle Budskabs venner fortsatte dele af bevægelsens tidligere arbejde i selvstændigt regi. Derfor vil kun Det gamle Budskab vil blive behandlet efter 1920.

Pastor Hans Tonnesen (1854-1935) var 1880-88 andenpræst i Aabenraa og derefter frem til 1927 sognepræst i Hoptrup. I 1883 begyndte han udvigelsen af vækkesbladet »Sædekornet«. Pastor Tonnesen var fra begyndelsen i 1886 den drivende kraft i »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« og forblev dens ledende skikkelse indtil Genforeningen i 1920. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Den samlede undersøgelse vil for en stor dels vedkommende bygge på kildemateriale, som hidtil ikke har været benyttet af forskningen (se om forskning og kilder s. 137).

Missionsarbejdets indflydelse på lokalt plan vil særlig blive belyst gennem en undersøgelse af Bjolderup sogn, da grænselandets vigtige religiøse strømninger gik igennem sognet og prægede det i en sådan grad, at det nærmest kan betegnes som »et stykke sønderjysk kirkehistorie i miniature«. Bjolderup er beliggende sydvest for Aabenraa. I 1910 var indbyggertallet 1.526. Det var et udpræget landsogn med hovedvægt på kvægavl. I stationsbyen Bolderslev drev man overvejende handel og håndværk. De sociale strukturer i sognet var jævne, d.v.s. præget af mange mellemstore ejendomsbesiddere. I national henseende var det nærmest et nordslesvigsk gennemsnits sogn, idet 75% af stemmerne i 1920 var danske, svarende til landsdelen som helhed. Tyskheden stod stærkest i vestersognet, mens østersognet var altovervejende dansk.⁵ I hele perioden under fremmedherredømmet samt under dansk styre fra 1920 indtil omkring 2. verdenskrig var sognet i frontlinien i det indremissionske arbejde i grænselandet. Krisen i 1912 satte sig dybe spor i sognets kirkelige liv, og eftervirkningerne kunne spores helt op til omkring 1940. Dertil kommer, at der herfra findes et fortræffeligt lokalt kildemateriale.

Religiøs og national opvågningen i Nordslesvig

Pietisme, herrnhutisme og nationalisme

Nordslesvig er ved historisk-dynastiske spil på mange måder kommet til at udgøre et afgrænset område med særlige politiske, kulturelle og kirkelige forhold.⁶ Blandt de vigtigste religiøse strømninger i nordslesvigsk kirkeliv efter reformationen kan nævnes pietismens gudelige forsamlinger (konventikler) og brødremissionen i Christiansfeld, som begge udgjorde en væsentlig baggrund for den senere indremissionske vækkelsesbevægelse. De pietistiske traditioner i grænselandet går tilbage til begyndelsen af 1700-tallet, hvor landsdelen blev den tyske pietismes vigtigste indfaldsport til det danske monarki.⁷ Ved sin fremhævelse af den enkeltes personlige tilegnelse af troen lå pietismen i forlængelse af den lutherske tanke om »det almindelige præstedømme«, men så sig samtidig som et alternativ til »den lutherske fyrstekirkes stivnede ortodoksi«.⁸ Selvom pietisterne ikke mente, at kirken i forhold til den enkeltes tro var et nødvendigt mellemled mellem Gud og mennesker, ønskede de allerfleste dog ikke at træde ud af den. De forsøgte snarere at forny kristenlivet bl.a. gennem afholdelse af gudelige forsamlinger, hvor pietisterne samledes omkring bøn, salmesang, skriftudlægning, vidnesbyrd o.l. De helliges fromhedsliv var forbundet med en skarp afstandtagen fra »det syndige jordeliv«, specielt vantro og verdslige fornøjelser. Pietismen, som fik en markant repræsentant i den nordslesvigske salmedigter Hans A. Brorson, fik forholdsvis større gennemslagskraft i den jævne befolkning i Nordslesvig end nord for Kongeåen, hvor den statskirkelige pietisme sejrede.⁹

Den herrnhutiske brødremenighed, som den saksiske grev Zinzendorf i 1727 havde organiseret på sit gods, oprettede i 1773 en koloni i Christiansfeld. De følgende ca. 50 år blev denne pietistiske lægmandskoloni, ledet af omrejsende udsendinge, der drev indre- og ydremission, et åndeligt og kulturelt centrum i

landsdelen. Som protestantisk kirkesamfund uden særlige bekendelsesskrifter byggede herrnhuterne på en følelsesbetonet fromhed, hvis kerne var hjertets forhold til Forsoneren, der ønskede at forene forskellige kirkesamfund til en enhed. Brødre­menigheden medvirkede i begyndelsen af 1800-tallet afgørende til de religiøse vækkelses udbredelse i Nordslesvig, men også nord for Kongeåen. Menigheden havde imidlertid et problem; den var næsten udelukkende tysk og dog placeret i et dansk område. Kolonien blev derfor fra slutningen af 1830'erne, da nationalitetskampen indledtes, mødt med mistro fra dansk-nationale kredse.¹⁰

De kirkelige og religiøse vækkelser tog for alvor fart i Nordeuropa op imod midten af 1800-tallet. Vækkelserne i grænselandet var både inspireret af det åndelige røre nord for Kongeåen, især den grundtvigske bevægelse og de store lægmandsvækkelser fra Fyn, og af strømninger sydfra. Stærke impulser udgik fra Brødre­menigheden og den slesvig-holstenske landskirke, der begge oplevede religiøse fornyelser fra 1830'erne.¹¹ Midtpunktet for de folkelige religiøse bevægelser, norden såvel som sønden å, var de gudelige forsamlinger, som opstod i reaktion mod den etablerede kirkeorden, især den »dogmeløse rationalisme«, der stadig var udbredt blandt præsteskabet. Forsamlingerne var pietistisk på­virkede lægmandsgrupper, som fik betydelig større folkelig bredde end den tidlige konventikelpietisme.¹² Samtidig med denne religiøse vækkelsesbølge blev Nordslesvig fra slutningen af 1830'erne hjemsted for en national vækkelse, som i 1840'erne resulterede i dannelsen af en dansk nationalbevægelse. Dens til­hængerskare tilhørte hovedsageligt bondestanden, der efter­hånden havde opnået en velstående og selvstændig status. Både den religiøse og den nationalpolitiske vækkelse var udtryk for standens oprud fra den absolutistisk-statskirkelige samfunds­ordning.¹³

Nordslesvigsk kirkeliv og nationalitetskamp under tysk styre

I kølvandet på den folkelige mobilisering særligt under Treårs­krigen 1848-50 oplevede Nordslesvig en groende danskhed, men fra 1864 kom landsdelen under tysk statsoverhøjhed. Under den

kirkelige nyordning blev de fleste dansksindede præster udskiftet med tysksindede, navnlig fordi de ikke ønskede at aflægge den pligtige troskabsed til kongen af Preussen i 1867. Et beskedent antal dansksindede præster blev dog i Nordslesvig, fordi de derved mente at gavne danskheden bedst. Blandt de øvrige præster i Nordslesvig var kun få egentlig aktive fortyskningspræster, mens størsteparten forholdt sig nationalt og politisk tilbageholdende i den modsætningsfyldte landsdel, der i datiden meget betegnende blev kaldt en politisk »heksekedel«. Kirken i grænselandet hørte nu til den evangelisk-lutherske slesvig-holstenske landskirke. Landskirkens øverste centrale myndighed blev fra 1867 Konsistoriet i Kiel, der var underordnet Kultusministeriet i Berlin. Det særlige præsteseminarium for Nordslesvig, som blev oprettet i 1870 i Haderslev, havde til formål at forberede de teologiske kandidater på deres tjeneste i det særegne og dansksprogede Nordslesvig; de skulle bl.a. lære dansk. I 1876 indførtes kirke- og synodalordningen for Slesvig-Holsten, der gav kirken et vist selvstyre gennem fællessynoder o.l. De enkelte menigheders anliggender blev herefter bestyret af kirkeforstanderskaber (den stedlige sognepræst og 4-10 kirkeældste).

I byerne blev højmassen hurtigt tysksproget. Ved de andre gudstjenester og på landet i dansktalende områder vedblev kirkesproget at være overvejende dansk indtil 1920, selvom et stadig større antal tyske gudstjenester blev indført som led i fortyskningspolitikken. I 1892 fik kirken i Nordslesvig en ensartet liturgi på både dansk og tysk sprog. I 1890 udkom »Evangelisk-luthersk salmebog for de dansktalende menigheder i Slesvig« (»salmebogskommissionen« bestod bl.a. af formanden for nordslesvigsk Indre Mission, pastor Nicolai C. Nielsen). Den indeholdt både gammelkendte salmer af Kingo, Pontoppidan og Brorson og nyere salmer bl.a. mange af Grundtvig. Den nye salmebog blev indført i næsten alle kirker i Nordslesvig og fik indirekte stor betydning for danskheden i grænselandet.

En målrettet germanisering af det nordslesvigske samfund satte ind under Bismarcks ledelse fra slutningen af 1870'erne. Kirken – og endnu mere skolen – blev brugt i fortyskningens tjeneste. For at hæmme den kirkelige forbindelse til Danmark forbød regeringen f.eks. i 1874 »udenlandske prædikanter« at holde møder i Slesvig. Diskrimineringen af den dansksindede befolkning i Nordslesvig blev kraftigt forstærket med sproganordnin-

gen af 1888, hvorefter tysk undervisningssprog blev påbudt i alle timer i skolen, med undtagelse af fire ugentlige religionstimer, der, såfremt hjemmene ønskede det, kunne foregå på dansk. Ordningen mødte stor modstand i den brede befolkning, og til trods for tilbagevendende krav om flere dansktimer på fællessynoden, bestod den indtil 1920. Også mange tysksindede præster mente, at det var bedst for det kirkelige liv i sognene, hvor den danske gudstjeneste oftest var betydeligt bedre besøgt end den tyske, at børnene lærte dansk i skolen. I 1894 indgav 77 af Nordslesvigs ca. 100 præster således et andragende om indførelse af to dansktimer i skolen, men forgæves.¹⁴

De dansksindede nordslesvigere udgjorde antageligvis ca. 75-80% af befolkningen.¹⁵ Under indtryk af den massive fortyskningspolitik i grænselandet svarede de med en øget national selvbesindelse og mobilisering.¹⁶ De forsøgte at styrke forbindelsen med »det gamle land« og kæmpede for dansk sprog og folkelighed, og overfor den aggressive preussiske jordpolitik forsøgte de at fastholde jorden på danske hænder. Som et resultat af den folkelige modstand mod germaniseringen opstod fra ca. 1880 en stærk og meget velorganiseret dansk-national bevægelse med sprogforening, vælgerforening, skoleforening, foredragsforeninger, gymnastikforeninger, forsamlingshuse o.s.v. Også den tyske bevægelse mobiliserede sine tilhængere, og en voksende polarisering mellem dansk og tysk blev følgen. I landskirkens rige menighedsliv, hvor både tysk- og dansksindede samledes, lykkedes det dog for en tid stort set at unddrage sig den nationale kamp.

Vækkelsen i Indre Mission ca. 1886-1912

»Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«
oprettes

Midt i denne politisk og nationalt spændingsfyldte tid, i året 1886, blev »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« stiftet. At foreningen, med den hjemmetyske præst Hans Tonnesen fra Aabenraa i spidsen, i løbet af en kort årrække vandt stor udbredelse i Nordslesvig, skyldtes i høj grad, at jorden var gødet i forvejen. Teologisk byggede bevægelsen ikke blot på de førnævnte pietistiske og herrnhutistiske traditioner og de gudelige forsamlinger, men også på tysk erfaringsteologi og nyere vækkelsesreligiøsitet.¹⁷ Den nordslesvigske IM var f.eks. inspireret af religiøse bevægelser fra omkring midten af 1800-tallet som den slesvig-holstenske lægmandsmission oprettet i 1857, den Kierkegaard-påvirkede »Haderslev-Revolution« fra 1850'erne under ledelse af lægprædikanten Mogens Sommer samt ikke mindst »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«, stiftet i 1861. Den rigsdanske Indre Mission havde første gang haft forbindelse med Nordslesvig i 1860'erne. I 1862 blev en kolportør (bogsælger) stationeret i Haderslev, og i forbindelse med krigen i 1864 udførte foreningen en omfattende indsats blandt soldaterne i Dybbølstillingen og andetsteds. Foreningens forbindelse til Nordslesvig blev dog svækket i de første årtier efter »adskillelsen« i 1864.¹⁸

»Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« havde tre direkte forløbere.¹⁹ Den første, »Kirkelig Forening for Guds Riges Fremme i Slesvig«, blev stiftet i 1868. Præster og lægfolk med forskelligt nationalt sindelag optog i fællesskab et missionsarbejde indenfor rammerne af den slesvig-holstenske landskirke og udgav ved Bjolderup-præsten Jørgen Michaelsen det første dansksprogede opbyggelige blad i Nordslesvig, »Elias«. Dette arbejde standsedes af den fransk-tyske krig i 1870-1871. Omkring midten af 1870'erne blev et tilsvarende vækkelsesarbejde iværk-

Elias.

Bidrag til Guds Riges Fremme.

Udgivet af Sognepræst Michaelsen i Bjolderup, redigeret af
Kapellan Grove-Nasmussen i Gram.

2den Aarg. Onsdag den 1ste Juli 1868. Nr. 13.

Indhold: „Er Pintseunderet skeet i Din Sjæl“, af Michaelsen. „Om
„kristelig“ og „hellig“, af Gr.-Madm. „Jesu Blod“, af en
Ubenævnt.

Er Pintseunderet skeet i Din Sjæl?

Pintseprædiken i Bjolderup Kirke 1868.

Epist.: Apostl. Gj. 2 Kap. 1—11.

Hvad den hellige Lectie beskriver for os, er jo hiint første Pintseunder, hiint store Forandring, der foregik med de første Disciple. Vi have jo seet, hvorledes de vare fulde af Vantro og Verdslighed, fulde af Frygt og sad indensfor lukkede Døre, hvorledes de forlode og fornægtede ham, hvorledes han paa det Sidste maatte bebreide dem deres Hjerters Haardhed og Vantro; men see vi nu paa denne lille feige, fattige Skare efter Pintsen, hvor er da Frygten! See, hvor brændende, tjække, hvor freidige, glade de ere bleve! De frygte hverken Baal eller Kors eller vilde Dyr eller Menneskenes vantro Mængde. Men hvorledes er da denne mærkelige Forandring skeet? Hvorledes er Svaghed bleven til Styrke, Kulde til Varme, Vantro til Tro og det med eet Slag?

O Venner vi vide det, vi høre det i Dagens hellige Lectie, det skee ved Pintseunderet, ved

Blandt forgængerne for »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« var den vigtigste »Kirkelig Forening for Guds Riges Fremme i Slesvig«, som blev stiftet i 1868 af præster og lægfolk med forskelligt nationalt sindelag. Foreningen udgav ved pastor Jørgen Michaelsen, Bjolderup, missionsbladet »Elias« med undertitlen »Bidrag til Guds Riges Fremme«. Foreningens virke standsede som følge af den fransk-tyske krig 1870-71.

sat af Rinkenæs-præsten Emil Wacker med udgivelsen af »Kirke­ligt Søndagsblad« i 1873 og dannelsen af »Evangelisk-luthersk Missionsforening for Nordslesvig« i 1875. Bevægelsen udviklede sig dog til en ren præsteforening, da de ledende præster, indbefattet Wacker, afviste lægmandsvidnesbyrdet. Desuden svæk­kedes arbejdet betydeligt, da Wacker i 1876 blev forstander for Dia­konissestiftelsen i Flensborg. I forhold til tidligere tiders gudelige forsamlinger var det noget nyt, at man slog ind på organisatio­nens vej.

Den nordslesvigske bondesøn Hans Tonnesen, født i Bastrup i 1854, blev i 1880 ansat som andenpræst i Aabenraa. Her virkede han i otte år, og blev kendt som en dygtig vækkelsesprædikant.²⁰ Tonnesen var bl.a. inspireret af den tyske erfaringsteolog profes­sor Friedrich R. Frank i Erlangen. I 1883 oprettede han det dansk­sprogede månedlige traktatblad »Sædekornet«, som snart blev et populært opbyggelsesskrift ikke blot i Aabenraa, men i store dele af Nordslesvig.²¹ I lighed med de to andre direkte forløbere for nordslesvigske IM havde forkyndelsen en kirketro ånd og en vækkende tone – hovedmålet var »Vækkelse og Pleje af bevidst Trosliv i luthersk Aand...«.²² Bladets læsere gav bidrag til dets opretholdelse og støttede herudover især Diakonisseanstalten i Flensborg, Nordslesvigske Asylforening og hedningemissionen, især Breklum-missionen.²³

Under indtryk af, at tiden var gunstig, tog indremissionske kredse i Nordslesvig i 1886 tråden op fra de tidligere missions­foreninger og forsøgte at få et nyt, organiseret missionsarbejde igang. Forholdene omkring stiftelsen er stadig til dels uafklarede. »En mand« henvendte sig til pastor Hans Tonnesen med et til­bud om at gøre tjeneste som indremissionsk kolportør i Nord­slesvig. Efter al sandsynlighed var »manden« den dansksindede Peter Iver Petersen fra Foldingbro, der fra 1. september 1887 blev ansat som kolportør i den nystiftede nordslesvigske IM.²⁴ Samti­dig blev et andet initiativ taget, som havde til formål at få den slesvig-holstenske lægmandsforening under ledelse af baron Jasper von Oertzen til at udvide sit område til også at omfatte Nordslesvig. Kommuneforstander Christian Holm, Hvinderup ved Christiansfeld, henvendte sig således til von Oertzen med en anmodning om at oprette en tilsvarende nordslesvigske missions­bevægelse og ansætte den danske indremissionær Lars Birk fra Hvinderup som den første udsending.

Disse udspil satte en forhandlingsproces i gang. Lederen af Indre Mission i Danmark, Vilhelm Beck, som stod i nær forbindelse med Jasper von Oertzen, blev inddraget heri. Forhandlingerne gav først resultater, efter at den slesvig-holstenske missionsforening havde holdt årsfest den 15.-16. september 1886. Vilhelm Beck medvirkede som taler, og ud fra sine erfaringer med den rigsdanske IM slog han til lyd for samarbejdet mellem præster og lægfolk som en effektiv vej til genoplivelse af den lutherske folkekirke. Becks tanker blev mødt med stor interesse, og dette blev formodentlig den umiddelbare anledning til dannelsen af Nordslesvigs IM. Kort efter lykkedes det i hvert fald at forene de to ovennævnte initiativer og stifte »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«. ²⁵ Den nøjagtige stiftelsesdato kan ikke fastlægges med sikkerhed, men almindeligvis antages det, at grundlæggelsen skete den 4. november 1886 i Vojens. ²⁶

Med stiftelsen af den nordslesvigske IM blev forbindelsen mellem indremissionske kredse i Nordslesvig og dansk IM genetableret. Som en naturlig følge af, at Vilhelm Beck havde medvirket som »fødselshjælper« for den nordslesvigske forening, stod han »fadder« ved foreningens første årsfest i Aabenraa den 25.-26. juli 1887. I sin vækkelsestale, som blev mødt med stor begejstring, advarede Beck bl.a. kraftigt bevægelsen imod at blande sig i den nationale strid. ²⁷

Bestyrelsen bestod af fem præster og to lægmænd, alle født i Nordslesvig. Pastor Nicolai C. Nielsen, Højrup blev formand, Hans Tonnesen sekretær og pianofabrikant Peter Jacobsen, Haderslev kasserer. De øvrige medlemmer var baron Jaspar von Oertzen samt præsterne Heinrich Lawaetz, Ulkebøl, Carl Obbarius, Hammelev, og Rudolf Bahnsen, Bylderup. Oertzen kom mest af alt med i bestyrelsen som en slags »æresbevisning«, fordi han havde medvirket til foreningens oprettelse. ²⁸ Samarbejdet med den slesvig-holstenske lægmandsforening ophørte imidlertid, efter at Jasper von Oertzen døde i 1893 og bevægelsen i stigende grad udviklede sig i »ukirkelig« retning. ²⁹ På nær kasserer var alle bestyrelsesmedlemmerne tysksindede; præsterne N. C. Nielsen og H. Tonnesen fremhævede dog begge, at de mest af alt følte sig som hjemstavnsfolk, som »slesvigere«. ³⁰ Den nystiftede forening, hvis drivende kraft var H. Tonnesen, ville ligesom i kongeriget samle præster og lægfolk til et aktivt virke som kirkens »surdej«. Efter dansk mønster afviste ledelsen ideen om en

fasttømret forening med medlemmer, valg o.l. og anså sig væsentligt som en løst organiseret missionsbevægelse med formålet: *»Haand i Haand med Kirkens Tjenere, ved Guds Ords Forkyndelse og Udbredelse, at fremme levende Kristendom iblandt vort Folk, nemlig at vække evangelisk-luthersk Trosliv hos den enkelte og styrke Samfundslivet«*.³¹ Foreningens bestyrelse var selvsupplerende. Bevægelsens navn skulle understrege slægtsskabet med den danske Indre Mission og fremhæve ordmission (vækkelsesforkyndelse) snarere end gerningsmission, hvilket var den tyske Indre Missions hovedanliggende.³² I et forsøg på at tilpasse sig det særprægede Nordslesvig ville den dog arbejde i selvstændigt spor.

Den 1. april 1887 blev bevægelsen for første gang præsenteret i offentligheden. Det skete i »Sædekornet«, som var foreningens talerør. Det meddeltes, at foreningen var stiftet »med det Formål, at holde en Indre-Missionær i Nordslesvig«.³³ Den dansksindede og dansksprogede Lars Birk, som havde arbejdet som indremissionær for dansk IM i 15 år, blev med Becks tilladelse frigivet til denne tjeneste. Ved hjælp fra landskirkens ledelse i Kiel fik han derefter preussisk statsborgerskab. Som kolportør og indremissionær fik Birk til opgave at holde opbyggelige forsamlinger og gøre husbesøg for at falbyde bøger og samtale med folk om korsets ord til frelse.

Modstandere og medkæmpere

Den nye missionsforening undsagde fra starten enhver form for nationalt partivæsen og fremhævede evangeliets førsteret. Samtidigt indskærpede den lydighed overfor øvrigheden, som mentes at være indsat af Gud. Bevægelsen ville holde sig til »Det Ene Fornødne« og værne om den evangelisk-lutherske kirkes tro »ligeoverfor Sekterne«.³⁴ Alligevel blev den mødt med modstand, især hvad angik lægfolkernes missionsvirke.³⁵ Mere end halvdelen af Nordslesvigs præster anmodede således i 1887 Konsistoriet i Kiel om at forbyde nordslesvigsk IM's lægmandsvirke, da de ikke ville vide af lægprædikanternes forkynder- og sjælesorgsvirksomhed ved siden af deres eget beskikkede embede. Konsistoriet tøvede og sendte klagen videre til Kultusministeriet i Berlin, som dog ikke ønskede at forbyde lægmandsmissionen. Men de kirkelige myndigheder overvågede fremover nøje den nye forening, især de læge medarbejderes aktiviteter. Det gjaldt

Sædekornet.

Nr 3.

Den 1. Februar.

1888.

Lucas 17, 7—10.

„Men hvo af Eder“, siger Jesus, „som har en Tjener, der pløjer eller vogter Kvæg, siger strax til ham, naar han kommer hjem af Marken: gaa hen og sæt dig tilborde? Mon han ikke svarer sig til ham: bered det, jeg skal have til Madvare, og bind op om dig, og vart mig op, medens jeg æder og drikker; og derefter maa du æde og drikke? Mon han takke den Tjener, at han gjorde det, som var ham befalet? Jeg mener det ikke. Ligesaa og I, naar I have gjort alle Ting, som Eder ere befalede, siger: vi ere unyttige Tjenere; thi vi gjorde det, som vi var skyldige at gjøre.“

Troen er det hdmyste, der gives, siger Jesus, thi om den ogsaa har arbejdet hele Dagen, saa knurrer den ikke over, at den ogsaa skal arbejde om Aftenen. Troens Arbejde ophører aldrig herne paa Jorden. Troen saarer ikke Fyrasten, før den er bleven til Bestuelse i Himlen. Saa tør den først sige: „Aftenhvile efter Dagens Nøje var velkommen med den dybe Fred, Som nu hviler over Dal og Høje og som sænker sig i Hjertet ned. Ja, en Hvile er endnu tilbage for Guds Tjener, for Guds Menigheds. Efter Kampens byrdefulde Dage, daler Hvileaaaret til os ned,“ men saa snart som Troen vilde tage denne Hvile herne paa Jorden, saa vilde den ophøre at være en levende Tro. Det er med det kristelige Liv som med Maanen: enten tager det af eller til. Der gives ingen Stillstand, men enten Fremskridt eller Tilbagegang. Saa snart som Troen vil hvile paa sine Saurbar og ophøre med at kæmpe imod den gamle Adam med alle dens Tilbøjeligheder og Buner, saa gaar det tilbage.

Men Vorherre vil ogsaa ved dette Billede sige os, at Dagens og Aftenens Arbejder ere forskellige. Om Dagen er Tjeneren, som han taler om, ude paa Marken, om Aftenen er han beskæftiget med at røgte og sykle hjemme i Huset. Saaleeds er det ogsaa i aandelig Henseende. Troens Arbejde er et ganske andet i de yngre Aar end paa de gamle Dage. I de yngre Aar, da alting er saa friskt, da er det Troens Arbejde at bærpe og holde ned. Disse Udenstaber og Tilbøjeligheder staa af, naar de gamle Dage komme, men der er saa Fare for, at der træder en vis Stivhed og Sløvhed i Stebet. Den unge er strax begejstret for nye Planer, nye Foretagender til Guds Rigs Fremme, de Gamle, der saa ofte ere bleve

Pastor Tonnesens missionsblad »Sædekornet« var i de første mange år en beskeden publikation i det ydre, men bladets indhold sikrede det stadig større udbredelse.

også den tysksindede nordslesviger Theodor C. Kaftan, der i 1886 blev udnævnt til biskop over Slesvig stift.³⁶ Han tog afstand fra nordslesvigsk IM som værende ny luthersk sværmeri og holdt foreningen under strengt opsyn. Kaftan ville fremme kirkelivet, men ikke ved en massiv germanisering af kirken. Han gik principielt ind for kirkens neutralitet i grænselandet, selvom tyskhedens endelige sejr var hans inderste mål.

Foreningen fik et konfliktfyldt forhold til Konsistoriet i Kiel. Uenighederne drejede sig fortrinsvis om sogneprincippet eller »parochialretten«; et administrationsgrundlag, der byggede på præstens monopoliserede virke indenfor sit territorielt afgrænsede sogn. Den danske folkekirke havde i forhold til landskirken en mere liberal kirkelovgivning, der bl.a. gav mulighed for sognebåndsløsning, valgmenigheder o.l. Til Konsistoriets irritation rokkede vækkelsesbevægelsen ved sogneprincippet ved at lade sine udsendinge missionere på tværs af sognegrænserne. Nordslesvig blev af bl.a. af denne grund betragtet som det urolige hjørne i Slesvig, men mange tysksindede erkendte samtidig, at der var et rigere åndeligt liv her end i Syd- og Mellemslesvig.³⁷ Årsagen til de kirkelige myndigheders modstand mod Nordslesvigs IM var dog især frygten for, at den udgjorde en nationalpolitisk fare, d.v.s. foretog skjult dansk-politisk agitation.³⁸

I befolkningen som helhed var der ligeledes i begyndelsen modstand mod den nye vækkelsesbevægelse. Kritikken af den nordslesvigske IM fortog sig dog snart, da stadigt flere begyndte at tale for nødvendigheden af lægfolkenes »diasporavirksomhed« for at kalde kirken til live. Lægmandsforkyndelsens tidlige modstander, diakonisselederen Emil Wacker, fremstod f.eks. i 1888 som en varm fortaler for lægmandsvidnesbyrdet, som han mente havde hjemmel i bibel og bekendelse. Hans ortodoks-lutherske tanker, som især blev udbredt gennem hans populære lutherske lærekonferencer i Flensborg, vandt stor genklang i Nordslesvig. Den nordslesvigske IM og Wacker indgik snart i et nært samarbejde. Han udformede således et arbejdsprogram for indremissionærerne, som i øvrigt mindede meget om de danske indremissionærers instruks af 1881. Wacker blev kort sagt bevægelsens teologiske læremester, hvilket var med til at holde den nordslesvigske IM fast på den lutherske bekendelses grund og give bevægelsen et utvetydigt »kirkeligt« præg, så anklagerne for sværmeri og kætteri snart forstummede.³⁹

Vækkelsesbevægelsen fik ligeledes et tæt forhold til Brødremenigheden, hvis kraftige betoning af forsoningen («Lammets blod») og stærke missionssind den overtog. I lighed med tidligere vækkelser i det 19. århundrede var nordslesvigsk IM ikke teologisk nyskabende, men havde snarere et konservativt præg, idet den med udgangspunkt i Luther henviste til »den rene lære«. Wacker hyldede således den ortodoks-lutherske lærebekendelse og verbalinspirationslæren. Verbalinspirationen er den opfattelse, at hvert ord i bibelen er ufejlbarligt, da det er indblæst af helligånden. I det 16. århundrede, hvor »den rene lære« fra de lutherske bekendelsesskrifter blev sat i system, vandt denne opfattelse gehør, og bibelen blev anvendt til at bevise de lutherske læresætninger.⁴⁰

Den nordslesvigske IM var dog mere kirkevenlig end de tidlige konventikler; den tog således aktivt del i det kirkelige arbejde i sognene. Vækkelsesforeningens pietistiske tros- og omvendelsesideal, hvis frelsesproces gik ad »vækkelse« over »omvendelse« til »helliggørelse«, fik ligeledes ikke lov til at reducere betydningen af kirkens sakramenter.⁴¹ At man ikke anså frelsen for at være rent selvberørende, skyldes i høj grad Wackers indflydelse.⁴² Hans bog »Die Heilsordnung« fra 1898, der betonedede Guds »objektive« forsoning som afgørende for frelsen, blev et standardværk for foreningens udsendinge.

Gennem forkyndelse af lov og evangelium og under henvisning til dåbens sakramente forsøgte foreningen at kalde den enkelte til vækkelse, omvendelse og frelsesvished. Man betragtede i overensstemmelse med Wackers lære vækkelsen som den enkeltes erkendelse af syndens radikalitet og omvendelsen som det øjeblik, hvor der oprettedes et skel mellem liv og død, lys og mørke, »Gudsbørn« og »Verdensbørn«. For det enkelte menneske behøvede omvendelsen eller erfaringen af Guds nåde dog ikke at være en pludselig og datérbar begivenhed; oftest skete den på en langsom og udramatisk måde. Ikke blot læren, men også livet og helliggørelsen, hvis centrale elementer var bøn, bibellæsning, deltagelse i gudstjeneste og et helligt samfundsliv, blev betonet. »De hellige« stræbte i pietistisk ånd efter at leve et helligt liv i samfund med Gud og i kamp mod den indvortes synd og »den syndefulde verden«.

Nordslesvigsk Indre Missions virksomhed

Nordslesvigsk IM, der i begyndelsen blot havde et beskedent ønske om at have én udsending i sin tjeneste, udvidede snart antallet, så foreningen op imod århundredskiftet mønstrede otte lægprædikanter. Denne kristelige lægmandsindsats fik ikke blot stor kirkelig betydning, men også indirekte betydning for danskheden, da hele virksomheden foregik på dansk.⁴³

Indremissionærerne i Nordslesvig kom generelt fra de mellemste sociale lag, særligt bonde- og håndværkerstanden.⁴⁴ Samfundsrådene i de forskellige sogne anbefalede i første omgang kandidaten overfor ledelsen, som derefter foretog en nærmere undersøgelse af den pågældendes tro og livsførelse. Var kandidaten rettroende og »pletfri«, kunne han ansættes. Bestyrelsen tillod kun medarbejderne at samarbejde med landskirkens præster, agenter fra Nordslesvigsk Asylforening, Breklummissionen samt Brødremenigheden.⁴⁵ Udsendingene fik ikke en egentlig uddannelse, men modtog undervisning i bibelen og den lutherske tros lære af bestyrelsens præster, især Hans Tonnesen. Læregrundlaget var i høj grad Wackers gammellutherske linie. Bestyrelsen var kontrolinstans for udsendingene; den satte sit bestemmende præg på forkyndelsens grundindhold og udvalgte bevægelsens kristelige litteratur. Megen litteratur kom fra dansk IM's boghandel »Siloam« i København. Den stod dermed som garant for, at Guds ord blev forkyndt purt og rent. Senere indførtes obligatoriske månedlige møder og jævnlige kurser for indremissionærerne.⁴⁶

Landskirken førte som nævnt stram kontrol med nordslesvigsk IM. Den krævede, at enhver form for offentlig åndelig aktivitet i et sogn kun kunne ske med den stedlige præsts tilladelse. Ligeledes skulle lægmedarbejderne indhente en kollekt- og kolportørtilladelse fra regeringen samt anmelde offentlige møder til amtsforstanderen. Denne gav så en gendarm ordre til at føre tilsyn. Så snart disse regler blev overtrådt, eller der var den mindste mistanke om socialistisk eller dansk nationalpolitisk agitation, greb myndighederne ind. Denne mistanke blev dog oftest gjort til skamme, når en udsending blev udsat for »forhør«.⁴⁷ Selvom præsten i nogle tilfælde afviste medarbejderne fra Indre Mission, skete det ikke sjældent, at disse holdt møder i sognet i »de helliges« private hjem, hvor møderne ikke skulle anmeldes.

Udsendingene var alle dansksindede, med undtagelse af den tyskorienterede nordslesviger Georg Cordsen, der blev ansat af foreningen i 1898.⁴⁸ Sammenslutningen forsøgte at holde sig neutral og unddrage sig den nationalpolitiske polarisering i Nordslesvig. I indremissionærernes instruks fandtes regler for, hvorledes de skulle forholde sig til det nationale spørgsmål.⁴⁹ Vigtigst var § 8, hvor der stod, at indremissionæren under private former gerne måtte give sit nationale syn til kende under forudsætning af, at han viste »fin Taktfølelse« og ikke lod det nationale være et mål for sine medmenneskers kristentro. I IM-medarbejderens officielle tjeneste var »den obligate nationalpolitiske mundkurv« imidlertid gældende; d.v.s. ensidig koncentration omkring det religiøse, nemlig Gudsrigets fremme. Dette var en udfordring, især i en tid, hvor de nationale fronter blev trukket skarpt op. De førømtalte massive germaniseringsfremstød tiltog nemlig yderligere under Køller-styret 1897-1901, hvor hårde forfølgelser af de dansksindede, især de grundtvigske frimenigheder og de danske foreninger og forsamlingshuse, blev indledt.⁵⁰

Vækkelsesbevægelsen beskæftigede sig ikke blot med indremission, men også med ydremission, diakoni samt socialt arbejde. Den støttede først og fremmest Diakonissestiftelsen i Flensborg, Nordslesvigsk Asylforening og det ydremissionarbejde, der udgik fra Breklum i Sydslesvig – arbejdsområder, som allerede før 1886 havde nydt de vaktens bevågenhed.⁵¹ Nordslesvigsk IM knyttede stærkere bånd til Diakonisseanstalten, hvor Wacker som nævnt var leder. I Sædekornet blev diakonissesagen ofte behandlet, og der var direkte opfordringer til unge nordslesvigske kvinder om at tage dette livskald på sig, hvad mange fremdeles efterkom. At Diakonissestiftelsen havde en stor del af sit bagland i Nordslesvig, ses bl.a. af, at den udgav et dansk blad og at Wacker ved sin fratræden i 1910 krævede, at hans efterfølger skulle være i stand til at beherske det danske sprog. Dette krav blev opfyldt, da man valgte en af de ledende mænd indenfor nordslesvigsk IM, pastor Carl Matthiesen, som efterfølger.

Forskellige initiativer blandt de vakte nordslesvigske kredse for at hjælpe »forsømte« børn førte i 1877 til dannelsen af »Nordslesvigsk Asylforening«. I årene indtil århundredskiftet tog denne forening sig af et stort antal børns opdragelse; i begyndelsen 5-6 pr. år og senere lidt flere. Efter århundredskiftet udvidedes virksomheden, og der blev bygget børnehjem i både Erlev,

Arnum og Toftlund. I Sædekornet appellerede redaktionen ikke sjældent til læserne om at betænke asylarbejdet, hvis økonomi til stadighed var usikker.

I 1876 stiftedes Breklummissionen af friseren, pastor Christian Jensen i Breklum.⁵² Breklum lå i den tysktalende del af Slesvig, og selskabets publikationer og missionærer var i begyndelsen tysksprogede. Selskabet fik imidlertid virkeligt fodfæste i Nordslesvig i anden halvdel af 1890'erne, da de indremissionske præster Rudolf Bahnsen og Hans D. Bracker fik ansættelse som hhv. missionsinspektør og lærer på missionsanstalten. I årene derefter blev Breklummissionen især båret frem af den nordslesvigske IM, og den fik dansksprogede missionsblade ved siden af de tyske. Fra 1884 havde selskabet fast station i Koraput i Jeypore i Indien. En hel del nordslesvigske missionsfolk blev udsendt som missionærer på Breklums missionsmarker.

Vækkelsen i Nordslesvig i 1890'erne

På trods af begyndervanskeligheder fik den nye missionsbevægelse snart tag i den nordslesvigske befolkning, herunder mange af landsdelens præster. Ikke blot enkeltpersoner, men hele landsbysamfund blev grebet af vækkelsen, og et blomstrende samfundsliv opstod i mange nordslesvigske sogne i 1890'erne.⁵³ Nordslesvigske IM blev den kirkelige hovedfaktor i grænselandet, og andre kirkelige retninger som den grundtvigske bevægelse og »Luthersk Missionsforening for Vestslesvig« (»Bornholmerne«) fik en forholdsvis begrænset udbredelse.⁵⁴ I forhold til Danmark fik den grundtvigske bevægelse i Nordslesvig med andre ord mindre kirkelig gennemslagskraft. Dens folkelige betydning for den danske bevægelses nationale arbejde i grænselandet blev derimod stor. Dette var øjensynligt årsagen til, at nordslesvigske IM ofte klagede ofte over, at grundtvigianerne satte det folkelige over det kristelige.⁵⁵ Vækkelsesbevægelsens forhold til »Bornholmerne« var præget af fredelig sameksistens. Sekter, som baptister og adventister blev ivrigt bekæmpet, hvilket givetvis var årsag til, at de ikke fik nævneværdig betydning i landsdelen.⁵⁶

Tidsmæssigt faldt vækkelsen i Indre Mission til dels sammen med den hårde preussiske undertrykkelse af den danske nationalitet under Køllerstyret, der hæmmede de dansksindedes forbindelse til moderlandet – de hårde kår »løftede« tilsyneladende

åndeligt set. Vækkelsen startede i Haderslev amt og bredte sig hurtigt til det øvrige Nordslesvig.⁵⁷ I Aabenraa provsti blev Bjolderup sogn, hvor pastor J. Michaelsens »Elias-arbejde« allerede i 1860'erne havde gjort sig gældende, stærkt grebet af vækkelsen i begyndelsen af 1890'erne.⁵⁸ Forinden fandtes små kredse af vakte i sognet. I byerne Vollerup, Gåskær, Bolderslev, Raved, Smedager og Hjolderup holdtes jævnligt møder i de troendes hjem.⁵⁹

Midtpunktet for den store vækkelse på egnen i 1893 blev stationsbyen Bolderslev, hvor købmand og landbolsmand Hans P. Abkjær blev den ledende kraft i samfundslivet. Kort efter vækkelsens indtog holdtes ofte møder kaldet »Helligforsamlinger hos Abkjærs« med bl.a. indremissionær Jørgen Friis. Dette var den tysksindede sognepræst Christian Nissen Jessen, der virkede her fra 1880-1903, ikke særligt begejstret for.⁶⁰ Store pengebeløb blev indsamlet i »Abkjærs Folks Samlebøsse«.⁶¹ To af »missionens« udsendinge bosatte sig i Bolderslev efter vækkelsens indtog; kolportør J. Mørk boede her fra 1894 til 1901 og indremissionær Jacob D. Brink fra 1902 til 1909. Sognets mange mødeaktiviteter samt dets store gavebidrag til nordslesvigsk IM og dens forskellige arbejdsområder fra begyndelsen af 1890'erne og frem til 1912, vidner om, at Bjolderup i denne periode var et meget betydningsfuldt indremissionsk sogn.⁶²

Den fremgangsrigge bevægelse udvidede snart sit arbejde overalt i Nordslesvig, hvor hovedparten af missionsfolkene (ca. 80%) var dansksindede.⁶³ Sædekornet blev også udvidet, og fra 1895 begyndte det at udkomme hver søndag. Bladets udbredelse skete væsentligst gennem lokale tillidsmænd eller »abonnentsamlere«, mest degne. I 1891 talte disse over 200.⁶⁴ I 1892 oprettede foreningen ligeledes en boghandel i Sommersted, som i 1900 fik til huse i Haderslev. »Missionens« forsøg på at ekspandere til den tysktalende del af Slesvig i 1901, under ledelse af præsterne H. Tonnesen og E. Wacker samt lægmanden H. P. Abkjær, mislykkedes dog – bevægelsen var angiveligt uløseligt forbundet med det dansktalende Nordslesvig.⁶⁵

»De helliges« sociale baggrund kan ikke fastslås med nøjagtighed, fordi medlemslister, bidragslister o.l. er sparsomme og mangelfulde. De spredte oplysninger peger dog alle på, at tilhænger-skaren først og fremmest tilhørte middelklassen, spændende fra dens lavere til dens højere lag.⁶⁶ De mest dominerende grupper var nærmere bestemt håndværkere, handlende, småbønder og

ikke mindst gårdmandsstanden. I Bolderslev var mange i foreningen f.eks. landmænd, og i sognets samfundsprotokol findes ikke sjældent bemærkninger om ringe fremmøde til missionens møder i høsttiden.⁶⁷

»De hellige« tog i pietistisk ånd skarpt afstand fra grænselandets »verdenvæsen«. Det gjaldt i første omgang »mellemtingene«, bl.a. selskabelige skikke som kortspil, druk og dans, som missionsfolkene anså for at være syndige forlystelser, fordi de bortledte menneskets tanker fra Gud.⁶⁸ Ved de store kvægmarker i Nordslesvig blev ifølge »de hellige« svimlende pengebeløb sat på højkant, når der blev spillet kort, og følgevirkningerne kunne blive skæbnesvangre for den risikovillige og hans familie. Ved gilder og i kroer og på værtshuse blev der drukket tæt, og på de offentlige dansesteder hørte fuldskab og blodige slagsmål med til dagsordenen.

Vækkelsesbølgen og synet på »mellemtingene« påvirkede ifølge almindelig opfattelse kirke- og samfundslivet i Nordslesvig i betydelig grad. Nogle af foreningens vigtigste fortjenester var såvel en voksende kirkegang som en omfattende moralsk og social disciplinering i Nordslesvig, der bl.a. medførte, at alkoholmisbruget blev væsentligt begrænset, handelsmoralen forbedret og hviledagsroen respekteret.⁶⁹ I Bylderup sogn blev kroværten for Sottrup kro således omvendt og kroen tørlagt, hvorefter »Kortene blev brændt, og Brændevinen hældt på Møddingen«.⁷⁰ »De hellige« oprettede desuden missionshoteller, som gav rejsende mulighed for at opholde sig et sted, hvor de ikke blev udsat for »alkoholens fristelser«. Det første blev oprettet i Haderslev i år 1900. Efter forbillede fra Danmark så også et andelsmejeri med søndagshvile dagens lys. Det så vidt vides eneste i Nordslesvig blev oprettet i 1903 i Hjolderup, Bjolderup sogn, af seks gårdejere og to landmænd fra Hjolderup og Raved.⁷¹

Vennerne oprettede endvidere en bank kaldet »Privatbank A/G« i Haderslev i 1904 (H. P. Abkjær var blandt initiativtagerne). En del af bankens overskud skulle ifølge vedtægterne gå til nordslesvigsk IM.⁷² »Hesteforsikrings-Foreningen for troende Hesteejere«, der blev stiftet i år 1900 i Agerskov, var et af de vakttes mere sælsomme påfund.⁷³ Også i »de helliges« hjem satte vækkelsesbevægelsen sig dybe spor. Bordbøn og husandagt blev faste led i hverdagen. Deltagelse i kirkens gudstjenester såvel som kristlige møder i hjemmene blev hyppigere, og missionsfol-

Købmand H. P. Abkjær (1849-1933) var den mest fremtrædende skikkelse i Indremissionssamfundet på Bolderslevveggen og tillige en af de ledende i »Nordslesvigsk Indre Mission«, siden 1913 i »Det gamle Budskabs Indre Mission«. Foto efter Bjolderup sogns historie, s. 329.

kene gav afkald på søndagsarbejde og traditionelt »forlystelsesvæsen«, som de ofte tidligere havde praktiseret.⁷⁴

Ledelsen i nordslesvigsk IM ville gerne være uafhængig af at leje lokaler i forsamlingshuse og kroer i sognene. Private sammenkomster i hjemmene var ikke løsningen på længere sigt, da »de helliges« antal op imod århundredskiftet voksede så meget, at der opstod pladsmangel her. I flere sogne begyndte man derfor at rejse penge blandt vennerne og bygge missionshuse, der skulle være rammen om »missionens« mange aktiviteter. Husene blev ofte opkaldt efter nytestamentlige lokaliteter, som Jesus havde besøgt. De to første, »Bethanien« og »Bethesda«, blev bygget i 1896 i hhv. Hoptrup og Bedsted, og det tredje ved navn »Bethel« opførtes i Bjolderup i 1899.⁷⁵ Missionshusene blev omkring århundredskiftet mødt med skepsis af Konsistoriet i Kiel. I Bolderslev var der eksempelvis i 1899 problemer med at få tilladelse til at benytte det færdigbyggede missionshus, da myndighederne frygtede, at arbejdet omkring missionshuset ville udgøre en nationalpolitisk fare i lighed med forsamlingshusene, der også kaldtes »trodsborgene«. Ved henvendelse til Kultusministeriet i Berlin lykkedes det dog at få tilladelse til at benytte »Bethel«, der kort efter blev indviet.⁷⁶

Op imod århundredskiftet organiserede nordslesvigsk IM arbejdet for sine unge medlemmer. Ved et møde i Vojens oprette-

Bolderslev blev hurtigt et centrum i den nordslesvigske Indre Missions arbejde. I 1899 blev der her bygget et missionshus i tidstypisk stil med murene i gule flensborgsten og vindueskarme m.v. i rød tegl. Missionshuset blev dog snart for lille, og et nyt blev opført i 1910. Det tidligere missionshus blev derpå købt af tre dansksindede gårdmænd, som lod det omdanne til forsamlingshus. Siden opførelsen af et nyt forsamlingshus i 1936 har huset fungeret som beboelse, men teglkorset i gavlen minder stadig om dets oprindelige funktion. Fot. 1997 i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

des i 1896 »Evangelisk-Luthersk Fællesforening for unge i Nordslesvig« med H. Tonnesen som formand, gårdejer Jørgen Møller, Tiset, som næstformand og H. P. Abkjær som kasserer. Med denne sammenslutning ville man samle og styrke de 11 nordslesvigske ynglinge- og pigeforeninger, der i forvejen fandtes i grænselandet. Lærer Chr. Wienberg, Sønderballe blev foreningens ungdomsmissionær.⁷⁷

Den nordslesvigske IM optog også et børnearbejde. Lars Birk og gårdejer Claus Hansen påbegyndte allerede i 1884 et søndags-skolearbejde i Hvinderup. I løbet af 1890'erne tog mange andre samfund denne opgave op. I Bjolderup sogn udfoldedes således midt i 1890'erne et livligt søndagsskolearbejde, som tillige tiltrak mange udensogns børn. Det foregik under ledelse af indremissionær J. Mørk på missionsmanden Knud Phillipsens loft, hvor samfundet fra 1894 holdt dets store arrangementer.⁷⁸ Men først i 1908 blev børnearbejdet en integreret del af nordslesvigsk IM's virke, og børnegudstjenester og -fester blev et fast led i missionsarbejdet. Et par år senere blev også en børnemissionær ansat.

Nordslesvigsk Indre Mission mellem tysk og dansk

Frem til omkring år 1900 skete en del udskiftninger i nordslesvigsk IM's bestyrelse, der blev udvidet til ialt ni medlemmer (fem præster og fire lægfolk).⁷⁹ Således blev alle bisidderne udskiftet og erstattet af præsterne Peter E. Wacker, Flensborg og Johannes A. Momsen, Burkal samt lægfolkene gårdejer Iver Rosenlund fra Brem, købmand H. P. Abkjær fra Bolderslev, indremissionær Johannes Lund fra Haderslev og gårdejer Jens H. Schultz, Farrisgaard.⁸⁰ I den øverste ledelse skete der kun få ændringer; Pastor Carl A. Obbarius, Hammelev blev kasserer i stedet for Peter C. Jacobsen. Ledelsen bestod fortsat af tyskindstillede præster og dansksindede lægmænd, ligesom langt de fleste udsendinge var dansksindede.

Af vækkelsesbevægelsens vedtægter fra år 1900 fremgik det, at bestyrelsen ville arbejde efter samme overordnede religiøse sigte som tidligere. Formålet var således »*durch Abhaltung von erbaulichen Versammlungen und Verbreitung von Druckschriften christliches Leben in den Gemeinden der evangelisch-lutherischen Landeskirche in Übereinstimmung mit dem Bekenntnis und der Ordnungen derselben zu wecken und zu pflegen*«. ⁸¹

Omkring århundredskiftet var vækkelsesbevægelsen blevet en betydningsfuld åndelig og kulturel magtfaktor i Nordslesvig.⁸² Parochialretten stod formelt ved magt, men havde i praksis mistet sin betydning, da mange præster var begyndt at samarbejde med foreningen. Bevægelsens iøjnefaldende evne til dels at vække liv i kirken, dels at samle folk af forskellig national støbning omkring »Det Ene Fornødne« vakte respekt, men også

frygt. Fra dansk side beskyldte man »missionen« for at være tysksindet, og fra tysk side anklagede man den for at være dansksindet.⁸³ Hævdelser af evangeliets førsteret og foreningens apolitiske og øvrighedstro kurs medførte imidlertid en udbredt politisk desinteresse hos tilhængerne, som fik de preussiske myndigheder til for en tid at ånde lettet op, mens lederne af dansk-nationale kredse, som f.eks. redaktør Jens Jessen og H. P. Hanssen, med bekymring så på de mange stemmer, som de angiveligt mistede som følge heraf.⁸⁴

Foreningens »fadder« Vilh. Beck foretog dog sidst i 1890'erne en kovending i sit syn på det nationale, bl.a. under indtryk af den skærpede germaniseringspolitik under Køllerstyret.⁸⁵ Fra at advare »de hellige« i Nordslesvig skarpt imod at tage parti i den »dæmoniske« nationalpolitiske kamp, gik han nu over til at anse det nationale for at være et positivt anliggende: »Den hellige fædrelandskærlighed« var andet og mere end »politik«, den var indlagt af Gud og en frugt af den sande kristendom. På H. P. Hanssens indtrængende opfordring forsøgte dansk IM, tilskyndet af Becks nye tanker, omkring århundredskiftet at skabe en tættere forbindelse med nordslesvigsk IM og påvirke den til et større dansk-nationalt engagement.⁸⁶ Den danske indremissionær Anders Stubkjær foretog i den anledning en rundrejse i Nordslesvig i 1901. Han blev vel modtaget af N. C. Nielsen, H. Tonnesen og H. P. Abkjær, men hans ærinde blev afvist som »politisk« p.g.a. forbindelsen med H. P. Hanssen.⁸⁷

Også den danske historiker H. V. Clausen, der allerede i 1901 skitserede den nuværende dansk-tyske grænse, beklagede sig i 1894 over Indre Missions neutralitetspolitik: »En bevægelse, der kan jævnstilles med socialismen ved dens ævne til at denationalisere, er den indre mission... helt ude ved havet mærkes den f.eks. i Emmerlev, hvor de hellige sidst demonstrerede ved på valgdagen at køre forbi afstemningsstedet med deres tørvelæs; »skulde de stemme på nogen, skulle det da være Jesus.«⁸⁸ Ved denne berøringsangst med det nationale gav »missionen« ifølge H. V. Clausen »tyskeriet« frit løb, og nogle af »de hellige« fremmede også tyskheden direkte ved at stemme tysk. Fra lokale danske tillidsmænd lød en lignende kritik. Rasmus P. Clausen fra Smedager i Bjolderup sogn, fremmest blandt danskhedens forkæmpere på egnen, fremhævede f.eks. i år 1900: »Den indre Mission gjør forresten stor skade i national Henseende, thi det er næsten – her i Sognet idetmindste – vore

Pastor Vilhelm Beck (1829-1901) var Indre Missions stærke leder i Danmark. Han medvirkede til stiftelsen af den nordslesvigske Indre Mission. Beck advarede oprindelig sine fæller i Nordslesvig mod at blande sig i den nationale konflikt, men fik i slutningen af 1890'erne et mere positivt syn på den nationale identitets betydning for mennesker. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

bedste og før ivrigst nationale Folk, der efterhaanden er slaaet over til Missionsfolket, og nu tror de at staa med det ene Ben i Himlen og føle sig som rene Himmelborgere, der ikke kan have noget at gjøre med denne Verdens Anliggender og Pligter, undtagen hvor det drejer sig om Mammon«.⁸⁹

Den livskraftige nordslesvigske IM var uden tvivl blevet et vigtigt politisk spørgsmål for grænselandets politikere. Redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis, henvendte sig således specielt til missionsfolkene i sine valgtaler i forbindelse med rigsdagsvalget i 1902. Han appellerede her til dem om at vise større ansvar for »de folkelige Pligter«, d.v.s. opgive neutraliteten og stemme dansk. Rigsdagsmand og redaktør H. P. Hanssen erklærede i sine erindringer fra 1932, at han efter 1907 anså nationaliseringen af nordslesvigske IM for at være den vigtigste national-politiske opgave.⁹⁰

De dansksindede ledere så en særlig national fare i Indre Missions stadig tættere samarbejde med den slesvig-holstenske Breklum-mission.⁹¹ I 1903 opfordrede Tonnesen på bestyrelsens vegne de nordslesvigske samfund til at danne hjælpeforeninger for Breklum og dertil vælge samfundsraad.⁹² Kort efter opstod et net af hjælpeforeninger i Nordslesvig; missionssamfundene i 26 sogne organiserede sig straks på denne måde. Breklum-missionen var teologisk evangelisk-luthersk og udpræget pietistisk. Centralt i dette arbejde stod den årlige missionsfest i Tinglev for

hele Nordslesvig, som fra 1905 blev afholdt til fordel for Breklum. Missionsfesten blev et tilløbsstykke, hvor 2-3.000 mennesker i reglen mødte op – d.v.s. flere end til selve årsfesten i Breklum – for at høre selskabets dansktalende prædikanter.⁹³ Samfundet i Bjolderup sogn havde allerede i 1900 nedsat sig som »Hjælpeforening for Breklums Hedningemission« og var blandt de første, der i 1903 gav tilslutning til den nye organisering.⁹⁴ Man valgte som foreslået et samfundsråd ved at udvide den eksisterende bestyrelse. Formand blev rentier August Toft, H. P. Abkjær blev næstformand og gårdejer Andreas P. Knudsen, Raved, kasserer. I 1907 blev den første Breklum-missionær fra Bjolderup sogn, Hans Toft fra Raved (søn af formanden August Toft), udsendt til missionsmarken Kotapad i Indien.⁹⁵

Vækkelsesbevægelsen og »verden«

I 1906 blev den samlede bestyrelse (ledelsen og medlemskredsen) for nordslesvigsk IM udvidet til ialt 15 medlemmer, otte præster og syv lægfolk.⁹⁶ Den øverste ledelse var uændret, men i medlemskredsen var flere nye medlemmer kommet til efter århundredskiftet, bl.a. pastor Carl Matthiesen, Rødding; pastor Andreas Nissen, Agerskov; indremissionær Hans Peter Lorentzen, Hygum og pastor Hans D. Bracker, Breklum. Først i 1907 skete der udskiftninger i bevægelsens topledelse, da H. Tonnesen afløste den svagelige N. C. Nielsen som formand for nordslesvigsk IM, og C. Matthiesen blev sekretær.⁹⁷ Året efter blev den tidligere bisidder H. P. Abkjær kasserer efter den aldrende C. Obbarius.⁹⁸

Nordslesvigsk IM formåede i de første 20 år af foreningens historie at bygge bro over den nationale kløft og forene tysk- og dansksindede omkring det religiøse fællesskab. Mange i nordslesvigsk IM fik dog ifølge almindelig opfattelse større interesse for folkelivets mangeartede problemer, herunder den nationale sag, efter år 1900. En væsentlig baggrund for dette var utvivlsomt den tyske regerings nationale tvangspolitik og modstanden imod den både nord og syd (bl.a. blandt ledende missionsfolk) og sønden å. Hertil kom teologiske strømninger i tiden. Den liberale teologi (også kaldet »den moderne teologi«) vandt frem i Tyskland og i Danmark og virkede dragende på den unge præstslægt.⁹⁹ De nordslesvigske præster, herunder flere missions-

præster, modtog bl.a. stærke impulser fra liberalteologerne Adolf Harnack, Julius Kaftan, Otto Baumgarten samt biskop Theodor Kaftan, som i 1905 udgav »Moderne Theologie des alten Glaubens«, der tilnærmede sig »moderne teologi« ud fra en luthersk position.¹⁰⁰

Også anglo-amerikanske indslag påvirkede gennem de nordiske ungdomsbevægelser og deres ledere, f.eks. den indflydelsesrige danske KFUM-præst Olfert Ricard, nordslesvigsk kirkeliv, ikke mindst »missionen«.¹⁰¹ Tonnesen selv fik nøjere kendskab til disse strømninger på sine forskellige rejser. Fra 1902 besøgte han således jævnligt sin søn Johannes Tonnesen i Berlin, hvor han læste til præst hos liberale teologiprofessorer, og på sin Norgesrejse i 1907 fik Tonnesen kendskab til det nordiske KFUM og KFUK-arbejde. Hans åbenhed overfor disse rørelser blev af afgørende betydning for nordslesvigsk IM under Tonnesens førerskab. Hoptrup-præsten optog således i 1907-1908 seks yngre præster og 11 yngre lægfolk i foreningens arbejde, og op imod 1912 blev yderligere en håndfuld medarbejdere ansat. De fleste af de nye præster som f.eks. Gottfried Horstmann, Andreas Popp og Johannes Tonnesen, var i større eller mindre grad præget af liberalteologisk ånd og havde en mere »kulturåben« holdning til »verden« end en del af de ældre præster i nordslesvigsk IM. Flere af de nyansatte lægfolk havde en lignende indstilling, navnlig ungdomssekretærene.¹⁰²

Hans Tonnesen var den udfarende kraft i den reorganisering af ungdomsforeningen, der skete med oprettelsen af »Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger i Nordslesvig« i 1908 efter forbillede i de nordiske KFUM og KFUK. Formand blev pastor Peter Simonsen, Oksenvad, næstformand indremissionær Jacob D. Brink, Bolderslev, og kasserer handelsmedhjælper Anton Hansen, Haderslev. I forhold til Fællesforeningen af 1896, der mest havde karakter af et arbejdsudvalg, var forbundet en mere fast organisation med indskrevne medlemmer o.l. Den tidligere KFUM-sekretær i Aalborg, nordslesvigeren Jes M. Kylling, som var udpræget dansksindet og elev af Olfert Ricard, blev i 1908 ansat som ungdomssekretær. Kylling blev den ledende figur i ungdomsarbejdet, hvis formål ifølge Kylling dels var ungdommens frelse, dels dens frigørelse af »den tysk-kirkelige Spændetrøje«.¹⁰³ I samarbejde med et par dansksindede hjælpesekretærer udfoldede han et intensivt nationalt dansk missionsarbejde

blandt unge, ikke blot i bøndergårde, præstegårde og missionshuse, men også i kroer og forsamlingshuse. Nordslesvigsk IM og især Kylling blev derfor hyppigt angrebet af den tyske presse for landsforræderi, mens den danske presse nu vurderede udviklingen inden for foreningen positivt.¹⁰⁴ Ledende personer inden for den rigsdanske IM som Carl Moe og Hans I. F. C. Matthiesen havde sammen med H. P. Hanssen virket i korridorerne ved Kyllings ansættelse.¹⁰⁵

Efter formandsskiftet i 1907 og den store forøgelse af medarbejderstaben indledtes et kursskifte i nordslesvigsk IM. Mange af foreningens medarbejdere skelede til dansk IM og gjorde sig i højere grad end før til talsmænd for en udvidelse af gerningsmissionen, især for at bekæmpe den »sædelige råddenskab« i samfundet.¹⁰⁶ De ville ikke længere koncentrere sig så meget om vækkelsesmission rettet mod den enkelte af frygt for at ende i kvietisme, d.v.s. en verdensfravendt religiøs holdning udmøntet i en viljeløs hengivelse til Gud.¹⁰⁷ De særlige »hellige« mejerier, banker o.l. mentes heller ikke at have tilstækkelig effekt som »surdej« i folket. Ved større kristelig reformiver og åbenhed overfor »verden« ville de i højere grad end før søge at forandre »de timelige forhold« og gøre sig gældende socialt. Ved bevægelsens årsmøde den 4. november 1908 hævdede flere af deltagerne således »missionens« pligt til at gribe ind i folkelivet, og H. Tonnesen talte om en »ny Periode i Indre Missions Historie«. ¹⁰⁸ Han påpegede ligeledes, at »de hellige« skulle møde op ved »Grande« samt stemme ved valgene, i stedet for at overlade indflydelsen til »de Andre«. ¹⁰⁹ Teologiske meningsforskelle i bestyrelsen kan anes i Sædekornet: C. Matthiesen, som var fortaler for ensidig ordmission, var ofte uenig med bl.a. H. Tonnesen, der betone de kristnes socialetiske pligter og talte for større social indsats (bl.a. for afholdssagen) udover det traditionelle hjælpearbejde inden for foreningen.¹¹⁰

Samtidig gik H. Tonnesen nu, til ærgrelse for flere kredse indenfor IM, ind for en mere forsonlig tone i kirkekampen mellem »troende Lutheranere« og tilhængere af »moderne Teologi«. ¹¹¹ Allerede i sommeren 1908 vakte Tonnesens artikel »Brücken sind besser als Gräben« i »Schleswig-holsteinisches Kirchen- und Schulblatt« om brobygning mellem foreningen og de yngre »moderne teologer« modstand blandt flere af foreningens ældre medarbejdere.¹¹² Især den gammellutherske E. Wacker

Jes M. Kylling (1873-1931) blev i 1908 antaget som ungdomssekretær for Indre Mission i Nordslesvig. Han var udpræget dansksindet, og H. P. Hanssen havde medvirket i kulissen ved hans ansættelse. Kyllings forkyndelse blev snart kritiseret af de konservativt-pietistiske tilhængere af Indre Mission. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

gjorde front mod den liberale teologi og fordømte skarpt brobygger-tanken. Den 7. oktober 1908 oprettede han sammen med ligsindede på et møde i Neumünster »Den lutherske Forening«. Foreningen ville bl.a. ved at fremme erkendelsen af »Guds Ords rene Lære« forsøge at være et værn mod »Nødstilstanden« i landskirken, herunder også i nordslesvigsk IM. Foreningen havde nemlig ifølge Wacker med »formidlingsteologen« Kaftans velvilje åbnet op for falsk lære såsom »moderne Theologi« samt for sømt det primære vækkersigte og slået sig ensidigt på kristeligt socialt arbejde.¹¹³

Nordslesvigsk Indre Mission erklærede sig fortsat overnational, men den ville ikke længere afholde sig fra at vejlede den enkelte kristne i nationale sager ud fra et kristent grundsyn.¹¹⁴ Ifølge kritikerne af den nye kurs var det frem for alt »den hellige ensidighed«, der stod på spil. Ældre præster var bange for, at man ville opgive det ensidige religiøse sigte eller »Det Ene Fornødne«, som de mente havde været foreningens styrke siden starten. Følgelig afviste de de yngre medarbejderes store interesse for at udvide gerningsmissionen og tage sociale og kulturelle opgaver op.¹¹⁵ De, der var fortalere for mere gerningsmission, fremhævede ofte evangeliets folkeopdragende rolle gennem di-

rette samfundsaktivisme. Et flertal i ledelsen ville dog ikke oprette »sædelighedskomiteer« o.l. i foreningens navn, men snarere opfordre vennerne til privat at støtte sådanne foretagender. Således underskrev mange missionsfolk i 1910 til tysk forargelse petitioner imod udskænkning af alkohol i krostuerne på amtsbarnegårdene i Haderslev og Hoptrup.¹¹⁶

I 1910 blev C. Matthiesen leder af Diakonissehuset i Flensborg i stedet for den svagelige E. Wacker, og provst Niels Schmidt, Rødding blev ny næstformand i nordslesvigsk IM.¹¹⁷ C. Matthiesen fortsatte dog som medlem af nordslesvigsk Indre Missions store bestyrelse. Mange missionsvenners engagement i nationalitetskampen (især på dansk side) var efterhånden blevet en kendt sag. N. Schmidt gav i foreningens jubilæumshæfte i 1911 således direkte udtryk for, at der indenfor Indre Mission i Nordslesvig var sket »en national Vækkelse fra den forrige nationale Lige-gyl-dighed«, hvilket han betragtede som et positivt brud med »Pietismens Klostertanke«.¹¹⁸

Vækkelsesbevægelsen fik angiveligt stadig sværere ved at se passivt til overfor den skærpede polarisering mellem dansk- og tysksindede, der prægede Köllertiden og blussede op igen i Nordslesvig fra omkring 1908. Diskrimineringen af det danske sprog forstærkedes således med rigsforeningsloven fra 1908, som ville forbyde brugen af dansk på offentlige møder i Nordslesvig fra 1928 og i Mellemslesvig straks. Efter den danske fremgang ved landdagsvalget i 1908 – der først og fremmest var en frugt af det øgede antal dansksindede med preussisk statsborgerskab og valgret i henhold til »optantkonventionen« fra 1907 – skærpede den tyske regering endvidere kursen, ivrigt tilskyndet af den aggressive tyske kamporganisation »Den tyske Forening«. Det betød udvisninger og politichikanerier næsten ligesom i Köllertiden.¹¹⁹ Ligeledes voksede antallet af tyske gudstjenester betydeligt; i 1890 var der således 69 sogne med udelukkende danske gudstjenester, i 1912 var der blot 26 tilbage.¹²⁰ Såvel de tyske som de danske nationale foreninger voksede samtidigt betydeligt, ligesom kampen om jorden tilspidsedes. Organiserede tyske jordopkøb fik i 1913 et dansk modsvar med oprettelsen af »Landværn«.

Fra liberal side leverede den hjemmetyske teolog Johannes Tiedje imidlertid i 1909 en sønderlemmende kritik af den tyske stats og »Den tyske Forenings« grænsepolitik, hvilket skabte

stort røre i det nordslesvigske præsteskab.¹²¹ Tyskernes fremfærd var, ifølge Tiedje, præget af hensynsløs tvang og irreligiøs »ølkultur og hurrapatriotisme«.¹²² Størstedelen af præsterne, heriblandt mange yngre missionspræster, var rede til at støtte hans proklamerede freds- og forsoningskurs, som havde til formål at erstatte undertrykkelsespolitikken med en forsonlig tysk grænsepolitik med respekt for såvel dansk som tysk folkelighed og kultur. I samme ånd oprettedes i 1910 den nordslesvigske Præsteforening, hvis løsen var: Udbredelse af evangeliet og agtelse af enhver kamp for sin nationalitet. Pastor Hans S. Prahl, Johs. Schmidt og

Til at ledsage salmesangen blev der flere steder oprettet basunkor i tilknytning til Indre Mission. Billedet viser det første basunkor i Bolderslev 1903/04. Bagest står Eskild Johansen og Mathias Toft, i den midterste række Mathias Hansen, Georg Knudsen, Frederik Asmussen og Peter Andresen, og foran sidder Hansen fra slotsvandmøllen i Aabenraa, Kedde Thiesen og Peter Toft. Yderst t.h. står Thomas Festersen, Kronborg. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

nordslesvigsk IM's formand H. Tonnesen kom med i ledelsen. Kort efter stiftedes ligeledes en politisk Fredsforening med pastor Johannes Schmidt som leder. Den ville i sidste instans fastholde Nordslesvig under Tyskland gennem en styrkelse af den tyske kultur i grænselandet i stedet for tvangsforanstaltninger overfor danskerne.¹²³

25-årsjubilæum: Et vidt forgrenet arbejde på sit højeste

I januar 1911 blev Sædekornet overtaget af nordslesvigsk IM; siden 1883 havde det tilhørt H. Tonnesen personligt. Han forblev redaktør, og bladet blev udvidet, idet man forsøgte at nå ud over »de helliges« rækker; målgruppen var fra nu af »enhver kristelig og kirkelig interesseret Nordslesviger«. ¹²⁴ Som et led i denne brede, kulturåbne kurs indførtes den 13. november 1910 i Sædekornet en fast rubrik, der hed »Kirkelige Efterretninger« om ånds- og kulturlivet i Nordslesvig, Danmark og Tyskland. I marts 1911 havde Sædekornet 6.600 abonnenter, og man regnede med, at hvert eksemplar blev læst af tre personer.¹²⁵ Hyppigt var der beretninger fra det danske kirkeliv, særligt dansk IM, der som oftest blev behandlet af J. Kylling. Dansk IM's 50-årsjubilæum i juni 1911 blev også beskrevet. I jubilæumshilsnen fra nordslesvigsk IM fremhævede bestyrelsen, at vækkelsesbevægelsen i Nordslesvig havde modtaget en stor åndelig påvirkning fra »vor ældre Broder »Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark««. ¹²⁶

Kort efter, den 9.-11. november, holdt nordslesvigsk IM sit 25-årsjubilæum. Det blev højtideligholdt i Hoptrup kirke og missionshus på behørig vis, men det vakte opsigt, at Konsistoriet i Kiel ikke havde sendt lykønskninger. Samtidig angreb den tyske presse foreningen for at have svigtet neutralitetsprincippet ved at gå over på dansk side, hvorimod den danske presse var meget positiv overfor Tonnesens ledelseskurs.¹²⁷ Også de grundtvigske frimenighedsfolk var nu sympatisk stemt overfor »missionen«. ¹²⁸

Vækkelsesbevægelsen udgjorde på dette tidspunkt et vidtspændende arbejde med mange forgreninger. Knap halvdelen af Nordslesvigs ca. 100 præster samarbejdede aktivt med foreningen, og den mønstrede ikke mindre end 21 indremissionærer, hjælpemissionærer og kolportører, tre ungdomssekretærer, to børnemissionærer, fire missionshoteller og 11 missionshuse. For-

Nissen ansat som præst i 1903, og i 1909 blev han afløst af Christian Hoeck, der var sognepræst i sognet indtil 1916.¹³¹ Nissen var tysksindet og havde en vis forståelse for »missionen« uden dog at være udelt glad for den, hvorimod den ligeledes tysksindede Hoeck var mere positivt stemt overfor foreningen og gerne samarbejdede med vennerne.¹³² I 1904 åbnede Thomas Festersen på sin gård »Kronborg« en indremissionsk husflidsskole for unge drenge, som blev tæt tilknyttet den nordslesvigske IM.¹³³ Skolen blev et fast del af sognets indremissionske miljø helt til omkring 1940.

Samfundets ledere havde fremtrædende poster i nordslesvigske IM. Foruden H. P. Abkjær (nu rentier), der var kasserer, havde gårdejer A. P. Knudsen, Raved, i 1908 fået sæde i nordslesvigske IM's store bestyrelse, og August Toft, Raved, var i 1911 blevet medlem af bestyrelsen for Fællesforbundet.¹³⁴ Grunden til missionshuset i Bolderslev, som Abkjær havde ejet siden 1891, blev desuden i 1908 tilskødet nordslesvigske IM.¹³⁵ Sidstnævnte havde nemlig i 1907 besluttet, at den gradvist ville overtage missionshusene som foreningens ejendom.¹³⁶ Da missionshuset i 1909 var blevet for lille for hjælpeforeningens mange venner, valgte samfundet at sælge det for i stedet at bygge et nyt og større i byen. Det nye missionshus, der også fik navnet »Bethel«, blev indviet i 1910 af H. Tonnesen, og festens hovedtaler var pastor C. Hoeck. Den nordslesvigske IM syslede i 1908 desuden med planer om at oprette en indremissionsk folkehøjskole i Bolderslev svarende til de indremissionske højskoler i Danmark, men ideen måtte af uvisse grunde skrinlægges.¹³⁷ Tendensen til større national interesse kunne også spores i Bjolderup sogn, hvor den største del af missionsfolkene i 1912 mødte op og stemte på en dansk kandidat ved rigsdagsvalget i modsætning til i 1907, hvor mange var passive.¹³⁸

Splittelsen i 1912

Forlig i elvte time

De førnævnte teologiske uoverensstemmelser blandt bevægelsens medarbejdere fra ca. 1907 bevirkede, at to fløje indenfor foreningen begyndte at vokse frem.¹³⁹ Det kom ligeledes til stadig flere sammenstød mellem nordslesvigsk IM og Konsistoriet i Kiel; sidstnævnte reagerede bl.a. imod foreningens hyppige optræden i landsdelens forsamlingshuse.¹⁴⁰ H. Tonnesen selv fik fra ca. 1909 flere officielle misbilligelser fra Konsistoriet; han blev f.eks. beskyldt for at overtræde sogneretten (ved at »holde politiske møder«) og forfordele de tyske gudstjenester i Hoptrup sogn.¹⁴¹ J. Kylling blev ligeledes hårdt angrebet fra tysk side. Hans tale til et ungdomsmøde i september 1911 vakte også anstød hos flere præster i missionsforeningen, der mente, at han med denne såkaldte »nationalpolitiske tale« havde overtrådt § 8 i missionærinstruksen.¹⁴²

Omkring et halvt år før jubilæet i november 1911 opstod en alvorlig konflikt, der truede med at sprænge foreningen i to partier. Pastor H. Tonnesen skrev således i påsken 1911 en rundskrivelse til alle foreningens bestyrelsesmedlemmer, hvor han meddelte, at han ville træde tilbage som formand pr. 1. oktober 1911, hvis den udbredte mistillid til hans ledelse fortsatte.¹⁴³ I de senere år havde der ifølge Tonnesen været stor uro i foreningen, fordi seks ældre medarbejdere under E. Wackers førerskab var kommet mere og mere i opposition til ledelsen. Deres hovedanklage var, at bevægelsen under Tonnesens formandskab havde ændret kurs, da Tonnesen med sin »brobyggertanke« havde tilnærmet sig »den moderne teologi« og slået følge med de yngre liberale præster i foreningen. Bevægelsen havde herefter forladt sin gammellutherske position og indledt en ny, liberal og kulturåben linje og således forrådt verbalinspirationen og »den hellige ensidighed«. Ifølge H. Tonnesen fremførte kritikerne, at især de yngre medarbejders bidrag til Sædekornet var mærket af »moderne

Theologi«, og de forlangte, at han enten gav dem en dybere indføring i »den lutherske Ortodoksi« eller afskedigede dem.¹⁴⁴

H. Tonnesen benægtede, at forkyndelsen havde et liberal-teologisk indhold, men advarede samtidig imod et alt for dogmatisk bibelsyn.¹⁴⁵ Desuden fremhævede han, at bevægelsen med sin nyere vægtlægning på »de helliges« pligt til socialetisk engagement i samfundet blot fulgte den lutherske kaldstanke fremfor den pietistiske klostertanke i lighed med foreningens »fadder« Vilhelm Beck. M.h.t. national strid i foreningen fandtes i rundskrivelsen kun en bemærkning om, at en præst for nylig havde sagt, at de dansk-nationale toner i Sædekornet burde nedtones. De flerårige konflikter i foreningen var altså frem for alt teologiske. Stridighederne i forbindelse med rundskrivelsen havde nær ført til en spaltning i foreningen, men stormen blev reddet af, da parterne kort inden jubilæet stiftede forlig.¹⁴⁶ Hvad det gik ud på vides ikke, men H. Tonnesen lovede i hvert fald, at forkyndelsen fremdeles ikke ville vige fra den lutherske bekendelse.¹⁴⁷

Ved generalforsamlingen den 14. januar 1912 gennemførtes betydelige ændringer i bestyrelsens sammensætning, øjensynligt med det formål at sikre ledelsen en bredere basis og skabe arbejdsro. Foreningen ændrede vedtægterne, således at den lille bestyrelse blev udvidet til otte personer; nemlig en formand, en næstformand (man gik bort fra sekretær-benævnelsen), en kasserer, to bisiddere samt lederne af hhv. børnearbejdet, ungdomsarbejdet og boghandelen/kolportagen. Også foreningens medlemskreds besluttede man at udvide; den skulle fremefter bestå af mindst 20 personer. Den lille bestyrelse kom herefter til at bestå af formanden pastor Tonnesen, næstformanden provst Niels Schmidt, Rødding og som ny kasserer købmand Jørgen Friis, Haderslev samt gårdejer Iver B. Jensen, Agerskov (leder af børnearbejdet), pastor Peter Simonsen, Jels (leder af ungdomsarbejdet) og missionær Johannes Lund, Haderslev (leder af boghandelen og kolportagen). De to bisiddere var gårdejer Claus Hansen, Hvinderup og den tidligere kasserer H. P. Abkjær, som tillige blev stedfortrædende kasserer.¹⁴⁸

At den teologisk konservative pastor E. Wacker i sommeren 1912 havde forladt den store bestyrelse, ligesom hans ligesindede C. Matthiesen ikke længere var med i den øverste ledelse, kunne dog ikke fjerne uoverensstemmelserne i foreningen.¹⁴⁹ Snart lød der i bestyrelsen klager over, at H. Tonnesen havde refereret et

foredrag af den »liberale« biskop Kaftan i Sædekornet.¹⁵⁰ I sommeren 1912 opstod desuden en række nye konflikter mellem missionsforeningen og myndighederne. En dame, som var dansk statsborger og ansat ved boghandlen i Haderslev, blev f.eks. truet med udvisning af Konsistoriet og regeringen i Slesvig. Missionsbevægelsen fik ligeledes forbud mod at bortlodde nogle bøger i boghandelen med den begrundelse, at regeringen ikke ville støtte »Fremhjælp af fremmed Aandsliv«.¹⁵¹

Krisen bryder ud

Krisen brød ud i lys lue ved et forhandlingsmøde for foreningens ledere og »arbejdere« i Tinglev den 17. september 1912. Næstformand N. Schmidt oplæste en redegørelse fra H. Tonnesen, hvori han foreslog at nedlægge sit mandat som formand og stille posten til rådighed for en anden, som medlemmerne kunne godkende som deres tillidsrepræsentant.¹⁵² Begrundelsen var, at formanden igennem de senere år ikke havde følt den fornødne tillid blandt foreningens medarbejdere og venner bl.a. i forbindelse med de tilbagevendende konflikter med myndighederne. Ved mødet drøftede deltagerne redegørelsen og dvælede, ifølge H. Tonnesen, især ved hans forhold til det nationale.¹⁵³

Forsamlingen følte trang til yderligere drøftelse af sagen og fastsatte et nyt forhandlingsmøde den 23. september i Vojens. Ved dette møde fremhævede H. Tonnesen, at situationen var blevet tilspidset ved, at han i sommeren 1912 havde savnet opbakning fra medarbejderne, især fra »de ældre pietister«, under konflikterne med myndighederne.¹⁵⁴ Herefter forlod Tonnesen mødet, og næstformanden oplæste en redegørelse, som formanden havde skrevet.¹⁵⁵ Det var et ultimatum; hvis flertallet af medlemmerne ikke kunne tilslutte sig redegørelsen, ville Tonnesen træde tilbage som formand. Det centrale i den var, at Tonnesen forkastede den pietistiske »flugt fra verden« og det nationale til fordel for »Luthers Tanke, at naar et Menneske omvender sig, saa skal alle Livsforhold etiseres ind under Kristendommens indflydelse, og dertil hører også det Offentlige, det Folkelige og det Nationale«.¹⁵⁶ I forlængelse heraf hævdede Tonnesen, at det var vigtigt, at vennerne havde forståelse for, at størstedelen af den nordslesvigske befolkning havde en »Fællesnød« som borgere i et fremmedherredømme, og han fastslog, at det ikke blot var en ret, men også en pligt,

at mennesket værnede om sin nationalitets bevarelse. Nordslesvigsk IM ville følgelig vejlede både danske og tyske i dette spørgsmål uden som organisation at opgive neutraliteten.

Efter en længere drøftelse skred forsamlingen, i hvilken 20 af foreningens 28 medlemmer var til stede, til afstemning, der gjaldt for eller imod Tonnesen som formand. Tonnesen blev genvalgt med 13 stemmer, mens syv undsagde ham og udtrådte af foreningen. Det var fire præster (Karl H. Andresen, Agerskov, Hans A. I. Bertelsen, Sottrup, Hans D. Bracker, Breklum, og Andreas Nissen, Broager) og tre lægmænd (lærer I. T. Caspersen, Ladegårdskov, malermester Leimand, Sønderborg og høker J. Petersen, Kajnæs).¹⁵⁷ Kort forinden mødet havde pastor C. Mathiesen, Flensborg også meldt sig ud af medlemskredsen, og kort efter udtrådte de to lægfolk fra Bjolderup, bisidder H. P. Abkjær og kredsmedlem A. P. Knudsen, der begge var taget hjem inden afstemningen.¹⁵⁸ Ti personer var således trådt ud af den samlede bestyrelse.

Den 1. oktober 1912 udsendte Hans Tonnesen en rundskrivelse til de udtrådte præster. Han foreslog, at de, efter at de nu var løst fra bestyrelsesarbejdet, blev frivillige medarbejdere i foreningen uden ansvar for ledelsen. I halvandet år skulle deres pladser i bestyrelsen friholdes, hvorefter de kunne få tilbud om at indtage dem igen. Tonnesen forsikrede: »Der skal ikke komme en Tøddel Politik ind i Indre Missions Program, så længe jeg har Ledelsen. Jeg overtager også Garantien for Indremissionærerne og Ungdomssekretærerne.«¹⁵⁹ Rundskrivelsen var også stilet til pastor P. Simonsen, Jels, som ligeledes den 25. september var fratrædt bestyrelsen for den nordslesvigske IM (som den elvte i rækken) og havde nedlagt sit hverv som formand for Fællesforbundet.¹⁶⁰ Kun Simonsen meddelte i Sædekornet den 6. oktober, at han ønskede at gå ind på forslaget; han ville indtil videre være »Ungdomssekretær uden Forbindtlighed«.¹⁶¹

Næstformand provst Schmidt støttede formanden og imødegik de tyske angreb på Tonnesen-fløjen for at være dansk-national. Han påpegede, at han selv og andre i foreningen var tysksindede og fastslog: »At Indre Mission nu sejler i rent dansk Farvand er ligefrem ikke sandt ... Det, som vi kæmper for, er Retten til privat Orientering saa vel for Tysk- som Dansksindede vedrørende Stillingen til det nationale, en Orientering i ægte luthersk Forstand, mens vi afviser al Deltagelse i den nationale Kamp«.¹⁶² I Sædekornet den 13. oktober

Til Indre Missions Venner i Nordslesvig.

Vi Præster, som til Dels i mange Aar har staaet i Indre Missions Vestyrelse, har hidindtil ikke hørt os til den Drosfleske, som er gaaet gennem tietsellige politiske Væbne. Vi agter heller ikke nu at indlaade os paa en Missionsdiskussion, sa vi ikke venter at finde Forsaaelse i den store Offenslighed. Dog mener vi at turde give efterstaaende Oplysning om Sagerens Gang og om vor Stilling.

Først anler vi det for nødvendigt at meddele, hvad der mærkeligt nok ikke er kommet til offentlig Kundskab: Vi er ikke frivilligt gaaede ud af Vestyrelsen, men vi er blevet tvungne til det.

Pastor Konnensen har nedlagt Forslaget, uden at der har været et eneste Ord Kristlig eller mundtlig mellem ham og noget Vestyrelsesmedlem. Han har erklæret sin villig til at tage indom Genvalg, juls. hans Medberedelse af 23. Septembers aaret sidst i Slutning i alle Hovedpunkter. Han har forlangt, at hvem der ikke havde tilltræde denne Medberedelse, i Tilfælde af hans Genvalg skulle blive i et Saabe i Vestyrelsen. Paa dette Vilkaar var ingen af os i Stand til at blive. Vi maatte finde os i at trædes ud.

Men saa kommer Spørgsmaalet igen i den Form: „Hvorfor kunde I ikke genvælge Pastor Konnensen?“

Hvad vi nu svarer disse Venner i Vandet paa dette Spørgsmaal, er vort første og sidste Ord om denne Sag i Offentligheden.

Vi har i Løbet af de sidste fire Aar baade privat og i Vestyrelsesmøder paapeget, at Pastor Konnensen ikke har holdt Indre Missions Ordre lufte for moderne teologisk Vind, som fører bort fra Korsets Ord og fra vort gamle Skel mellem Verden og Guds Rige. Denne Vind har faaet Indpas i Indre Missions litterære Arbejde og i Fortrykelsen, uden at Pastor Konnensen nogen Grundvigt og oabent har oplyst Guds Menighed om den vidne Møst mellem det nye og det gamle. Vinodsigelige Beviser for disse Forsaandte stiller vi Pastor Konnensen privat som Svar paa hans sidste Skrivelse til os.

I Modfætning til alle moderne Raadfund og Forsaallinger kræver vi, at den gamle Bibeltro inden Fortællinger og Wortforklaringer — det gamle Budskab — skal have Eneet i vort Arbejde.

Ved at genvælge Pastor Konnensen vilde vi have godkendt den ofte paatalte Uværlighed, som mere og mere har færet til, at Indre Mission taler med i Tungen.

Samtidig og i Sammenhæng hermed har Konnensens Ledelse ført den Indre Mission ind i vort Lands nationale Kamp og sigesvært gjort det til Guds Værns Blikt at delage i denne. Pastor Konnensen har selv i Tilfættning til Johannes Liebes Tanker gjort et stort politisk og kirkepolitisk Arbejde gennem Frelsdforeningen og Præsteforeningen og dermed vist en forlig Vej. Han har luftet Øjnene for den sigende nationale Ribenskab i vore egne Kræfter og har været utilgængelig for broderlig Adværel.

Følgen har været, at § 8 i Missionserens Instruks er bleven sat til Side i stor Stil. Særlig om Ungdomssekretærene kan ingen paastaa at Erelens Frelse altid har været deres eneste Synspunkt og Formaal. De har vist sig tydeligt nok, at Guds Værn i nationalt Arbejde ikke uden Sjælesare kan drage sig til alle Ting med de vantro, huer:en paa lyst eller paa dansk Side. I alle Frelseres Selvhævdelse hersker der noget af lødelig Ribenskab, en uren Vind, som ofte tryder ud i vide Auer, og saa paa vort Grænselands omviste Jordbund. Den Wæbering, som det nationale finder hos Ribens Ordførere i alle Frelser, staar i aabenlys Modstrid med Guds Ords ædruelige Tale og med Jesu og hans Apostles Eksempel. Med det bisælle Syn paa Sagen har Indre Mission i 20 Aar kunnet sammenholde tyffindede og daanfinsede Kristne i broderlig Kærlighed, uden at nogen af Parterne gav Afslut paa sit nationale Sindelag, dog laaledes, at de holdt Maade af Genlynt til hvedandre og af Uværlighed mod deres sælles Frelser. Guds Besigelse har i disse 20 Aar været med Arbejdet i alle Landets Egne.

Svor i de sidste Aar de nationale Drosflesker har bredt sig i Indre Missions Arbejde, er Ribærheden for Synderes Dimuendelse, de helliges indbyrdes Kærlighed og Andærligheden i Samlivet med Gud kendelig kølmet. Der Norges vidt og bredt i Samfundene, det stadfæsttes baade af Præster og Missionærer, at det ikke er mere som før.

Sammenblandingen af det kristelige og det nationale har tilfæltigvis lignet ovenpaa i den øjeblikkelige Krise. Men ihvor ødelæggende denne Sammenblanding end har vist sig i den grundvigtige Leje, saa tillægger vi den aligevel mindre

Vægt end den Rensbæring, at Indre Mission har naabnet sig for moderne teologisk Indbydelse. Dog tror vi, at denne sidstnævnte Slæde er det hemmelige Ilbspring til den forre. Syndom kendes jo af Synsbøstegen.

Sund der i denne Sammenhæng er blevet sagt om Forsællen mellem det lufseriske og det pietistiske, rammer albedes ikke Sagen.

Vi glemmer aldrig, hvad vi og Guds Riges Væring har Pastor Konnensen at lufte for gennem lange Aar. Saa meget mere bedroves vi ved, at den faanne Vind nu gør Verdens Vind den ene Indrømmelse efter den anden og dermed bringer sin egen Livsbæring i Fare. Vi kan ikke ved Genvalg glve ham Medhold, laaledes som han har ført Indre Mission i de sidste Aar, og mødes dermed til med Eneet at give Afslut paa det Samarbejde i Indre Missions Vestyrelse, som tidligere har været til Gavn og Glæde for os selv, for vore Missionærer og mange flere. Vi maa for Gud og alle hans Rige fralægge os alt Ansvar for Sagens videre Gang.

Maatte vor Herres Jesu Kristi Kors aller bilde saa stort og herligt for de troende i Landet, at Indre Mission gennem et tydeligt Væb med den nye Kurs kan vende tilbage til de gamle Stier og den gamle Besigelse.

- Pastor Andersen, Agerstov.
- Pastor Bertelsen, Snogbæk.
- Pastor Bracker, Bræklum.
- Pastor Carl Mathiesen, Flensborg.
- Pastor Nielsen, Wdøger.

Det Syn paa Indre Missions Fortid og Fremtid, som ovenfor er fremlagt af de tidligere Vestyrelsesmedlemmer, illæredes af:

- Pastor Andersen, Vallum.
- Pastor Bendzen, Sommersted.
- Pastor Bruhn, Skærbæk.
- Pastor Hansen, Søstrup.
- Pastor Mathies, Søndersted.
- Pastor Petersen, Skodborg.
- Pastor sm. Wacker, Flensborg.

(Ovenstaaende Indlæg, som modtoges i Aftes, skal foreløbig saa Lov til at tale for sig selv. Det udfæret imidlertid til den næste Indsigelse og vil uden Tvivl med denne fra Indre Missions egen Leje. Der kan ikke ses andet, end at de tolv Præsters Indlæg kræver Stillingen saa meget, som lænkes kan.)

De tolv præsters erklæring »Til Indre Missions Venner i Nordslesvig« i Flensborg Avis den 15. oktober 1912.

gentog H. Tonnesen, at han ikke ville blande politik ind i foreningens program, men han pointerede samtidigt, at »en fin Taktfølelse« ikke var det samme som »en Mundkurv« når det gjaldt det nationale spørgsmål i § 8 i udsendingenes instruks.¹⁶³

Opgøret mellem formanden og »de tolv«

Udbryderne ønskede dog ikke at tage imod H. Tonnesens udstrakte hånd.¹⁶⁴ Den 15. oktober trådte således de fem udtrådte præster (Simonsen medvirkede ikke) for første gang frem i offentligheden. Det skete i en kundgørelse i Flensborg Avis, som tillige var underskrevet af syv andre præster, nemlig Sønke R. Andresen, Ballum; Jacob Bendixen, Sommersted; Boye J. Bruhn, Skærbæk; Jørgen Hansen, Hostrup; Magnus T. Mahler, Haderslev; Christian J. Petersen, Skodborg samt Emil Wacker, Flensborg.¹⁶⁵ De fem præster fremhævede, at de ikke frivilligt var trådt ud af bestyrelsen, men snarere var blevet »trængt ud«. Tonnesen havde nemlig forlangt, at de skulle vige deres sæder i bestyrelsen, hvis de ikke kunne tilslutte sig hans redegørelse af 23. september og genvælge ham. På grundlag af disse betingelser så de sig herefter nødsaget til at træde ud. I kundgørelsen begrundede de hvorfor. Hovedårsagen til deres tilbagetræden var, at den »moderne teologiske Aand, som fører bort fra Korsets Ord og fra vort gamle Skel mellem Verden og Guds Rige«, havde vundet indpas i bevægelsen.¹⁶⁶ De fremhævede, at de i løbet af de sidste fire år forgæves havde bebrejdet Tonnesen, at han havde lukket dørene op for denne ånd i foreningens arbejde. De kritiserede ham også for, at han, på trods af advarsler, havde ført nordslesvigsk IM ind i den nationale kamp i landsdelen særligt via ungdomsarbejdet. Gennem hans arbejde i Freds- og Præsteforeningen viste han ligeledes, ifølge præsterne, en farlig vej.

Den dybeste årsag til splittelsen var dog ifølge »de tolv« det teologiske, mens det nationale indtrængen i foreningen blot var et »symptom« på indflydelsen fra »den moderne teologi«. De mente at have »uimodsigelige Beviser« for deres anklager og slog til lyd for en tilbagevenden til foreningens tidligere kurs: »I Modsætning til alle moderne Paafund og Forfalskninger kræver vi, at den gamle Bibeltro uden Fortielser og Bortforklaringer – det gamle Budskab – skal have eneret i vort Arbejde.«¹⁶⁷ I tilslutning til dette påpegede de, at H. Tonnesens sondring mellem det lutherske og

det pietistiske var urigtig. Hermed var splittelsen beseglet overfor offentligheden, og den var dermed en endegyldig realitet. Den efterfølgende langvarige debat om bruddet og dets årsager både indenfor bevægelsen og i dagspressen blev fulgt med intens interesse af store dele af befolkningen i Nordslesvig.

Den 17. oktober 1912 protesterede H. Tonnesen i Modersmaalet imod de »æreskrænkende Beskyldninger«, som »de tolv« havde fremført i deres erklæring til offentligheden.¹⁶⁸ Han krævede, at de offentliggjorde deres »uimodsigelige Bevismateriale« imod foreningens medarbejdere, inklusive ham selv. Det gjaldt f.eks. deres beskyldninger om »moderne theologisk Indflydelse« i forkyndelsen, som han troede var ude af verden for godt et år siden, hvorfor det nationale også havde været i forgrunden ved Vojens-mødet.¹⁶⁹ Ligesådan krævede han beviser for anklagen om, at han havde ført Indre Mission ind i nationalitetskampen i Nordslesvig. Han påpegede, at han i lys af den nationale opvågningen, både på tysk og dansk side blandt missionsvennerne, blot havde forsøgt at vejlede dem, så de kunne anerkende hinanden og samarbejde om Guds riges fremme. Med samme mål for øje arbejdede han i Freds- og Præsteforeningen. Han var dog ikke særligt aktiv i den første, og i Præsteforeningen havde han ikke taget noget skridt uden samtykke fra nordslesvigsk IM's bestyrelse. Sluttelig nægtede Tonnesen at tage ansvaret for, at »de helliges« fællesskab med hinanden og med Gud i de seneste år var kølnet.

I løbet af oktober måned fik H. Tonnesen de seks præsters svar (»beviserne«) på hans forsoningsforslag pr. brev.¹⁷⁰ Alle nægtede at gå med til forslaget, undtagen som før nævnt Simonsen. Han afviste imidlertid pure at være formand for Fællesforeningen, da han ikke kunne bifalde det »Sporskifte i Retning af Grundtvigianisme«, som han mente, redegørelsen af 23. september var udtryk for. Hovedpunkterne i de øvrige præsters svarbreve koncentrerede sig om to forhold.

For det første mente de, at de teologiske konflikter i foreningen langt fra var overstået, hvilket de udtrådte ved mødet i Vojens, modsat Tonnesens opfattelse, også var blevet enige om. De skildrede hernæst mere eller mindre udførligt hvorledes »den moderne teologiske ånd«, som forkastede verbalinspirationen og stillede spørgsmålstejn ved bibelens troværdighed, gradvist havde vundet indgang i missionsbevægelsen. Flere nævnte, at

foreningens otte unge præster Jürgen A. Braren, Gottfried Horstmann, Andreas C. Popp, Lauritz M. Lauritzen, Johannes. Lorenzen, Karl F. W. Nissen, Johannes Tonnesen samt Thomas W. Tiedje var stærkt præget af denne teologi. H. Tonnesen havde uden forbehold givet frit løb for denne kurs i missionsarbejdet ved sin forsoningslinie, ifølge hvilken han hellere ville »bygge broer end grave grøfter«.

For det andet mente de at kunne se »den nationale tankes sejrsgang« i foreningen. Den var en følge af indflydelsen fra »den moderne teologi« og var især blevet fremskyndet ved J. Kyllings beskikkelse. Ved sit »nationalpolitiske« virke havde Kylling vist, at han ikke respekterede § 8 i udsendingenes instruks. H. Tonnesen havde også på dette punkt stiltiende givet de voksende nationale lidenskaber hos Kylling og ligesindede fri udfoldelse i den nordslesvigske IM.

To fløje blandt »de hellige« i strid

»De hellige« tog hurtigt parti for én af de stridende parter under krisen. Den 17. oktober 1912 havde bevægelsen til hensigt at holde et forhandlingsmøde i Tinglev om foreningens fremtid. H. Tonnesen og N. Schmidt var indbydere, og på dagsordenen stod: »*Indre Mission vil udelukkende være en religiøs Bevægelse*«. ¹⁷¹ Da »de tolv« erklæring fremkom kort efter indbydelsen, blev den i stedet sat på programmet. Omkring 300 personer, alle tilhængere af Tonnesen, mødte op. Der var enkelte indrømmelser til »de tolv« kritik, men alt i alt anså forsamlingen angrebene for at være uberettigede. ¹⁷² Den 21. oktober holdt Tonnesen og Schmidt et møde om krisen med bevægelsens indremissionærer i Haderslev. Deltagerne drøftede især bibelsynet; H. Tonnesen påpegede, at et bestemt bibelsyn såsom verbalinspirationslæren fra det 16. århundrede ikke skulle have eneret i Indre Mission. ¹⁷³

Kort efter erklærede 15 indremissionærer og ungdomssekretærer, at de havde fuld tillid til formanden og næstformanden og derfor ville fortsætte deres arbejde i foreningens tjeneste. ¹⁷⁴ De fem indremissionærer Hans J. Richter, Christian Nissen, Carl Carlsen, Carl Thiesen og Jørgen Petersen fremkom derimod med en »moderklæring«, hvori de afviste nordslesvigsk IM p.g.a. dens »frie bibelsyn«. ¹⁷⁵ Den stærkeste modstand imod H. Tonnesen kom dog fra præsterne, ikke mindst fra »de tolv«. Andre

præster tilknyttet foreningens arbejde gav ham dog en tillids-erklæring, således J. Tonnesen og G. Horstmann i Sædekornet den 3. november 1912. De medgav, at de var blevet påvirket af »moderne teologi« på deres uddannelsessteder sydpå, men takket være H. Tonnesen havde de ligesom mange andre af foreningens præster indset, at »den gamle Tro« og »Troslivet i Nordslesvig var stærkere end den nye Indflydelse«. ¹⁷⁶

Den 29. oktober 1912 henvendte foreningens tilbageværende bestyrelse sig til missionsvennerne med et forslag om at nedsætte en voldgiftsdomstol til bilæggelse af striden i bevægelsen. ¹⁷⁷ Stærke kræfter i foreningen modsatte sig dog forslaget. 70 lægfolk underskrev således en erklæring imod det. H. Tonnesen opgav derfor ideen, selvom han først var nået til enighed med C. Matthiesen om den. ¹⁷⁸ Rygtet havde angiveligt bredt sig, at Tonnesen ikke turde offentliggøre de »uimodsigelige Beviser«, som »de tolv« privat havde tilstilet ham. Foreningen fastholdt derfor det oprindelige krav om, at »de tolv« skulle gennemføre en offentlig bevisførelse. Da »de tolv« imidlertid ikke ønskede at deltage i en offentlig polemik påny, foreslog de i stedet at holde et fællesmøde med Tonnesen-fløjen den 19. november i Tinglev, hvor de ville forsvare deres anklager. Tonnesen-kredsen afviste forslaget med den begrundelse, at mødet ikke var offentligt. Derudover mente de, at ikke alle kunne være til stede, og »*Forvirringen ved selve mødet ville blive grænseløs, da Paastand ville staa imod Paastand...*«. ¹⁷⁹

Den nordslesvigske IM skulle have fejret sin 26. årsfest den 10. november, men H. Tonnesen meddelte i Sædekornet: »*Da den sørgelige Strid, vi er kommet ind i, langt fra vil være bilagt til den Dag, udsætter vi Aarsfesten indtil videre og maaske ganske*«. ¹⁸⁰ Den 11. november opstillede den Tonnesenske Indre Mission i Sædekornet en arbejdsplan, hvis formål var at holde striden udenfor foreningens daglige arbejde. Man ville arbejde ved siden af de tolv præster uden at karambolere med deres virksomhed. Medarbejderne skulle således ikke virke i de ni sogne, hvis sognepræster hørte til »de tolv«, med mindre missionsfolk i disse sogne havde et selvstændigt arbejde ved siden af præsten og ønskede at indgå i et samarbejde med nordslesvigsk IM. Ligeledes nægtede foreningen at lade sine udsendinge tale ved de samme møder som en af »de tolv«, og fremover ville den kun bekendtgøre bevægelsens egne møder i Sædekornet. Den sidste udtalelse gav anled-

Missionsanstalten i Breklum på Sydslesvigs vestkyst blev stiftet i 1876 af pastor Christian Jensen. Den sendte bl.a. ydremissionærer til Jeypore i Indien og fik trods sin beliggenhed i den tysktalende del af Sydslesvig betydelig støtte fra Indre Missions tilhængere i Nordslesvig. Postkort i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

ning til protester fra bl.a. »de tolv«, hvorefter Tonnesen modificerede erklæringen: Præster udenfor foreningen, bl.a. »de tolv«, og Brødre menighedens udsendinge måtte gerne bruge Sædekornet til mødebekendtgørelser, men nordslesvigsk IM sørgede udelukkende for at annoncere de møder, som den selv foranstaltede.¹⁸¹

Det fremgår af foreningens nye arbejdsprogram, at den fortsat ønskede at støtte Breklummissionen og Diakonisseanstalten i Flensborg. Foreningen opgav imidlertid den personlige forbindelse med såvel missionsinspektør H. Bracker som diakonisseleder C. Matthiesen. Der opstod dog snart problemer i samarbejdet med Breklum, ikke mindst, da missionens officielle talerør »Sonntagsblatt fürs Haus« åbent tog parti for »de tolv« og benævnte dem eksponenter for »den gamle Tros rene Lære«.¹⁸² Den nordslesvigske Asylforenings leder C. M. Jensen, Erlev, stillede sig i modsætning til Bracker og Matthiesen neutral i striden.¹⁸³ Fra 1913 udgav foreningen et nyt blad »Asylvennen«, og var her-

med ikke som tidligere henvist til at berette om asylarbejdet i Sædekornet, som nu kun var talerør for én fraktion af Indre Mission.

»De tolv« holdt den 19. november 1912 som bebudet et møde med det formål at fremlægge og drøfte »bevismaterialet«. Omkring 400 mennesker deltog, deriblandt også en mindre flok fra Tonnesens lejr. Ved mødets åbning overrakte en repræsentant for den Tonnesenske kreds, mejeriejer C. Nissen fra Haderslev, ordstyreren pastor C. Matthiesen en stor protestadresse, underskrevet af henved 160 missionsfolk fra store dele af Nordslesvig. Adressen blev dog ikke diskuteret. Underskriverne nedlagde protest imod mødets afholdelse med den begrundelse, at »beviserne«, som tidligere håndhævet, krævedes ført dér, hvor beskyldningerne var rejst, nemlig i dagspressen. På baggrund af, at »de tolv« havde nægtet dette, erklærede de, at de betragtede beskyldningerne som »usande og usømmelige« og sagen som afsluttet.

C. Matthiesen fremhævede, at religiøse motiver havde bevæget »de tolv« til at udsende anklagerne. Væsentligst var det, at formanden havde antaget medarbejdere, der ikke repræsenterede »den gamle Indre Mission«. Årsagen til, at præsterne ikke ønskede at føre offentligt bevis var, at de ikke mente at kunne bevise alle enkeltheder i beskyldningerne, selvom »bevisernes« sandhedsværdi stod urokket. Flere lægfolk havde desuden ordet og gav fuld tilslutning til »de tolv« syn på striden. Ordførerne ønskede ikke at udsende et referat af mødet.¹⁸⁴

Den følgende periode var præget af nye udmeldelser og nyorganisering af »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«. Den 18. november 1912 afholdtes generalforsamling i Vojens, hvor bl.a. »bevismaterialet« blev gennemdrøftet.¹⁸⁵ Forsamlingens 14 medlemmer valgte at erstatte de to udtrådte bestyrelsesmedlemmer, Abkjær og Simonsen, med to nye bisiddere, hhv. den nye formand for Fællesforbundet, Pastor Carsten J. Petersen, Magstrup og rentier Carl A. Larsen, Hoptrup. De øvrige bestyrelsesmedlemmer var fortsat H. Tonnesen, formand; N. Schmidt, næstformand; købmand J. Friis, Haderslev, kasserer samt bisidderne indremissionær J. Lund, Haderslev, gårdejer I. B. Jensen, Agerskov og gårdejer C. Hansen, Hvinderup. 16 nye medlemmer blev valgt ind i foreningen, så der herefter var 32 ialt.¹⁸⁶ Heraf turde det fremgå, at 12 af de oprindelige 28 med-

lemmer i foreningen var trådt ud. De 11 udtrådte er nævnt (seks præster og fem lægfolk), men den sidste kan ikke identificeres. Den ukendte skal dog ikke findes blandt de syv præster, der sluttede sig fem af de udtrådte præster. Disse i alt tolv præster (»de tolv«) bliver dog i forskningen uafsladeligt forvekslet med de tolv tilbagetrådte medlemmer.

Foreningens fire missionærer Hans J. Richter, Christian Nissen, Carl Carlsen og Carl Thiesen blev suspenderet, da generalforsamlingen ikke kunne godkende deres betingelser for samarbejde. Indremissionær Jørgen Petersen fik ifølge forsamlingens vedtagelse otte dages betænkningstid; han besluttede kort efter at tage sin afsked. Omkring årsskiftet 1912-1913 trådte også missionærerne C. Andresen og Jacob D. Brink ud af den nordslesvigske IM. Alt i alt havde dermed 7 af 21 missionærer forladt foreningen. Også Fællesforbundet af kristelige ungdomsforeninger blev inddraget i krisen. Efter Simonsen var gået af som formand, meldte en tredjedel af de 44 foreninger i Nordslesvig sig straks ud af ungdomsforbundet, og ungdomsbladet mistede snart en betydelig del af sine abonnenter.¹⁸⁷ C. Petersen beskrev sin første tid som formand: »Det blev min Lod at tage imod de mange Udmeldelser, som kom«. ¹⁸⁸

Den 15. december var spaltningen af missionsforeningen i to adskilte lejre en definitiv kendsgerning: I Sædekornet berettede H. Tonnesen, at en »Ny Indre Mission«, med »de tolv« i spidsen, havde udsendt et blad »Det gamle Budskab« og påbegyndt et arbejde ved siden af »Gamle Indre Mission«. ¹⁸⁹ I bladet slog man på den rene lære ('Det gamle Budskab') som reaktion imod »den moderne Teologis Flodbølge«. ¹⁹⁰ At H. Tonnesen den 5. januar 1913 offentliggjorde det fortrolige »Bevismateriale« med private breve fra modstandernes hånd i et hæfte på 16 sider, gjorde den dybe kløft mellem de to parter endnu mere tydelig for offentligheden. Tonnesen begrundede dette skridt med, at han var »tvunget af en lyssky Underhaandsagitation«. ¹⁹¹ Da Matthiesen fik nys om planen, fór han i blækhuset og betegnede dette skridt som et stort tillidsbrud. ¹⁹²

Hans Tonnesen får det sidste ord

Den foreløbige slutsten på krisen var, at H. Tonnesen den 17. februar 1913 udgav et større »Forsvarsskrift« om krisen, hvori

»bevismaterialet« også indgik. I bogen fremgik det, at han fremfor alt anså spaltningen i foreningen for at være et led i en større teologisk konflikt. Uoverensstemmelserne, der blussede op i takt med en række yngre præsters optagelse i foreningens arbejde, skete dybest set som en følge af, at »Klostertanken og Luthers Værdsættelse af det borgerlige Livskald kom til at staa mere og mere skarpt overfor hinanden...«. ¹⁹³ Striden var et udslag af forskellige bibelsyn. Modstanderne med læremesteren Wacker i spidsen var efter Tonnesens mening blevet for tidligt »færdige«; de levede på »falske Hvilegrunde«, idet de forlod sig på omvendelsen og frelsesvisheden, mens helliggørelsen for dem mest af alt var en »Bevarelseslære«. De forfægtede verbalinspirationen, fremhævede vækkelsesforkyndelse (ordmission) og forsagede »verden«, herunder alle sociale, kulturelle og nationale spørgsmål.

Tonnesenfløjen derimod havde i de senere år fremhævet »erfaringsforståelsen« af bibelen (jfr. den tyske erfaringsteologi) og påpeget, at et ægte luthersk kristenliv også omfattede sociale pligter. Tiltag til forbedring af sædeligheden og til en dybere forståelse for den nationale nød i den nordslesvigske befolkning var i de senere år blevet drøftet, uden at de direkte var kommet på foreningens program. Tonnesenfløjen ønskede kort sagt »at staa i Verden, men ikke at være af Verden« og så en kvietistisk fare hos modpartiet. ¹⁹⁴ Tonnesen betonedede endvidere, at ideen om at påvirke folkelivet (også i politisk henseende) havde været fremherskende i foreningen, lige siden den i Vilhelms Becks ånd blev stiftet i 1886. ¹⁹⁵ Den danske IM havde, især gennem Becks indflydelse, på en sund måde formået at knytte kristendommen sammen med folkelivet og nationalbevidstheden. Tonnesen beskrev tillige sin egen teologiske udvikling i tiden som formand. I begyndelsen var han mest inspireret af V. Beck, der ifølge H. Tonnesen omsatte Kierkegaards individualisme og Grundtvigs menighedsfølelse i praksis, samt af Wacker, der havde en »genuin« luthersk lære. Senere afviste han dele af Wackers teologi og udviklede den ovenanførte »sociale opfattelse«. ¹⁹⁶

Flere fra Tonnesen-fløjen havde i forsvarsskriftet også givet svar på »de tolvs« anklager imod dem, såsom Carsten Petersen, Andreas Popp, Jürgen Braren, Niels Schmidt, Peter Paulsen og Jes Kylling. Gennemgående besvarede de anklagerne ved at forsvare deres »friere lutherske Opfattelse af Bibelen« overfor verbalinspirationslæren og ved at påpege, at det nationale var tæt

forbundet med Gudsdyrkelsen. Den omstridte ungdomsekretær J. Kylling, der leverede det længste indlæg, pointerede, at alene det nationale spørgsmål var stridens æble i 1912-krisen. Han medgav, at han, som flere af modstanderne havde påstået, havde udtalt, at befolkningens største lidelse var de tysksindede præster. Baggrunden for udsagnet var, ifølge Kylling, at der fandtes en stor national sjælenød i den nordslesvigske befolkning, fordi der var et misforhold mellem den talstærke dansksindede befolkning og det altovervejende tysksindede præsteskab. Denne nød i befolkningen forstod »de tolv« ikke, hvilket ifølge Kylling var udtryk for, at de som tysksindede ikke havde »loddet Dybden i vor Folkesjæl«, og de kunne dermed ikke være ægte sjælesørgere.¹⁹⁷

Pressens syn på splittelsen

Mange udenfor vækkelsesbevægelsen deltog også i debatten om splittelsen og dens årsager. I de omkring fem måneder fra september 1912 til februar 1913 gav mange både tyske og danske dagblade o.l. i Nordslesvig løbende beretninger om krisen i form af mødereferater, erklæringer og debatindlæg. Også nord for Kongeåen fulgte mange, især den danske IM, med stor interesse den bevægede udvikling indenfor den nordslesvigske missionsbevægelse.

Grænseaviserne, som ofte førte en udpræget national linie, var ivrige for at give deres egen vurdering af spaltningen og dens årsager.¹⁹⁸ Den tyske bladpresse, f.eks. »Schleswigsche Grenzpost«, »Apenrader Tageblatt«, »Sonderburger Zeitung« og »Landeskirchliche Rundschau« betragtede væsentligst sprængningen som national.¹⁹⁹ Den understregede, at de dansksindede i som uden for bevægelsen, med den danskvenlige H. Tonnesen i spidsen, havde forårsaget bruddet, og den stillede sig forstående over for de udtrådte, der især havde reageret imod politiseringen af foreningen: »*Eine Zusammenarbeit mit Leuten, die fortwährend und überall den nationalen Kampf hineintragen*« sei unmöglich.«²⁰⁰

Flere af de tyske blade betonedes, at der var tale om en national kursændring i foreningen: Tilhængerne var tidligere på pietistisk vis fuldstændig apolitiske, men med Tonnesens velsignelse havde de i de senere år drevet danskvenlig politisk virksomhed. Af samme årsag var bevægelsen kommet mere og mere i opposition

H. P. Hanssen (1862-1936) var de dansksindede nordslesvigeres politiske leder, fra 1906 deres repræsentant i den tyske rigsdag. Han var bekymret over mange missionstilhængerens nationalpolitiske passivitet og søgte efter bedste evne at trække Indre Mission i dansk retning. Fot. fra ca. 1912 i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

til myndighederne, især Konsistoriet i Kiel.²⁰¹ Den nye ledelse i nordslesvigsk IM, der blev dannet efter bruddet, anså de tyske aviser for at være rent dansksindet. »Schleswigsche Grenzpost« udtalte f.eks., at bestyrelsen definitivt havde »givet Indre Mission det danske Sindelags Stempel«. ²⁰² Snart lød der dog også i den tyske presse kritik af »de tolv«; de blev bebrejdet for dels at hylde en »forfejlet ortodoks Teologi fra det 16. Aarhundrede«, dels at være »nationalt neutrale«. ²⁰³ »De tolv« levede åbenbart ikke op til den rolle som »tyskhedens støtter«, som de i første omgang havde fået tildelt.

De tyske kirkelige blade, f.eks. »Sonntagsblatt fürs Haus« og »Schleswig-Holsteinisches Kirchen- und Schulblatt«, fremhævede, at ikke blot nationale, men også dybe teologiske modsætninger gjorde sig gældende i striden. Sidstnævnte fremhævede især uenigheden omkring det nationales plads i kristenlivet. »De tolv« brød med nordslesvigsk IM, fordi de ud fra religiøse motiver ønskede at fastholde »neutralitetsprincippet« og ikke blande sig i den nationale strid, som den nordslesvigske IM i stigende grad havde gjort. ²⁰⁴ Breklumbladet hævdede, at teologiske brydninger var altafgørende i splittelsen; »de tolv« ville vende tilbage til »den gamle Tros rene Lære« – underforstået: som var blevet fraveget. ²⁰⁵

Den tysksindede pastor Johs. Schmidt, der tog livligt del i

debatten gennem Fredsforeningens liberale tidsskrift »Nord-schleswig«, var fjendtligt stillet overfor missionsbevægelsen, men var principielt enig i H. Tonnesens syn på det nationale spørgsmål. Som J. Tiedje mente han, at danske og tyske burde respektere hinandens nationale forskelligheder og samarbejde, også i Indre Mission. »De tolv« burde derfor ikke have opgivet deres indflydelse i foreningen. At splittelsen blot var »national« og delte missionsfolket efter den nationale skillelinie var dog en forenkling af realiteterne. Det, der i sidste instans skilte parterne, var synet på det nationale ret for såvel tysk- som dansksindede i kristenlivet; et spørgsmål, der naturnødvendigt måtte trænge sig på i det politisk spændingsfyldte grænseland. »De tolv« anså ifølge Schmidt national virksomhed for at være »verdensvæsen«, d.v.s. en uren beskæftigelse. Han klandrede dog Tonnesen for ensidigt at have begunstiget de danske interesser inden for »missionen«. ²⁰⁶

De danske dagblade, f.eks. »Flensborg Avis«, »Modersmaalet«, »Dannevirke«, »Dybbølposten« og »Hejmdal«, tog i større eller mindre grad parti for Tonnesen-fløjen. De anså ligesom den tyske presse striden for mest af alt at være national. ²⁰⁷ »De tolv« var en overvejende tysksindet oprørsgruppe. Tyskerne, anført af »de tolv«, havde fremtvunget krisen gennem en stadig underminering af Tonnesens ledelse af missionsarbejdet. De forsøgte særligt at bekæmpe den nationale vækkelse i dansk retning, der med H. Tonnesens samtykke var opstået blandt foreningens tilhængere. En udvikling som den danske presse anså for at være positiv og naturlig i et udpræget dansksindet grænseland under tysk tryk. ²⁰⁸ »Modersmaalet« kaldte krisens bagmænd for »fortykningsapostle«, og »Flensborg Avis« hævdede, at »de tolv«, som var de egentlige urostifere, blev støttet af de tyske myndigheder og af »Den tyske Forening«. ²⁰⁹ »Hejmdal« vurderede dog krisen ud fra en mere moderat nationalpolitisk synsvinkel. ²¹⁰ Over for tyske angreb på bevægelsen for at være rent dansk påpegede »Hejmdal« f.eks., at den nordslesvigske IM var en religiøs forening, der havde tilhængere, herunder ledere, fra både den danske og den tyske lejr. ²¹¹ Den grundtvigske holdning til spaltningen tegnedes især af frimenighedspræst Thade Petersen bl.a. i »Den nordslesvigske Kirkesag«. Han mente, at krisen bundede i uenighed m.h.t. det nationale og afviste skarpt »de tolv« forsagelse af det nationale ud fra tyske interesser. Samtidig

udtrykte han glæde over, at den livskraftige missionsbevægelse under Tonnesens ledelse i luthersk ånd havde rusket »de hellige« op af deres sløvhed, også på det folkelige område.²¹²

Den danske, indremissionske avis »Kristeligt Dagblad« stillede sig solidarisk med H. Tonnesen og understregede ligesom de tyske kirkeblade, at striden ikke blot var af national art; den gamle teologiske strid mellem pietisme og lutherdom spillede også en afgørende rolle i striden.²¹³ Den umiddelbare uenighed drejede sig dog særligt om forholdet mellem det kristelige og det nationale.

Sammenfattende bestod der altså en grundlæggende forskel i pressens og de direkte implicerede parter fortolkning af splittelsens karakter. Bortset fra Kylling anså stridens hovedpersoner (H. Tonnesen, udbryderne m.fl.) splittelsen for mest af alt at være en teologisk konflikt, mens den tyske og den danske grænsepresse altovervejende gav en nationalpolitisk tolkning af bruddet. Den tyske og danske kirkelige presses syn på krisen lå derimod tæt op af de implicerede parter syn.

Under indtryk af den dybe kløft mellem de to missionsforeninger forsøgte begge hver for sig at koncentrere sig om selve missionsarbejdet. Samtidig begyndte grænsepressen at koncentrere sig om andre emner.

To missionsforeninger

»Det gamle Budskabs Indre Mission« organiseres

Kredsen omkring »de tolv« holdt deres første egentlige møde den 4. december 1912 på missionshotellet i Tønder. Ifølge Hejmdal foregik der en rådslagning for lukkede døre, formentlig om et organiseret samarbejde imellem »de tolv« og deres meningsfæller, heriblandt også et par repræsentanter fra »Luthersk Missionsforening for Vestslesvig«. Fra dette lukkede møde berettes kun, at forsamlingen besluttede at udsende et blad hver 14. dag under navnet »Det gamle Budskab« fra nytår 1912/13. Foruden »de tolv« var bl.a. indremissionær Carl Thiesen, Haderslev; malermester Leimand, Sønderborg; gårdejer Carl Carlsen, Randerup; indremissionær Christian Nissen, Søvang, rentier H. P. Abkjær, Bolderslev samt sekretær Christian Wienberg fra Breklum til stede.²¹⁴

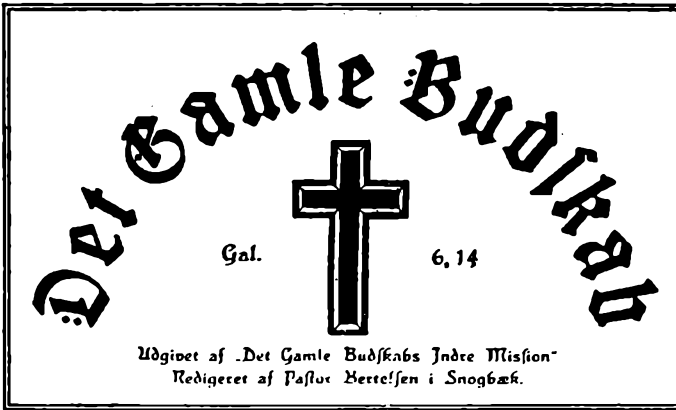
Den 12. december 1912 udsendte den nye mission et prøve-nummer af »Det gamle Budskab«. I en indledende programartikel skrev pastor Hans Bertelsen, Snogbæk, at man ikke ønskede at oprette et kamporgan, men snarere at hellige sig det egentlige missionsarbejde. Han vendte sig dernæst imod »den moderne teologi« og krævede, at »Det gamle Budskab«, hvis kilde var »den klare og rene hellige Skrift«, skulle have eneret i missionsarbejdet ligesom førhen, da nordslesvigsk IM lagde vægt på verbalinspirationen og læren i Wackers ortodokse ånd. Medarbejderne skulle ligeledes »bøje sig for hele Bibelen som Guds ord« og afsværges bibelkritik.²¹⁵

Den 1. januar 1913 udkom det første egentlige nummer af bladet »Det gamle Budskab«. Som udgiver og redaktør stod pastor H. Bertelsen. Det indeholdt et par artikler og kundgørelser samt en række mødebekendtgørelser.²¹⁶ I artiklen »Tak for Sidst« kritiserede Pastor C. Matthiesen skarpt »den moderne Theologi« for at være »en ny Oplevelses-Kristendom«, som ville undergrave »den gamle Kendsgernings-Kristendom«. Han understregede, at bibeltroen og erfaringstroen hørte sammen, men sluttede, at bibelen var troens grundvold, hvorfor den stod over erfaringen: »*Thi Bibelen er rig, din Erfaring er lille*«. ²¹⁷ Uden tvivl var dette ret-

tet imod Tonnesen, som tre uger forinden skarpt havde fordømt »de tolv« bibelsyn i Sædekornet – Tonnesen konkluderede her, at han ikke ved verbalinspirationslæren men »ad Oplevelsens Vej« havde erkendt bibelen som Guds levende ord, og han håbede, at »de tolv« ville indse det samme.²¹⁸ På forsiden af »Det gamle Budskab« var anført skriftstedet Gal. 6,14, som lyder: *»Men det være langt fra mig at rose mig af noget andet end vor Herres Jesu Kristi kors, ved hvem Verden er korsfæstet for mig, og jeg for Verden.«* »Det Ene Fornødne« var tydeligvis det nye blads løsen.²¹⁹

I Sædekornet den 15. december meddelte Tonnensen, at den nye bevægelse allerede havde fået flere tilhængere, heriblandt nogle af hans tidligere støtter: *»De tolv Præster holder Møder sammen med de Missionærer, som før var i »Gamle Indre Missions« Tjeneste. De indbydes hertil af Samfund, som før saa tidt har indbudt os. Lad dem! Der er nok at bestille til to.«*²²⁰ Redaktionen af Sædekornet var imidlertid bange for konkurrence fra det nye blad. Den bad indtrængende abonnenterne om at bestille Sædekornet, bl.a. fordi flere holdere var »faldet fra«. I Hejmdal den 11. januar 1913 berettes videre om et »Kappestrøb« mellem Sædekornet og bladet »Det gamle Budskab«. Ved en kraftig agitation havde sidstnævnte vundet indpas mange steder i Nordslesvig (alene på Toftlundegnen havde bladet 126 abonnenter), men det var delvis sket ved strandhugst hos Sædekornets abonnenter.²²¹ Den 1. februar nævnes desuden, at det nye blad havde 200 abonnentsamlere, der forestod abonnementtegningen rundt omkring i Nordslesvig.²²² Fra 1. februar 1914 begyndte det at udkomme en gang om ugen ligesom Sædekornet. Begge blade balancerede finansielt ved de mange annoncer, som vennerne indrykkede. Alt dette tyder på, at bladet hurtigt fik relativt stor udbredelse i Nordslesvig.

»Det gamle Budskabs« gammellutherske forkyndelseslinje svarede i stor grad til »Den lutherske Forenings« teologiske kurs. Sidstnævnte virkede mest i de tysktalende egne i Slesvig, men forsøgte i forbindelse med krisen i 1912 at bejle til kredsen omkring »de tolv« og herved vinde indpas i Nordslesvig.²²³ I december 1912 antog foreningen således den udtrådte indremissionær H. Richter i sin tjeneste.²²⁴ Udbryderne af nordslesvigsk IM foretrak imidlertid at danne deres egen selvstændige nordslesvigiske bevægelse som et alternativ til den gamle Nordslesvigsk Indre Mission. Med Wackers død i 1913 gik »Den lutherske Forening« desuden i opløsning.

4. Aarg. Søndag den 30. Juli 1916. Nr. 31.

Tinglevmødet.

Paa tredie Pinsedag forsamlede sig atter en stor Skare til en Fest i Tinglev. Jeg antager, at Festen var ligesaa godt besøgt som ellers trods den ubestændige Tid. Anden Pinsedag saa det ellers trist ud, og mangen en har vist tænkt: Hvad skal det blive til imorgen i Tinglev? Dog Herren gav os i Naabe et tremmelig godt Vejr, saa vi endog kunde være udenfor. Han hører Bønner. Nogle Regnstyl kom der, men de forstyrrede ikke videre. Det første kom i Pabsen og det andet, da vi sad i Toget paa Hjemreisen. Det fik os kun til at talke Gud, fordi det var gaaet saa godt Dagen over. Regnstrømmene minbede os om Guds Naadestrømme, som saa rigelig udøstes over den første Pinsemenighed. Maatte de ogsaa komme til vort Folk og oppvække mange

aandelig Døde til et evigt Liv. Sangen: „Send dine Strømme af Naabe, som du har sagt i dit Ord“ blev ifærd; og blandt andre ogsaa disse: „Mig blegneb' alle Roser“ og „Der er Solstin i min Sjæl i Dag“. Mange Guds Børn har ogsaa den Dag mærket Guds Naadestrømme, som kom med Ordet og ved Aanden. Vi drog styrkede og vederkvægede hjem. Maatte ogsaa sultende, søgende Mennesker have erfaret Guds Naabe paa deres Sjæle! — Et dejligt Syn er det, at se en saa stor Skare samlet om Guds Ord. Tankerne henledes uvilkaarlig til den store hvide Flok af alle Folkeslag og Stammer og Tungemaal, som Johannes saa for Guds Trone. Og saa de mange kendte Ansigter i Skaren! Vi har maasse aldrig talt med dem og kender heller ikke deres Navne; men vi saa dem ogsaa de andre Aar til Festen

»Det gamle Budskab« var et typografisk yderst nøjternt blad. Dets hoved bestod af et kors og en henvisning til et skriftord i Paulus' brev til Galaterne. Det lyder: »Men hvad mig angår, vil jeg aldrig rose mig af andet end vor Herre Jesu Kristi kors. Ved det er verden blevet korsfæstet for mig, og jeg for verden«. I årgang 1916 nr. 31 omtalte bladet den traditionelle Tinglev-fest tredje pinsedag, der gerne samlede 2-3000 deltagere. Siden 1905 blev festen afholdt til fordel for Breklums ydremissionsarbejde.

Den 15. januar 1913 sammenkaldte de fleste af de bestyrelsesmedlemmer, der havde undsaagt Tonnesen, meningsfæller til et forhandlingsmøde i Tinglev den 24. januar 1913 med dagsordenen: »*Kræver Kristi Sag i Nordslesvig en ny Arbejdsorganisation?*«²²⁵ De opfordrede de enkelte samfund i Nordslesvig til at vælge 1-3 tillidsmænd, som, såfremt forsamlingen krævede det, skulle holde et delegeretmøde efter forhandlingen. Omkring 200 mennesker fra det meste af Nordslesvig mødte op, og efter en længere forhandling stemte omtrent alle i forsamlingen for oprettelsen af en ny Indre Mission. Derefter dannedes en medlemskreds (den store bestyrelse) på 33 personer. Den 10. februar holdt dette udvalg et møde i Aabenraa, hvor de under navn af »Det gamle Budskabs Indre Mission« besluttede at starte et nyt indremissionsarbejde ved siden af den Tonnesenske mission. Forsamlingen valgte syv medlemmer fra medlemskredsen (tre præster og fire lægfolk) til organisationens lille bestyrelse. Pastor H. Bertelsen, Snogbæk, blev formand; pastor C. Matthiesen, Flensborg, næstformand og rentier H. P. Abkjær, Bolderslev, kasserer, mens landmand Mathias Hansen, Nørreløgum; landmand L. Lauridsen, Sommersted; malermester Leimand, Sønderborg og pastor Magnus Mahler, Haderslev blev bisiddere. Som fast indremissionær ansatte foreningen Jacob D. Brink fra Gråsten.²²⁶

Efterhånden blev arbejdet udvidet, og foreningen ansatte yderligere fire indremissionærer, nemlig Christian Nissen, Søvang; Hans J. Richter, Aabenraa; Mathias Hansen, Nr. Løgum og Martin Wive, Rødekro. Hertil kom en række fritidsmissionærer eller hjælpemissionærer, som skulle arbejde i den nye missions tjeneste, når tiden bød sig, såsom gårdejer og kommuneforstander Anders Nissen, Søvang; lærer I. T. Caspersen, Ladegårdskov; gårdejer Carl Carlsen, Randerup og Carl Thiesen, Haderslev.²²⁷ Snart påbegyndte den nye bevægelse også et løst organiseret arbejde blandt børn og unge. Præsterne M. Mahler, Haderslev og J. Hansen, Hostrup, der blev antaget som ledere, skulle bl.a. sørge for at arrangere årlige ungdomsmøder og kursusdage for »arbejdere« blandt børn og unge.²²⁸

Den 22. juli 1913 afholdtes i Aabenraa den egentlige stiftende generalforsamling for »Det gamle Budskabs Indre Mission«, hvor alle formaliteter blev bragt i stand, så den nye Indre Mission kunne registreres som en forening hos amtsretten.²²⁹ Ovenstående bestyrelse blev enstemmigt valgt, og foreningens ved-

tægter blev godkendt. I formålsparagraffen slog man, ligesom i bladet »Det gamle Budskab«, til lyd for Guds ufejlbarlige ord. Desuden skulle missionsarbejdet ske i tæt tilknytning til den lutherske kirke, og på grundlag af foreningens målsætning ønskede den at samarbejde med den landskirkelige organisation: »Der Verein »Det gamle Budskabs Indre Mission« bekennt sich zu der Bibel als dem unfehlbaren Worte Gottes und bezweckt innerhalb Nordsleswigs mit seiner Arbeit dem Herrn Christus zu dienen durch Weckung und Pflege geistlichen Lebens in unserer lutherischen Kirche. Auf diesem Grunde wünscht und erstrebt der Verein eine Zusammenarbeit mit der landeskirchlichen Organisation«. ²³⁰

Ved generalforsamlingen vedtog man, at foreningens store bestyrelse skulle bestå af 20-50 medlemmer, heriblandt mindst 2/3 lægfolk. Indtræden skulle ske ved skriftlig anmodning og efterfølgende flertalsvalg blandt medlemmerne (ballotering). Foreningens medlemskreds skulle indkaldes mindst to gange årligt. Medlemmernes beføjelser omfattede først og fremmest: Valg af medlemmer til den store bestyrelse, ansættelse og afskedigelse af lægmedarbejdere, nye arbejdsområder og indtægtskilder, ejendomskøb og -salg, lånoptagelse, godkendelse af regnskabet samt foreningens opløsning. Af sin midte skulle medlemskredsen ved flertalsbeslutning vælge samt konstituere en lille bestyrelse, bestående af tre præster og fire lægfolk. Bestyrelsesmedlemmernes valgperiode var på seks år, men hvert tredje år skulle halvdelen af dem på valg.

Ved udarbejdelsen af disse vedtægter havde den nye missionsbevægelse givetvis haft nordslesvigsk IM's vedtægter som referenceramme. Afvigelserne var således uden tvivl en bevidst modreaktion imod H. Tonnesens ret store beføjelser i den nordslesvigske IM. Afvigelserne gik nemlig alle i retning af større medlemsdemokrati. Det gjaldt især for lægfolket, som skulle være rigeligt repræsenteret i medlemskredsen, der ligeledes fik større indflydelse på bestyrelsens sammensætning. Medlemsoptagelse foregik endvidere ved ansøgning og ballotering i stedet for ved selvsupplering, som praktiseredes i nordslesvigsk IM. Foreningens store bestyrelse fik desuden kompetence til at afskedige lægmedarbejdere, hvilket den ikke havde i den gamle Indre Mission. ²³¹

Foreningen sikrede sig fra starten betydelig støtte fra Breklummissionen, hvis leder som nævnt var en af »de tolv«. Forholdet

mellem nordslesvigsk IM og Breklum-missionen blev derimod anstrengt. Som missionsinspektør ønskede Hans D. Bracker imidlertid officielt at stå udenfor såvel den gamle som den nye Indre Mission, da Breklum-missionen havde støttekrede i begge leje.²³² Den 10. april 1913 afholdtes et forhandlingsmøde i Tinglev mellem tre præster fra Tonnesenfløjen og tre fra Det gamle Budskab (heriblandt Bracker) om en forbedring af samarbejdet mellem Breklum og Tonnesen-fløjen.²³³ Det gav dog ikke de store resultater, bl.a. fordi Bracker afviste Tonnesen-fløjens krav, som lød: »Et Samarbejde i Hedningemissionen er kun ønskeligt, naar det baseres paa et Samarbejde i Indre Mission.«²³⁴ Selvom Breklummissionen fortsat ønskede at stå over partifløjene i »missionen«, indgik den ikke desto mindre et meget tættere samarbejde med Det gamle Budskabs IM end med den nordslesvigske IM. Til Tonnesen-fløjens ærgelse blev eksempelvis kun repræsentanter fra Det gamle Budskab indbudt til at tale ved årsfesterne i Tinglev og Breklum.²³⁵

Nordslesvigsk IM ville dog ikke uden videre unddrage Breklum sin støtte, da foreningen havde været med til at udsende flere af Breklums missionærer og følte, at den stadigvæk havde store forpligtelser overfor missionsarbejdet.²³⁶ Den store årlige hedningemissionsfest i Tinglev 3. pinsedag, som for mange »hellige« i Nordslesvig var årets største religiøse begivenhed, blev dog i de følgende år i høj grad præget af Det gamle Budskab og dets forkyndelse.

Den nye bevægelses livlige mødeaktivitet over det meste af Nordslesvig fra 1913 bekræfter ligeledes, at bevægelsen på kort tid vandt solidt fodfæste i det religiøse landskab i grænselandet. Især i Bjolderup, Agerskov, Bevtoft, Toftlund, Hjordkær, Nørre Løgum, Løgumkloster, Ravsted, Hellevad, Højt og Randerup (d.v.s. mest i midtlandet) stod bevægelsen ifølge mødeannoncerne i »Det gamle Budskab« stærkt.

I Aabenraa overtog Det gamle Budskabs tilhængere fra byen og omegnen det eksisterende missionshotel på Klingbjerg. Bag missionshotellet stod nu »Missionsforeningen for Aabenraa og omegn«, som blev oprettet den 31. januar 1913. Foreningens formand var rentier H. P. Abkjær fra Bolderslev. Formålet med missionshotellet var at skaffe et støttepunkt for bymission og give byens ungdom, landboerne og de rejsende et roligt hjem- og opholdssted med pensionat.²³⁷

Forholdet mellem nordslesvigsk Indre Mission og Det gamle Budskab

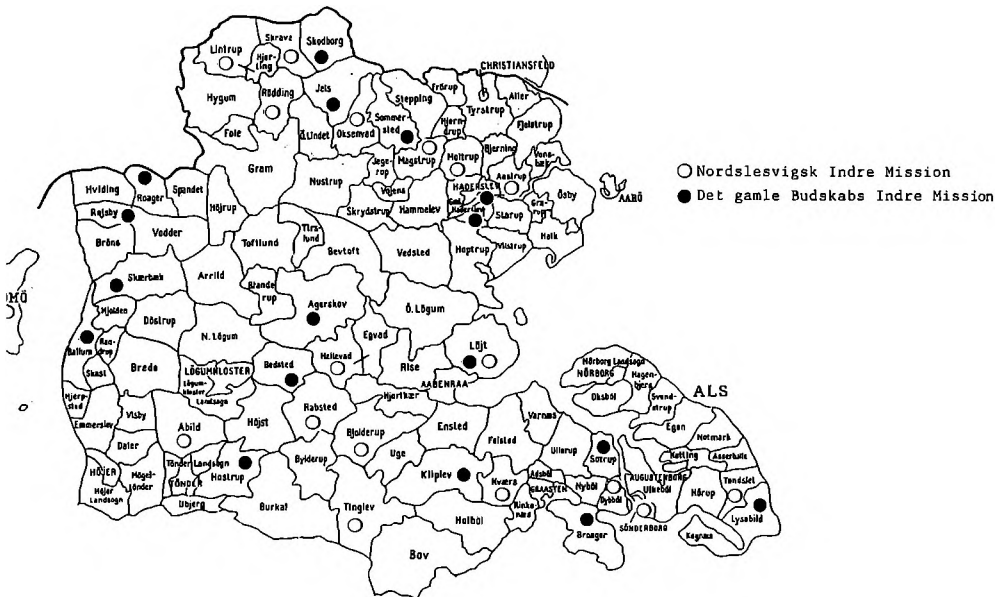
Forholdet mellem nordslesvigsk IM og Det gamle Budskabs IM var fra begyndelsen fjendtligt og uforsonligt. De to organisationer ønskede derfor at arbejde helt uafhængigt af hinanden, dog valgte et begrænset antal præster og lægfolk ikke side og samarbejdede med begge retninger. Modsætningsforholdet mellem de to fløje prægedes af gensidig mistænkeliggørelse og kivismål og gav ikke blot problemer på ledelsesplan, men også lokalt, idet skellet i stor grad blev trukket tværs gennem »de helliges« rækker i Nordslesvig.

Nordslesvigsk IM led et stort krafttab ved bruddet. Allerede under splittelsen i 1912 samlede mange af »de hellige« sig angiveligt om »de tolv«, og Det gamle Budskab gjorde, som ovenfor beskrevet hurtigt den tidligere missionsforening rangen stridig. H. Wind og G. Horstmann erindrer ligeledes, at de fleste af de indremissionske præster og hovedparten af lægfolket sluttede sig til Det gamle Budskab.²³⁸ At der var flere præster på Det gamle Budskabs side end på Tonnesen-fløjens side, kan bekræftes af en nærmere undersøgelse af de enkelte præsters stillingtagen; 31 præster tilhørte førstnævnte retning og 22 tilhørte sidstnævnte (se bilag og kort 2). Som det ses heraf, tilsluttede den tidligere leder af ungdomsarbejdet P. Simonsen sig også Det gamle Budskab.²³⁹

Derudover var »de tolv« ifølge almindelig opfattelse ansete teologer, som nød udbredt tillid i befolkningen. I sit forsvarsskrift beskrev Tonnesen dem således som »12 af Folkekirkens bedste Præster«, og Wind påpegde, at de var meget afholdte i befolkningen og havde større »aandelig Vægtfylde« end langt de fleste af de præster, der støttede H. Tonnesen.²⁴⁰

Tonnesen-fløjen kritiserede skarpt den nye forenings navn for at have en brod i sig. Navnet var en udæskning mod »den gamle Indre Mission«, da det insinuerede, at den ikke forkyndte »Det gamle Budskabs teologi«. H. Tonnesen mente dog også, at der var noget positivt ved spaltningen; de to missionretninger kunne kappes om at »uddrive Djævle i Jesu navn« til bedste for mangfoldige mennesker i Nordslesvig.²⁴¹ Konkurrencen mellem de to retninger om »de helliges« gunst blev da også skarp, for skarp for nogen. Indremissionær Johan Nissen, Standelhjørn, fra nord-

Kort 2: De indremissionske præsters stillingtagen ved splittelsen i 1912
(efter præsternes sogneplacering i 1912)

Kilder: Fortegnelse over Indre Missions arkivalier; Dansk præste- og sognehistorie, bd. 9B og 10A; Kirkelig årbog 1923; Sædekornets jubilæumsnummer 1911.

slesvigsk IM tog således i en artikel i Sædekornet om »Stillingen mellem Indre Mission og de Udtraadte« afstand fra konkurrencemagerne i begge lejre. Der var »Dem, der gaar paa Rov, og de er ikke saa faa. De arbejder i kødelig Iver ved Nat og ved Dag for at faa samlet til deres Parti ved alle mulige og umulige Kunstgreb.«²⁴² Lige så negativt bedømte han de missionsfolk, der deltog i møderne hos begge foreninger for at gøre alle tilpas. Han fremhævede, at denne flakken fra den ene til den anden lejr var til skade for »Guds store sag«, idet det ikke gjorde nogen tilpas, hvorefter han indskærpede: »I hvad Lejr du end staar, saa staa der i Hjertets fulde Overbevisning for Gud, og ikke for Mennesker.«²⁴³

Den 1. august 1913 fremkom bestyrelsen for Det gamle Budskabs IM med en officiel erklæring i foreningens blad om, at det ikke ville benytte talere fra »Kirkelig Forening for Indre Mission«. Bevægelsen ville heller ikke bekendtgøre Tonnesen-fløjens møder i »Det gamle Budskab«. Enhver støtte til den gamle Indre

Mission var m.a.o. udelukket.²⁴⁴ Tonnesen-fløjen havde indledt samme uforsonlige kurs overfor Det gamle Budskab, men var lidt mere imødekommende, idet den som før nævnt tillod vennerne af »de tolv« at benytte Sædekornet som annonceblad.

Ved nordslesvigsk IM's årsmøde den 19.-20. oktober 1913 i Haderslev sagde H. Tonnesen i sin årsberetning, at det sidste års tid havde været »tunge Tider« i foreningens historie, men velsignelse var ikke udeblevet.²⁴⁵ Bevægelsen havde mistet støtte og anerkendelse udadtil p.g.a. krisen, men indadtil havde mange oplevet en væsentlig styrkelse af det personlige samliv med Gud. Ifølge Tonnesen havde en af foreningens venner yttret ønske om, at den 17. september, d.v.s. den dag krisen brød ud, blev fejret som en frihedsfest. Tonnesen gav ham ret i, at mange havde oplevet en åndelig frigørelse fra denne dag og sluttede: »*De er blevne frigjorte fra Partihensyn og fra personligt Hensyn og er komne til at vælge og tage Stilling efter Hensynet til Herren*«. ²⁴⁶ Næstformand provst Schmidt påpegede i sin tale, at nordslesvigsk IM modsat Det gamle Budskab ønskede at holde sig fri for »pietistisk Tvangssyn«, ligesom den hverken ville bandlyse »Nutidens teologiske Forskning« eller »den nationale Tanke« blandt sine tilhængere.²⁴⁷

De to fløje var m.a.o. stadig meget uenige m.h.t. bibelsynet og det nationales plads i kristenlivet. H. Tonnesen klagede kort efter over, at flere præster sammen med »de tolv« forsøgte at holde kirkerne lukkede for præsterne fra nordslesvigsk IM.²⁴⁸ Stridighederne mellem de to retninger tog til i 1914, og i forsommeren foreslog H. Tonnesen H. Bertelsen, at de skulle mødes for at bilægge de mange konflikter mellem de to organisationer. Det gamle Budskab afviste imidlertid forslaget, hvorfor nordslesvigsk IM ifølge Tonnesen blev nødt til at »overlade det til vore Arbejdsorganer ad Privatklagens Vej at søge Oprejsning, naar de og deres Arbejde udsættes for Mistænkeliggørelse og Bagtalelse fra denne Lejr«. ²⁴⁹ Gammel Budskabsfolkene var ifølge pastor H. Wind de mest fordømmende blandt vennerne – de hævdede f.eks., at man udelukkende var omvendt, hvis man tilhørte Det gamle Budskab.²⁵⁰

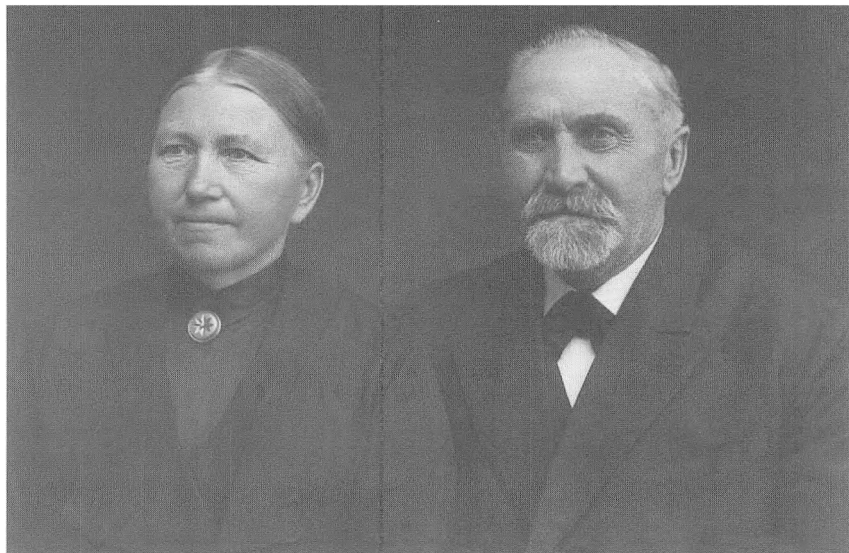
Trods forskellig skriftforståelse og kultursyn arbejdede de to indremissionske organisationer nogenlunde på samme måde. De holdt samfundsmøder, samtalemøder, missionfester, møder og fester for børn og unge (f.eks. ungdomsmøder, børnegudstjene-

ster, søndagsskole, Kristi Himmelfartsfester), kurser for foreningens »arbejdere« og »venner«, bibelkredse, asylmøder, bibelfortolkningsmøder samt missionsuger. Kernen i samfundslivet var de ugentlige samtalemøder, der holdtes i missionshuse, mødesale o.l., samt de små bede- og bibelkredse, som jævnligt samledes i hjemmene. I foråret 1914 var nogle af nordslesvigsk IM's venner frustrerede over, at Det gamle Budskab oplevede større synlige resultater end nordslesvigsk IM. H. Tonnesen ønskede den nye organisation til lykke med fremgangen, som især kunne spores blandt en del unge mennesker i landsdelen. Han pointerede, at Herren også havde gjort store ting i den gamle Indre Mission, siden den begyndte, og understregede, at man m.h.t. Det gamle Budskabs vækkelse kunne slå koldt vand i blodet: *»Men hvem der har lidt Forstand paa aandeligt Arbejde, vil ikke vente, at der i disse nye Kredse sker store iøjnefaldende Ting i en Haandevending. Nej, der vil ogsaa i de næste 25 Aar være Brug for de Helliges Taalmodighed.«*²⁵¹

Splittelsen på lokalt plan

*»Så kom året 1912 med splittelsen i Indre Mission, som voldte megen sorg og smerte i vort samfund.«*²⁵² Sådan beskrev Fedder Carstensen fra Smedager, tilhænger af Det gamle Budskab, spaltningens indflydelse på samfundslivet i Bjolderup sogn. Striden blev en bitter oplevelse for »de hellige« på egnen, da den angiveligt satte skel i missionssamfundet, hvor mange af tilhængerne lige siden vækkelsens start i 1890'erne havde samarbejdet omkring Guds riges fremme. Det gamle Budskab fik stor tilslutning i sognet. Foruden H. P. Abkjær og A. P. Knudsen undsagde også gårdejer August Toft H. Tonnesen, hvorefter han gik ud af Fællesforbundets bestyrelse.²⁵³ Både Abkjær og Knudsen kom i stedet med i ledelsen af den nye Indre Mission; Abkjær blev som nævnt kasserer og Knudsen blev medlem af foreningens store bestyrelse.

Samfundsrådet i sognet, som på dette tidspunkt bestod af formand H. P. Abkjær; næstformand Jørgen Petersen, Bolderslev, kasserer; landmand Peter Petersen, Vollerup, og bisidderne rentier August A. Toft, Raved, og landmand Matthias Jessen, Lovtrup, afviste ethvert samarbejde med den nordslesvigske IM med tilhørende arbejdsorganer.²⁵⁴ Den umiddelbare årsag hertil var ifølge samfundsledelsen, at Tonnesen-fløjen nægtede at samarbejde med de udtrådte præster og missionærer, der selvsagt var

Gdr. Andreas P. Knudsen, Raved (1862-1937) var ligesom H. P. Abkjær fremtrædende i Indre Mission såvel i Bjolderup sogn som i landsdelen som helhed. Her er han fotograferet sammen med hustruen Cecilie Marie. Fot. i privateje.

velansete hos de fleste »hellige« i samfundet (tre af dem var blandt de udtrådte). Den dybereliggende årsag var efter samfundsbestyrelsens opfattelse, at nordslesvigsk IM befandt sig på et »teologisk Skraaplan«, idet den »hildet i moderne Lære og Politik« havde fjernet sig fra Skriftens grundvold, Jesus Kristus.²⁵⁵ Ledelsen opfordrede de stedlige KFUM og KFUK til at træde ud af Fællesforbundet og i stedet danne lokale foreninger for unge mænd og kvinder. Forslaget blev snart til virkelighed, da langt hovedparten af de unge på egnen stillede sig på »de tolv« parti og nægtede at være medlem af et ungdomsforbund, der var tilknyttet den Tonnesenske Indre Mission.²⁵⁶ I udmeldelsesbrevet fra KFUK-foreningen i sognet nævnes det, at der havde været ufred i foreningen i over to år, især p.g.a. uenighed om, hvorvidt man skulle bruge de frisindede ungdomssekretærer som talere.²⁵⁷

Et mindretal blandt missionsfolkene på egnen, særligt i Hjolderup, støttede dog Tonnesen-fløjen. Den 23. november 1912 overbragte Tonnesen-kredsen i Hjolderup, repræsenteret ved

gårdejer Nis Knudsen, en klage til samfundsbestyrelsen. De protesterede imod samfundsledelsens holdning i striden. Især udtrykte de stor utilfredshed med, at bestyrelsen ikke ville tillade udsendinge fra nordslesvigsk IM at tale i missionshuset, selv om organisationen stod som ejer af missionshuset og havde krav på dette. Som reaktion på denne klage besluttede samfundsrådet følgende mødeordning for missionshuset: Alle missionshusets gaveydere kunne frit benytte huset. De skulle dog selv sørge for deres møder og tage det overordnede ansvar for mødeaktiviteterne, da hjælpeforeningen nægtede at tage ansvar for nordslesvigsk IM's virke.²⁵⁸

I Hjolderup tog også en lille gruppe unge parti for H. Tonnesen. I begyndelsen af marts 1913 stiftede de således en selvstændig KFUM tilhørende Fællesforbundet. Kredsen havde hørt under KFUM i Bolderslev og omegn, men ønskede ikke at følge formanden August Tofts råd om at melde sig ud af Fællesforbundet. De slog sig i stedet sammen med nogle unge fra Kassø i Hjordkær sogn for at samle nok personer til at danne en ny lokalforening under ungdomsforbundet.²⁵⁹ Sognepræsten Christian Hoeck stillede sig ligeledes på H. Tonnesens side, men han forsøgte at holde sig udenfor konflikterne mellem de to missionsretninger i sognet.²⁶⁰

Striden om missionshuset i Bolderslev kom igen i søgelyset, da Det gamle Budskab den 13. april 1913 holdt sit første offentlige forhandlingsmøde i forbindelse med etableringen af foreningens ungdomsarbejde i Bolderslev missionshus.²⁶¹ Omkring 90 mennesker deltog i mødet, som Hejmdal omtaler under overskriften »Et pinligt Optrin«. Udover de tre præster fra Det gamle Budskab, M. Mahler, J. Hansen og H. Bertelsen, var deltagerne mest missionsvenner fra egnen. Fællesforbundets to sekretærer Peter Paulsen og J. Børsen Hansen var dog til manges overraskelse også mødt op. Pastor Mahler følte sig udæsket ved deres tilstedeværelse og indskærpede, at indbydelsen, som ifølge mødeannoncen gjaldt »Alle, som interesserer sig for Sagen«, skulle forstås som en indbydelse til dem, der ville samarbejde med Det gamle Budskab. Mahler påbød derpå deltagere, der ikke ønskede at støtte bevægelsen, at forlade salen. En halv snes, deriblandt de to ungdomssekretærer fra Fællesforbundet, rejste sig. P. Paulsen indvendte herefter, at mødet var offentligt, og pointerede, at de ikke var kommet for at forstyrre, men for at lytte, da de havde

stor interesse for ungdomssagen. Tilhængerne af Det Gamle Budskab fastholdt dog udvisningen, hvorpå de, der havde rejst sig, forlod salen. Udover de to sekretærer var der nogle missionsfolk fra sognet blandt de udviste. Ifølge Hejmdal var de vrede over, at de var blevet smidt ud af deres eget missionshus, der jo ejedes af nordslesvigsk IM. Den nye fløj indenfor »missionen« dominerede således fra starten det kirkelige liv omkring missionshuset i Bolderslev.

Også i mange andre nordslesvigske sogne fandtes missions-samfund, der tilhørte hver sin retning, f.eks. i Agerskov, Toftlund, Gram, Bevtoft, Tønder, Randerup, Haderslev, Bedsted, Ravsted, Skærbæk, Sommersted, Sottrup, Løgumkloster, Abild og Gråsten.²⁶² I nogle sogne levede disse i nogenlunde fredelig sameksistens, men der er mange vidnesbyrd om, at de to fløje mange steder havde et meget anspændt forhold til hinanden, præget af ufordragelighed og stridigheder ligesom i Bjolderup.²⁶³ Det gjaldt ikke mindst i Agerskov, Skærbæk, Sottrup, Løgumkloster, Tønder, Haderslev og Sommersted.²⁶⁴

Kirkeligt Lægforbund kræver »livets ret«

En række lægfolk indenfor nordslesvigsk IM dannede i slutningen af april 1913 en ny missionsforening kaldet »Kirkeligt Lægforbund« efter kongerigsk mønster. Ved stiftelsesmødet valgtes Iver B. Jensen, Agerskov til formand; P. K. Petersen, Sillerup til næstformand og Jes M. Kylling, Haderslev til sekretær. Kredsen ønskede at skabe en strammere organisation med en bredere kirkelig basis end to nordslesvigske missionsforeninger. Lægfolket gjorde først og fremmest front mod det tyske præsteskab, specielt »de tolv«.²⁶⁵ I et cirkulære, som blev udsendt kort efter stiftelsen, hed det således, at forbundet var blevet oprettet, fordi et modsætningsforhold mellem på den ene side mange af »de hellige« i Nordslesvig og på den anden side lederne af Brødremissionen i Christiansfeld, Diakonisseanstalten i Flensborg og Breklum-missionen var opstået i forbindelse med krisen i 1912. Navnlig lederne af de to sidstnævnte anstalter, Brekluminspektør H. Bracker og diakonisseleder C. Matthiesen, havde taget afstand fra Tonnesens ledelse. Mange af deres tidligere understøttende venner var herved blevet »hjemløse og raadvilde i deres Kærlighed til Hedningemissionen og Diakonien«.²⁶⁶ Læg-

forbundet ville afhjælpe denne nød ved at støtte dansk diakoni og dansk ydremission, så unge mennesker, udgået fra nordslesvigsk IM, kunne uddanne sig som missionærer eller diakonisser andre steder end i Breklum og Flensborg.²⁶⁷ Pastor H. Tonnesen gav det nye forbund sin velsignelse og udtrykte glæde over, at det ønskede at vække interesse for missionsstudium i almindelighed.²⁶⁸

At Lægforbundet, hvis slagord var »Livets Ret«, havde et videre formål end som så, afsløres bl.a. i et brev, som J. Kylling den 25. august 1913 stiledede til pastor C. Petersen. Med »Livets Ret« mentes ifølge Kylling retten til at føre en »Forsvarskamp« i Nordslesvig for fædrenes nordiske kirke. Forbundet ville således andet og mere end at drive ydremission og diakoni; det ville være befolkningens frivillige hjælpekorps i skole- og kirkesager med det formål at frigøre Nordslesvig fra tysk indflydelse på åndslivet. Det endelige mål for Kylling var en selvstyrende dansk folkekirke i Nordslesvig med enten H. Tonnesen eller C. Petersen som biskop.²⁶⁹

I store dele af pressen tolkede man Lægforbundets tale om »Livets Ret« som retten til at gøre det nationale skel gældende på det kirkelige område. Man anklagede tillige Lægforbundet for at drive gold »Protestpolitik« og derved uddybe den bestående kløft mellem den gamle og den nye Indre Mission.²⁷⁰ I Sædekornet afviste Kylling denne kritik og påpegede, at sammenslutningen blot ville modarbejde kirkemyndighederne og de »snæversindede« 12 præsters og meningsfællers forsøg på at »forstyrre og rane os Livets Ret«, d.v.s. friheden til at leve i samhørighed med vore fædres nordiske kirke.²⁷¹

H. Tonnesen medgav modstanderne, at Kirkeligt Lægforbunds program var mere vidtgående end nordslesvigsk IM's, men mente, at Lægforbundet kunne supplere missionsforeningen. Begge ønskede nemlig at kæmpe for »Livets Ret« i kulturelle, kirkelige og nationale spørgsmål. Forskellen var blot at: »*Vi søger at opdrage den Enkelte til at gøre det paa den Post han staar paa. KL vil gøre det som Sammenslutning*«. ²⁷² Lægforbundet fik en del fremgang i begyndelsen, men indenfor flere kredse i nordslesvigsk IM og hos de preussiske myndigheder opstod der efterhånden en stigende modstand imod organisationens udprægede »nationalpolitiske virke«. ²⁷³

Nordslesvigske præster i skudlinjen

Den tyske statsmagt skærpede i 1914 modstanden mod nordslesvigske IM, hvilket givetvis var en reaktion imod den nationale udvikling indenfor missionsbevægelsen, især Lægforbundet. Det skal dog også ses i lyset af, at den danske bevægelse fik stigende fremgang i Nordslesvig i årene op imod 1914. Ved rigsdagsvalget i 1912 og landdagsvalget i 1913 led tyskerne således nederlag. I foråret 1914 kom dernæst »missionens« politiske betydning til debat i den preussiske landdags herrehus i Berlin.²⁷⁴ De tyske magthavere angreb generelt det nordslesvigske præsteskab og biskop T. Kaftan for at skade tyskheden. Den skarpeste kritik blev dog rettet imod Tonnesen og hans ledelse af nordslesvigske IM. Der var to hovedanklager: Krænkelsen af parochialretten og sammenblandingen af religion og politik. Tonnesen blev kritiseret for, at han i forståelse med Kaftan bestandigt overtrådte parochialretten, som Konsistoriet i Kiel gentagne gange havde indskærpet overfor ham. Også Det gamle Budskab forbrød sig ifølge myndighederne imod sogneretten, men kunne ikke lastes m.h.t. det andet anklagepunkt. Tonnesen og Kaftan imødegik kritikken ved at henvise til, at Konsistoriet ved provinssynoden i Rensborg i 1912 havde ændret syn på sogneretten, idet det havde bestemt, at »religiøse foredrag« ikke længere skulle berøres af sognetvagen. Tonnesen refererede ligeledes til nogle nyere skrivelser fra Konsistoriet, hvori det hed, at religiøse møder blot skulle anmeldes hos sognepræsten.²⁷⁵

Ved behandlingen af den preussiske landdags andet kritikpunkt, sammenblandingen af religion og politik, brugte man splittelsen som eksempel: »De tolv« havde netop skilt sig ud af nordslesvigske IM, fordi de var utilfredse med de tiltagende dansk-nationale, politiske tendenser i foreningen. H. Tonnesen fremhævede imidlertid, at »de tolv« fordømte den urene ånd i både dansk og tysk nationalpolitik. Stridspunktet var ifølge Tonnesen snarere det moderne begreb »worldwide«; den opfattelse, at alle sider af folkelivet, herunder nationale og kulturelle særpræg, skal respekteres og helliges ved evangeliet. Denne idé forsvarede han overfor landdagens 2. anklage. »De tolv« kritiserede han sluttelig for snæversynethed: *»De er og bliver Pietister, hvis Horisont ikke naar videre end til at omvænde enkelte Individier, men at Folkeslagene som saadanne skal kristnes, det har de ingen Forstaaelse for.»*²⁷⁶

Den tyske statsmagt indledte efter ovenstående debat en hårdere kurs overfor præsteskabet, især de missionske præster.²⁷⁷ Nordslesvigske præster fik forbud mod at tale nord for statsgrænsen, hvad en del før havde gjort. Myndighederne var særligt bange for Tonnesen-fløjens national-politiske engagement. H. Tonnesen blev således udsat for disciplinære forholdsregler; i sommeren 1914 fik han f.eks. fem gange forbud mod at tale ved missionsmøder.²⁷⁸ Tonnesen fik også et generelt forbud mod at tale i forsamlingshusene. Videre blev han afskediget som tilsynsførende for områdets skoler, øjensynligt fordi han ihærdigt havde kæmpet for mere danskundervisning på synoderne i Haderslev samt i Præsteforeningen.²⁷⁹ I juni 1914 rejste Konsistoriet en officiel tjenestemandssag imod Hoptrup-præsten. Anledningen var, at han sammen med mange andre i sognet havde nedlagt protest mod, at nogle tyskere i Hoptrup havde rejst en udæskende tysk mindesten foran kirken for de faldne i de slesvigske krige. Processen mod Tonnesen blev dog indstillet, da 1. Verdenskrig brød ud.²⁸⁰

Ved generalforsamlingen den 18. juni 1914 drøftede nordslesvigske IM »den gølge, opslidende kirkepolitiske Kamp«, som forstyrrede arbejdsroen.²⁸¹ Missionsforeningen ville forsøge at koncentrere sig om selve missionsopgaven, og i tilfælde af stats- og kirkemyndighedernes mødeforbud ville man »ved Kærlighedens Opfindsomhed« finde nye muligheder for mødevirksomheden. Da Konsistoriet havde påbudt landskirken, herunder den Tonnesenske mission, at løse forbindelsen til Lægforbundet, besluttede man at ophæve personal-unionen mellem Lægforbundet og nordslesvigske IM. Det betød bl.a., at Kylling fra 1. juli 1914 udelukkende skulle være sekretær for Lægforbundet.

I juli 1914 gav 15 præster i Nordslesvig H. Tonnesen en tillidsadresse som en modvægt mod de mange angreb på ham fra myndighedernes side. Blandt underskriverne kan nævnes Gottfried Horstmann, Brøns; Christian Hoeck, Bjolderup; Andreas C. Popp, Løjt; Hans P. Wind, Arrild; Thomas W. Tiedje, Ravsted; Peter Hansen, Dybbøl og provst Niels Schmidt, Rødding. H. Tonnesen var alt i alt kommet i defensiven p.g.a. den skarpe konkurrence fra Det gamle Budskab, den voksende modstand mod Lægforbundet (også inden for nordslesvigske IM) og myndighedernes skærpede kurs overfor foreningen.

Verdenskrigens prøvelser

Krig og vækkelse

Da den 1. Verdenskrig brød ud den 1. august 1914, måtte henimod 30.000 nordslesvigere af sted til fronterne – godt 5.000 vendte aldrig tilbage, og størstedelen faldt for en sag, der ikke var deres. De nationalpolitiske spændinger mellem tysk og dansk, der siden Nordslesvigs nationale opvågningen i 1830'erne var vokset i styrke, blev trukket særligt skarpt op i denne periode. En række national-politisk »mistænkelige« personer blev arresteret, alt dansk foreningsarbejde standedes, og krigsrusen greb en stor del af de tysksindede. Præsterne var fritaget for krigstjeneste, men nogle meldte sig frivilligt til tjeneste som feltpræster.²⁸²

Missionsarbejdet i de to missionsforeninger blev delvis svækket som følge af krigen. De mange indkaldelser til krigstjeneste, censuren af danske aviser og blade, papirrationering, indskrænkningen i offentlig mødevirksomhed, de talrige tabsmeldinger o.s.v. kom i større eller mindre grad til at berøre dem.

Hedningemissionen, der i de foregående 20 år havde haft en blomstringstid i Nordslesvig – dog med en del modgang i forbindelse med splittelsen i 1912 – fik ligeledes et alvorligt knæk efter krigen udbrud.²⁸³ Forbindelsen til missionsmarkerne i Østafrika og Indien blev afbrudt, og missionsskolen i Breklum måtte lukke, da flere elever blev indkaldt til krigstjeneste. I december 1914 blev alle missionærer med familie i Indien interneret af englænderne p.g.a. deres tyske statsborgerskab.²⁸⁴ Også mange af missionærerne i Afrika kom i fangeskab, men i 1915-1916 lod englænderne de fleste Breklum-missionærer transportere med skibe til Europa, og mange nåede over Holland hjem til Nordslesvig.²⁸⁵ De fik derefter præsteembede i landsdelen, og langt hovedparten stillede sig på Det gamle Budskabs parti.²⁸⁶

I de første par år af krigen sås en fornyet religiøs interesse i befolkningen, som bl.a. gav sig udslag i de stærkt besøgte krigsandagter. Også bedetimerne i landskirken, som indførtes hver onsdag aften, fik stor tilslutning. Den religiøse opblomstring nærmedes imidlertid i høj grad af øjeblikkets angst og afmagt og

Pastor Carsten Petersen (1871-1943) i Magstrup var en af Nordslesvigs betydelige præster og tillige en produktiv kirkehistoriker. Han var leder af Indre Missions ungdomsarbejde. I 1912 stod han på Tonnesens linje, men nationale modsætninger mellem den dansksindede Carsten Petersen og den hjemmety-ske Tonnesen kølnede siden forholdet mellem de to. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

meget af den lagde sig, efterhånden som krigen gav mere og mere plads for nationale spændinger, spekulation og spil, drikkeri, korrupsion o.l.²⁸⁷

I Det gamle Budskab var der tale om en mere varig religiøs vækkelse. Ifølge pastor C. Petersen gik der nemlig i krigsårene i tilslutning til Det gamle Budskabs virke en vækkelse hen over »visse Egne« i Nordslesvig.²⁸⁸ Dette bekræftes også af C. Matthiesens erindringer: »*Auch der Geist der Erweckung verliess uns nicht, sondern trug bis tief in den Weltkrieg hinein noch weitere schöne Früchte.*«²⁸⁹ Den nye vækkelsesbevægelses ovenfor omtalte succes fortsatte altså under 1. Verdenskrig.

Nordslesvigsk Indre Mission i krise

Krigen gav derimod problemer for nordslesvigsk IM, som i forvejen var i vanskeligheder p.g.a. sprængningen, bryderierne med myndighederne m.v. Allerede kort før krigens udbrud opstod der ligeledes intern uro i ledelsen. Næstformanden provst Schmidt, Rødding trådte således ud af bestyrelsen i utide, og lederen af ungdomsarbejdet pastor Carsten Petersen, Magstrup blev valgt som ny næstformand.²⁹⁰ Ifølge H. Tonnesen meldte Schmidt sig ud, fordi han blev bange for, at det nationale ville

tage overhånd i bevægelsen p.g.a. indflydelsen fra Lægforbundet.²⁹¹ Uroen fortsatte under krigen, og ved generalforsamlingen den 9. maj 1916 trådte også næstformanden C. Petersen tilbage før tiden, hvorefter pastor G. Horstmann, Brøns overtog hans plads.²⁹² C. Petersen gik af som næstformand, fordi han blev uenig med ledelsen, især formanden. Han mente, at Sædekornet og ungdomsbladet var for »ringe«, bl.a. fordi det bar præg af »lidt Tyskeri« og i et alt for begrænset omfang bragte de danske »Hjemlandstoner« ud til soldaterne i felten.²⁹³ H. Tonnesen forsøgte senere at få flere fra ledelsen til at overtale C. Petersen til at indtage sit sæde i bestyrelsen igen, da han angiveligt frygtede, at Petersen med støtte fra flere af indremissionærerne ville fremtvinge en ny splittelse i foreningen.²⁹⁴ Så vidt kom det dog ikke, selvom Petersen ikke ønskede at genindtræde i bestyrelsen men blot hellige sig ungdomsarbejdet. I 1918 forlod også Horstmann næstformandsposten, sandsynligvis ligeledes p.g.a. utilfredshed med ledelsen – hans afløser kan ikke identificeres. I den store bestyrelse var medlemstallet i 1920 vokset til 30.²⁹⁵

De indremissionærer, der arbejdede fast i nordslesvigsk IM's tjeneste efter 1912, var Hans Knudsen, Augustenborg; Sofus Friis, Tiset; Martin N. Lorenzen, Emmerske; Mads J. Holst, Gram; Johannes Lund, Haderslev; Johan Nissen, Strandelhjørn; Peter I. Petersen, Hovslund; Christian F. Høgh, Agerskov og Peter Lund, Rødding. Bevægelsens ungdomssekretærer var J. Børsen Hansen, Haderslev, Peter Paulsen, Brændstrup og Jes Jessen, Mastrup (hjælpesekretær). Af fritidsmissionærer kan nævnes Claus H. Friis, Nørre Løgum.²⁹⁶ Virksomheden måtte indskrænkes under krigen, bl.a. fordi flere af ovennævnte medarbejdere (bl.a. alle ungdomssekretærene) samt mange af foreningens venner, især de unge mænd fra KFUM, blev indkaldt til krigstjeneste.²⁹⁷ Sædekornet måtte p.g.a. papirrationering indskrænkes fra 16 sider før krigen til 8 sider fra den 15. august 1914 og derefter til kun 4 sider fra 6. januar 1918.²⁹⁸ Kort efter krigsudbruddet meddelte H. Tonnesen, at bladet fremover skulle fungere som »Sjælesørger« for læserne i den svære krigstid, hvor langt de fleste holdere havde bekendte eller pårørende, der blev sendt ud i krig.²⁹⁹

Sædekornets bragte mange opbyggelige og fortællende artikler. Derudover var der jævnligt stof om aktuelle tidsspørgsmål. Blandt de flittigste skribenter kan foruden redaktøren nævnes præsterne J. Tonnesen, G. Horstmann, H. Wind og N. Schmidt

Udgivet af „Sirkelig Forening for Indre Mission i Nordflædbig“.
 Redigeret af Pastor Tønnesen i Høpstrup.

Nr. 16.

Søndagen den 2. Maj.

1915.

„Kommer til mig!“

(Overfattet af G. B., New Zealand.)

Er du sorgfuld og beføret?
 Lønger Byrden ned?
 „Kom kun“ siger en, „jeg giver
 Sjælen Fred.“

Hvorpaa kunde jeg ham kende,
 om jeg søgte ham?
 „Han er saaret, han er slagtel
 som et Lam.“

Går han Krone eller Sepler,
 denne Kongeløn?
 „Ja, han fik en Ærnekrone
 som sin Løn.“

Hvilken Fremtid, om jeg følger
 Kongen al min Tid?
 „Mange Sorger, mangan Taare,
 megen Strid.“

Om jeg følger, tro til Døden,
 hoed faar jeg til sidst?
 „Sorgen, Graade: her afflutter,
 hvile hist.“

Mon han ogsaa mod mig tager!
 Kastes jeg ej ud?
 „Nej, om Himlen sammenruller
 paa hans Bud.“

Dit han sikkert mig velsigne,
 denne Herre Krist?
 „Helgen her og hiset soarer:
 Ja, — for dit!“

(Efter et amerikansk Blad.)

Mens »Det gamle Budskab« blot havde et sort kors som bladhoved og dermed særligt fokuserede på Jesu lidelse og død, havde »Sædekornet« en flot tegning af en sædmand, der i overensstemmelse med lignelsen symboliserede Gudsrigets vækst. Bladhovedet rummer derudover et lille kors og det kristne symbol alfa og omega.

samt lægfolk som fritidsmissionær Claus H. Friis, Nørre Løgum. Bladet bragte mange udtog fra dansk og norsk litteratur og tidskrifter. Olfert Ricard og Thomas Klaveness fik således megen spalteplads. Udpluk fra tyske bøger og blade forekom også, særlig fra det liberale kirkeblad »Christliche Welt« .

H. Tonnesen beklagede sig i Sædekornet over de mange problemer, som blev missionsforeningen til del under krigen. Foreningens præster var overbebyrdede p.g.a. de mange ekstrajobs, præstemangelen skabte, mange af tilhængerne og medarbejderne var blevet indkaldt, og boghandlen i Haderslev havde fået et stort underskud p.g.a. af den lave markkurs. Det gik dog ifølge Tonnesen godt med udbredelsen af Guds ord – foruden Sædekornet blev utallige bøger, småskrifter, traktater o.l. udsendt af foreningen og læst af mangfoldige, ikke mindst af soldaterne.³⁰⁰ En bladkomité i Haderslev, bestående af kvinder fra KFUK, forestod udsendelsen af Sædekornet, Kristeligt Ungdomsblad og Den nordslesvigske Kirkesag til soldaterne ved fronterne, i fangeskab, i lazaretterne o.s.v. Den nordslesvigske Kirkesag blev modsat de to IM-blade underkastet streng censur.³⁰¹ Med mødevirkomheden gik det dog ikke så godt; kun undtagelsesvis var der 400 tilhørere til de store fester.³⁰²

I Sædekornet afspejlede sig desuden flere uoverensstemmelser indenfor nordslesvigske IM. G. Horstmann kritiserede f.eks. foreningen for, at den var gået for meget på kompromis med bevægelsens tidligere kurs for at vinde indflydelse på sine omgivelser. Han konkluderede: »Vi ville vinde Indflydelse, og jeg er bange for, vi tabte den.«³⁰³ J. Tonnesen kritiserede ligeledes foreningen for at have sat den nationale frihed overstyr, hvorved den havde mistet sin missionskraft. Den brede befolkning havde betydelig mere respekt for »Det gamle Budskabs konsekvente Pietister«, der kastede vrage på det nationale, fastslog han.³⁰⁴ Lægforbundets indflydelse svandt helt under krigen, idet det ikke vandt genklang i befolkningen, herunder nordslesvigske IM.³⁰⁵ Det betød bl.a., at diakonien og hedningemissionen indenfor nordslesvigske IM stilnede næsten helt af.

Ifølge ungdomslederen C. Petersen så situationen i slutningen af krigen ret sort ud: »Saa sad Formanden og jeg tilbage med nogle få Indremissionærer og en Kreds af unge Præster, som nød mindre og mindre Tillid ud over Landet.«³⁰⁶ Udtalelsen skal ses i lyset af, at der i Nordslesvigs befolkning bredte sig en mistillid til de tyske

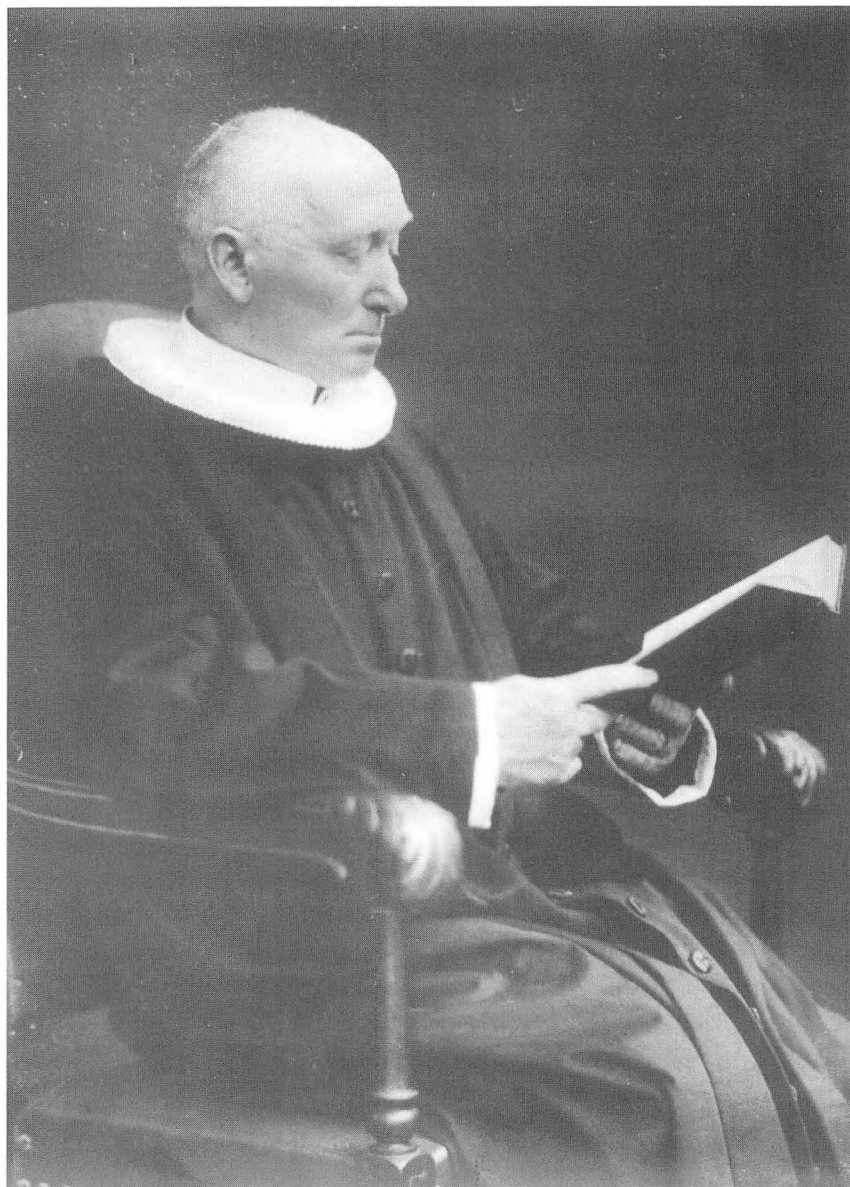
magthavere, embedsmænd samt flere af de tysksindede statspræster. Mistilliden rettedes også imod en del unge præster fra Tonnesen-fløjen, der angiveligt var blevet grebet af krigsrusen.³⁰⁷ Kylling udtrykte i forlængelse heraf skuffelse over, at de unge præster på Tiedjes fredslinje indenfor nordslesvigsk IM under krigen viste sig at have en altsk tankegang.³⁰⁸

Det gamle Budskabs virke under »trængselstiderne«

Under krigen blev flere medarbejdere fra Det gamle Budskab, såsom de tre faste indremissionærer M. Hansen, H. Richter og M. Wive, indkaldt til krigstjeneste.³⁰⁹ Den store nidkærlighed for sjæle-nes frelse opretholdtes ikke desto mindre; missionssekretær C. Wienberg og indremissionærerne J. Brink, C. Nissen, C. Carlsen og I. T. Caspersen fortsatte ifølge »Det gamle Budskab« de mange mødeaktiviteter, enten alene eller sammen med Gl. Budskabspræsterne i landsdelen. Derudover benyttede bevægelsen flittigt diasporaarbejder Jacob H. Lund, Christiansfeld og indremissionær Petersen, Flensborg som talere.³¹⁰ Dertil kom, at hjælpemissionærer trådte hjælpende til, f.eks. C. Thiesen, Haderslev. »Det gamle Budskab« blev fra den 10. juni 1916 udsendt i et mindre format p.g.a. papirrationering affødt af krigen.³¹¹

»Det gamle Budskab« var under krigen mest præget af fortællende og opbyggeligt stof. Jævnligt forekom ligeledes meddelelser og referater fra Breklums missionsvirksomhed, diakonissearbejdet, Tinglevfesten, missionsfesten i Christiansfeld og foreningens store ungdomsstævner. De flittigste skribenter i »Det gamle Budskab« var foruden redaktøren H. Bertelsen præsterne N. C. Nielsen, C. Matthiesen, P. Schwarz, J. Hansen, B. Bruhn, M. Mahler og J. Bendixen. Derudover kan nævnes missionærerne H. Richter i Aabenraa og M. Hansen i Nørre Løgum, som begge under krigen periodevis leverede bidrag til bladet fra hhv. Frankrigs og Ruslands skyttegrave.

N. C. Nielsen, der under det meste af krigen var præst i Oksenvad, var utvivlsomt bladets førende litterat. Han havde et anseligt forfatterskab på dansk bag sig og udfoldede fremdeles sine digtertalenter i »Det gamle Budskab«. Han benævnte sig selv »en gammel slesvigsk Pietist af Brorsonsk Præg«.³¹² Under 1912-striden holdt han en meget lav profil, men tilsluttede sig fuldt ud »de tolvs« synspunkter.³¹³ Som pietistisk vækkelsesfor-

Pastor Nic. C. Nielsen (1848-1932) blev i 1886 valgt som den første formand for »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«, og som sådan fungerede han indtil 1907, da han blev afløst af Hans Tonnesen. Nielsen holdt en lav profil under splittelsen i 1912, men sluttede sig snart til »Det gamle Budskabs Indre Mission« og var fra begyndelsen en af de flittigste og dygtigste bidragsydere til den nye forenings blad. I 1922 blev han redaktør. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

kynder og opbyggelig skribent førte han ihærdigt sin pen i »Det gamle Budskab«. I hans jævnlige indslag »Betragtning« betonedes syndserkendelse og syndernes forladelse og omvendelse til salighed. Hans mål var at »vække uro i retning af inderlighed«. ³¹⁴

Af mere tidsaktuelt stof i bladet kan nævnes de talrige artikler om krigen, herunder især om krigens positive såvel som negative virkning på soldaterne og på Nordslesvigs befolkning som helhed. Ofte viderebragte bladet opbyggelige artikler o.l. fra Indre Missions Tidende og Annekset (et tillæg til førstnævnte). Et eksempel på en artikel taget fra Annekset, som klart illustrerer bladets linje, er den danske, indremissionske præst A. Fibigers forsvar for den ortodokse forsoningslære overfor den teologiske professor J. P. Bangs såkaldte »etiske Forsoningslære«, som Fibiger fordømte som »selvlavet og ubibelsk« og som sådan farlig. ³¹⁵ Bladet bragte også fra tid til anden brudstykker fra den meget læste danske indremissionske præst N. P. Madsens andagtslitteratur. Artikler fra tyske bøger og tidsskrifter forekom også, særligt fra det teologisk konservative kirkeblad »Licht und Leben«. Endelig leverede bladet ind imellem udpluk fra den amerikanske vækkelsesprædikant L. Moodys opbyggelige skrifter og fra den engelske baptist C. Spurgeons anskuelige prædikener. Begge prædikanters litteratur prægedes af brændende vækkelsesråb, og Spurgeon tillige af praktiske fromhedsideal. ³¹⁶

»Det gamle Budskab« fungerede også i krigsårene som forbindelsesled mellem Det gamle Budskabs folk i Nordslesvig og deres venner blandt soldaterne. Bladet bragte hilsner til dem i den tilbagevendende rubrik »Til vore Brødre ved Hæren«, og aftrykte hyppigt breve og hilsner fra felten. Ligesom i flere andre blade bragtes jævnligt dødsannoncer over de faldne. Et typisk eksempel på en dødsannonce i »Det gamle Budskab« lød: *»Det har behaget Herren i sin uransagelige Visdom, at bortkalde vor inderlig elskede Søn, Broder og Svoger Christian på Slagmarken i Belgien i en Alder af 25 år. Måtte Kristi blod ikke være flydt forgæves for ham... familien Blom, Bov den 17. maj 1915.»* ³¹⁷ Udover »Det gamle Budskab« udgav foreningen ligesom nordslesvigsk IM en afrivningsalmanak samt små traktater, som uddeltes ved missionsuger, markedsdage og til soldaterne i krigszonerne o.l. I modsætning til den Tonnesenske IM havde Det gamle Budskab ikke en boghandel, og den drev ikke lige så megen kolportage. Foreningen

lagde angiveligt mere vægt på den direkte og personlige forkyndelse ved vækkelsesmøderne.

Der skete under krigsårene kun udskiftninger på kassererposten i Det gamle Budskabs bestyrelse. Den 26. juni 1915 nedlagde H. P. Abkjær sin post som kasserer p.g.a. mangel på tid.³¹⁸ H. Bertelsen gav ham på udvalgets vegne følgende tak: *»Vi vil gerne sige vore kære, gamle Broder Abkjær hjertelig Tak, at han trods sin Alder og sin omfattende Gerning har villet føre vore Kasseforretninger så længe; vi er glade for, at vi må beholde ham i vor Bestyrelse.«* I Abkjærs afskedsord i *»Det gamle Budskab«* bad han om fortsat støtte til missionsforeningen: *»Bliv ved at støtte samme, saalænge den har Guds Ord til Grundvold. Værket er Herrens, Herren vil bruge det, ja han har rigt velsignet det.«*³¹⁹ Abkjær blev bisidder i bestyrelsen i stedet for L. Lauridsen, der overtog hvervet som kasserer. Allerede ca. et halvt år efter på generalforsamlingen den 20. januar 1916 blev L. Lauridsen dog af uvisse årsager udskiftet med gårdejer P. C. Haase, Hjordkær.³²⁰ Medlemskredsen talte i januar 1919 50 personer, hvilket ifølge vedtægterne var det maksimale antal.³²¹

Der findes i den følgende periode kun få og spredte oplysninger om foreningens bestyrelse og medlemskreds. I *»Det gamle Budskab«* den 20. juni 1920 oplyses det, at degn Nis P. Kuntz, Bolderslev var foreningens kasserer, og i Grænsevagten i januar 1921 fremgår det, at pastor J. Hansen, Hostrup var blevet formand for Det gamle Budskabs IM.³²² Der skete altså flere rokeringer i bestyrelsen omkring Genforeningen, men generelt var udskiftningerne i ledelsen siden 1913 meget ubetydelige sammenlignet med nordslesvigsk IM. Til gengæld var der en betydelig større vækst i antallet af medlemmer.

Udover indremissionsarbejdet beskæftigede Det gamle Budskab sig med den velkendte treklang: Hedningemissionen, diakonien og asylsagen. I samfundene blev der holdt mange møder og fester til fordel for Breklum-missionen, og missionssekretær Chr. Wienberg, Breklum, var ofte blandt talerne. Højdepunktet var stadig Tinglevfesten 3. pinsedag, der samtidig var årsfest for de nordslesvigske støtteforeninger. Tilstrømningen til festen var under krigen omtrent lige så stor som tidligere, men de traditionsrige basunkor, der siden 1905 havde ledet sangen til friluftsmøderne, medvirkede ikke p.g.a. underbemanding affødt af krigen.³²³ Blandt prædikanterne i Tinglev var som regel en eller flere

af »de tolv«. Mange af Gl. Budskabsfolkene holdt den dansk-sprogede »Kristelig Folkekalender for Breklum«, som sekretær Wienberg under krigen blev redaktør af.

Diakonisseanstalten i Flensborg, der under krigen fik travlt med at pleje og trøste de sårede og syge, blev understøttet af samfundene med pengegaver og naturalier, og flere kvinder fra Det gamle Budskab blev uddannet på Diakonissehuset i Flensborg. Missionssamfundene var i livlig kontakt med diakonisseforstander C. Mathiesen, der var næstformand i Det gamle Budskab. I alle større stationsbyer i Nordslesvig fandtes nu diakonissestationer. I 1915 havde huset ialt 318 søstre, hvoraf de 120 var fra Nordslesvig; heraf arbejdede 80 i Nordslesvig og 16 på lazaretter i de krigshærgede lande.³²⁴

Den nordslesvigske Asylforenings arbejde for forsømte børn nød yndest i vide kredse i befolkningen, også i den nye missionsforening. Foreningens formand og varme fortalere var pastor, dr. theol. Hans S. Prahl, Haderslev. Det gamle Budskab støttede fortrinsvis arbejdet gennem møder med asylagenter til fordel for asylgerningen. Under krigen sendte man desuden p.g.a. dyrtid og vareknaphed kartofler, flæsk, smør m.v. til børnehjemmene i landsdelen. Asylforeningen annoncerede jævnligt i begge missionsretningers blade efter »fortrolige Venner«, der ville være plejeforældre til børn, som børnehjemmene ikke havde plads til. Andre gange søgte man efter lærepladser til plejebørn, der havde nået teenagealderen.

Det gamle Budskabs IM stod i tæt forbindelse med Brødremenigheden i Christiansfeld, der i disse år fremhævede, at den var en del af den verdensomspændende Brødreunitet og dermed »overnational«. Brødremissionen blev støttet gennem lokale missionsmøder med indsamling af bidrag. Ved den store årlige missionsfest om sommeren i Christiansfeld, som var domineret af dansktalende prædikanter (ofte Gammel Budskabspræster), mødte Det gamle Budskabs venner talrigt op. Den danskfødte missionssekretær fra 1910, F. C. Høy, var ved sit ihærdige missionsarbejde i høj grad med til at skabe denne tætte kontakt mellem Brødrekolonien og missionssamfundene i landsdelen.³²⁵ Nordslesvigsk Asylforening og Brødremenigheden beholdt efter 1912 mange venner indenfor begge lejre i »missionen«. Nordslesvigsk IM var dog forholdsvis tættere tilknyttet førstnævnte (Tonnesen var bl.a. næstformand), hvorimod Det gamle Budskab

havde et forholdsvis tættere forhold til sidstnævnte. I modsætning til præsterne på Tonnesen-fløjen forblev næsten alle præsterne i Det gamle Budskab nationalt neutrale under krigen og nød udbredt tillid i befolkningen.³²⁶

Teologi og krigsreligiøsitet

Både Det gamle Budskabs IM og nordslesvigsk IM mente, at baggrunden for krigen var, at Gud ved ydre elendighed ønskede at frelse sjælene ud af deres indre elendighed. Verdenskrigen var Guds dom over folkenes ugudelighed, de kristnes skinhellighed ikke mindst. I »Det gamle Budskab« og i Sædekornet lød det således gang på gang, at Gud i sin visdom havde sendt krigen for at lutre sit folk; krigen blev anset for at være en »Tugtemester til Kristus«. Jævnligt var der i begge blade efterretninger om krigens rædsler og forrående virkning (bl.a. moralsk forfald) og om dens »velsignelser« i åndelig henseende både hjemme og på krigsskuepladsen.

I overensstemmelse med nordslesvigsk IM's kulturåbne kurs bragte Sædekornet i forhold til »Det gamle Budskab« i tiden fra verdenskrigens udbrud til Genforeningen mere stof om kirke og samfundsliv i såvel som uden for Nordslesvig. Det handlede især om verdenskrigens tilskikkelser og om kirkelige og folkelige spørgsmål vedrørende overgangen fra tysk til dansk styre. Grundtvigske toner lød også i bladet; eksempelvis bragtes en række artikler om den grundtvigske præst Hans Sveistrup, ud fra den begrundelse, at han havde påvirket H. Tonnesen som ung præst.³²⁷ Friheden og forpligtelsen til at udfolde sit nationale liv ud fra troens grundtanker blev fortsat hyldet i nordslesvigsk IM, men der var ikke tale om egentlig nationalistisk agitation i dansk eller tysk retning i Sædekornet. Kun på indirekte vis kunne Sædekornet med de mange artikler om nordisk og især dansk litteratur og kultur siges at trække i dansk retning. I mere personlig sammenhæng synes flere af foreningens venner end førhen dog fra krigen at have engageret sig mere åbenlyst i nationalitetskampen såvel på tysk som på dansk side; her anes årsagerne til den føromtalte interne strid i foreningen. Missionsbevægelsen hævdede som Det gamle Budskab skellet mellem Guds børn og »verdens børn«, men det blev ikke trukket nær så skarpt op som i den nye Indre Mission. Claus H. Friis fremhævede såle-

des i foråret 1917 i Sædekornet, at man skulle sætte skel, men ikke lave hegn: Døren ud til »verden« skulle faktisk være vidt åben, så kristendommen kunne gennemsyre folkelivet, og befolkningerne kristnes.³²⁸

Det gamle Budskabs IMs fundamentalistiske og konservative bibelsk-lutherske forkyndelse uden bibelkritiske eller allegoriske »krumspring« blev ivrigt forfægtet under krigen. I pietistisk ånd havde bevægelsen fortsat en inderlig uvilje mod at befatte sig med »verdslige handeler« som politik og nationalitetskamp. Dansk såvel som tysk »Nationalfarvet Kristendom« blev fordømt i foreningens blad.³²⁹ Man koncentrerede sig udelukkende om det religiøse opbyggelsesstof skrevet af såvel engelske, tyske som danske (især nordslesvigske) forfattere. Neutralitetsprincippet blev m.a.o. fastholdt, og i mere personlige sammenhænge synes Gl. Budskabsfolkene generelt at have unddraget sig de nationalpolitiske bølger under og efter krigen. Skellet i »Det gamle Budskab« blev ikke trukket efter nationale, men efter åndelige skillelinier; mellem lysets og mørkets børn, frelste og fortabte. »Mellemtingene« såsom dans, kortspil og drikkeri blev skarpt fordømt; det sømmede sig ikke for »de hellige«. I en vækkende tone forkyndtes de to modpoler synd og nåde. Forkyndelsen var en »du-prædiken«, personlig og påtrængende, som tog sigte på at ramme den enkeltes samvittighed. Et eksempel er Pastor Andre-sens artikel om Kristi død på Golgatha i »Det gamle Budskab« den 9. april 1916, hvor han spurgte læseren: *»O, kære Læser, har Gud saaledes kunnet føre dig op paa Golgatha, at du fik dine Synder at se?... Vil du gøre det? Skal Jesus være død forgæves for dig?«*³³⁰ Målet var den enkeltes personlige tro på Kristus og et liv i helliggørelse, hvis frugt navnlig var frelsesvished: Bevidstheden om den troendes personlige salighed på baggrund af Guds uforskyldte nåde.

Forholdet til »verden« var fortsat en kilde til uenighed mellem de to indremissionske organisationer. Ud fra ideen om kristendommen som en surdej i »verden« eller begrebet »world-wide« gjorde nordslesvigsk IM sig ligesom mange andre protestantiske missionsbevægelser i datiden store visioner om kristendommens fremrykkende indflydelse i »verden«. Det gamle Budskab forkastede denne idé, idet man hævdede, at den var præget af evolutionstanken, hvor målet var at bygge Guds rige på jorden.³³¹ Bevægelsen var skeptisk overfor troen på kristendommen som en

livsmagt i »verden«, da de mente, at evangeliet havde et forargende moment. Forkyndte man lov og evangelium på rette måde, ville nogle tage anstød og forarges og derved hindre kristendommen i at opnå ubegrænset magt. »De hellige« var udvalgte, og de var kaldet til at drive mission, men omvendelsens »snævre port« var ifølge skriften et grundvilkår i al mission.

Med henvisning til krigens trængsler understregede nordslesvigsk IM, at Guds menighed havde et kald til at påvirke ikke blot de åndelige, men også de timelige forhold.³³² Gennem gerningsmission og privat godgørelse søgte man at afhjælpe krigens nød ude som hjemme; man oprettede således komitéer til hjælp for de indkaldtes pårørende og velfærdskomitéer til at afhjælpe ernæringsproblemerne. Også indenfor Det gamle Budskab søgte man ved kærlighedsgerninger at lindre krigens nød. Vennerne sendte f.eks. penge via foreningens kasserer til krigens økonomisk nødstedte, og de af foreningen støttede diakonissesøstre gjorde deres til at afhjælpe nøden. Foreningen fastholdt imidlertid, at ordmission var det primære, og at gerningsmission helt skulle underordnes denne. Det gamle Budskab regnede det for meningsløst at forsøge at forandre verden ved humanitært arbejde, fredskongresser o.l., da personlig fred med Gud blev anset for at være altafgørende for et Guds barn.³³³ Som »jordens salt« kunne den enkelte desuden indirekte få stor indvirkning på folkelivet. Hvis »de hellige« deltog direkte i det offentlige liv, ville de »ufravigeligt« blive smittet af verden og miste livet med Gud.

»Den hellige Ensidighed« blev således til stadighed forsvaret i Det gamle Budskab. Således skrev C. Matthiesen i december 1916: *»Men rigtignok, at Verden ligger i det Onde, det vil du ikke faa forandret, og det vil ikke blive forandret, saa længe Verden staar. Søg du din Vej i den hellige Ensidighed, som altid har klædet Guds Børn bedst, i den hellige Ensidighed, hvormed Guds Børn altid har vist Verden Vej til Krybben og til Korset.»*³³⁴ Ved Nordslesvigsk IM's årsfest den 3. januar 1917 kritiserede H. Tonnesen med udgangspunkt i ovenstående citat af C. Matthiesen fra »Det gamle Budskab« bevægelsen for ved sin ensidige koncentration om »den hellige ensidighed« at lade hånt om folkets ydre og indre sjælenød. Han syntes eksempelvis ikke, at »de hellige« i Nordslesvig kunne bruge Det gamle Budskabs løsensord »Det Ene Fornødne« til noget i forbindelse med fredstilbuddet fra centralmagterne i julen 1916. Gammel Budskabsfolkene kunne i denne forbindelse betegne

tænke: »Naar du bare sørger for at have Fred med Gud for din egen Person, saa er det helt ligegyldigt, enten Freden mellem Folkeslagene kommer i 1917 eller i 1920.«³³⁵ For Tonnesen var dette livssyn negativt, idet det udtrykte ligegyldighed overfor verden, herunder freden.

I Det gamle Budskabs IM spillede læren om de sidste tider i krigsårene en større rolle end i nordslesvigsk IM. Jesu genkomst og endetiderne blev i det mindste drøftet heftigere blandt Gl. Budskabsfolkene end i den gamle Indre Mission. I sommeren 1915 erklærede pastor J. Bendixen således, at Jesu genkomst blev ivrigt diskuteret i foreningen, da verdenskrigen var »et umiskendeligt og stærkt Tegn på Enden«. Han fastslog: »Jesu Genkomst nærmer sig med en Fart, der er større end vi øjeblikkelig kan se«.³³⁶ Også ved Tinglevfesten i 1915 var det eskatologiske hovedtemaet i talerne af J. Bendixen, P. Simonsen, H. Bracker og B. Bruhn. Konklusionen var, at kun Herren vidste om »Tid og Time«, men tidens tegn tydede på, at Jesu genkomst nærmede sig, hvorefter domsbasunen skulle lyde og dommedag indtræffe. Appellen lød: »Indret dig derefter!«³³⁷ H. Tonnesen og andre fra nordslesvigsk IM advarede derimod i Sædekornet imod spekulationerne over »de sidste Ting«. J. Tonnesen indvendte f.eks.: »Ak, nej, hele Kirkehistorien er fuld af den slags Røster... Bibelen er ikke givet til at spekulere over Fremtiden, men til at give os Lydighed og Tro i Nutiden.«³³⁸

Forgæves forsøg på forsoning

Ufreden mellem de to missionsretninger fortsatte under krigen samtidig med, at forsøg på forsoning indledtes. I marts 1917 sendte nordslesvigsk IM's bestyrelse således et åbent brev til bestyrelsen for Det gamle Budskabs IM med forslag til en forbedring af forholdet mellem de to foreninger. Misforholdet bragte ifølge brevet forargelse i befolkningen og var givetvis også skyld i, at »dyrekøbte Menneskesjæle« gik fortabt. Nordslesvigsk IM henstillede, at tilhængerne af de to fløje ved tilfældige sammenkomster viste ydmyghed overfor hinanden og koncentrerede sig om fællesnævnerne i stedet for at trættes om forskellighederne m.h.t. læren og livet. Hvis Brødremenigheden, Asylforeningen eller en sognepræst indbød talere fra begge missionsbevægelser til det samme møde, ville bestyrelsen for nordslesvigsk IM således tage imod den, ikke som udtryk for anerkendelse af den nye

Indre Mission, men fordi det var skik i Nordslesvig, at præster af forskellig retning lejlighedsvis stod på samme prædikestol den samme dag. Et lokalt samfundsråd under nordslesvigsk IM ville endvidere udlåne en sal, som normalt blev brugt af Tonnesen-fløjen, til andre bl.a. Det gamle Budskab. Endelig foreslog bestyrelsen, at »Det gamle Budskab« ligesom Sædekornet optog bekendtgørelser af møder uden hensyn til, hvem der skulle tale.³³⁹

Ønsket om forsoning blev støttet af en sanitetssoldat fra Tonnesen-fløjen. Fra Altona skrev han den 17. april 1917 til Sædekornet, at han håbede, at de to organisationers arbejde ville smelte sammen og blive en enhed til glæde for de hjemvendte soldater fra begge fløje, der havde lidt samme skæbne under krigen.³⁴⁰ Den fælles nød, de havde oplevet under krigen, havde således i nogen grad bragt tilhængerne af de to fløje tættere sammen.³⁴¹

Den 4. juni 1917 sendte bestyrelsen for Det gamle Budskab et svarbrev til bestyrelsen for nordslesvigsk IM.³⁴² Indledningsvis understregede bestyrelsen, at Gammel Budskabsfolkene dybest set længtes efter samfund med vennerne i nordslesvigsk IM, som de tidligere var nøje forbundet med ved »Kristi Blods Baand«. Den forkastede dog mæglingforslaget. Begrundelsen var, at man ikke ville gå med til den »rent udvordtes Ordning«, som Tonnesen-fløjen havde foreslået, idet Gud nok skulle sammenføje det, der virkeligt hørte sammen. Det gamle Budskab begærede nemlig kun uforstyrret arbejdsro, så evangeliet uhindret kunne forkyndes, og Gudsriget udbredes.

Bolderslev missionshus bliver Det gamle Budskabs »fæstning«

Den stærke spænding og store utålsomhed mellem de to foreninger under 1. Verdenskrig viste sig også på lokalt plan, således i Bjolderup sogn. Pastor C. Hoeck fortæller i sin beretning til synoden i 1915, at sognet var meget levende i kirkelig henseende. Der var således »særdeles mange« missionsfolk, men de var opsplittet i to partier, som stod stejlt overfor hinanden og holdt adskilte forsamlinger. Interessen for ydre mission var stærk i sognet, særligt hvad angik Breklum. Nordslesvigsk Asylforening havde også en del venner i Bjolderup, og 10-12 børn var i pleje i sognet. Sygeplejen blev varetaget af to diakonissesøstre fra Flensborg,

Bolderslevs nye missionshus »Bethel« blev bygget i 1910. Efter splittelsen af Indre Mission i 1912 blev missionshuset en stridsgenstand mellem Nordslesvigsk Indre Mission og Det gamle Budskab, hvor sidstnævnte gik af med sejren. Under verdenskrigen var det store hus ramme om Det gamle Budskabs ungdomstævner og årsmøder, der samlede i hundredvis af folk fra hele landsdelen. Fot. 1997 i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

stationeret i Rødekro, og Diakonissehuset i Flensborg modtog rigelige gaver. Sognet var strengt taget uberørt af sektvæsen.³⁴³

På trods af krigen og et mandefald på 53 gik indremissionsarbejdet nogenlunde sin vante gang i sognet.³⁴⁴ Kredsen omkring H. Tonnesen holdt fortsat hovedsageligt til i Hjolderup, og som det ses af Sædekornets mødeannoncer og gavelister, udfoldedes her en livlig mødevirksomhed. En ny samfundsbestyrelse, hvis mest fremtrædende medlemmer var gårdejerne Mathias P. H. Knudsen, Jep M. Holt, Christian Sørensen og aftægtsmand Nis Knudsen, blev oprettet ved siden af den nystiftede KFUM. Hjælpeforeningen, der som før nævnt havde tilsluttet sig Det gamle Budskab, dominerede fortsat missionshuset i Bolderslev.

Modsætningforholdet mellem de to missionsretninger i sognet førte ind imellem til store konflikter. I 1916 havde Det gamle

Budskabs venner formået at »lægge bidsel på« Tonnesen-kredsen i sognet i en sådan grad, at nordslesvigsk IM følte sig nødsaget til at gribe ind. H. Tonnesen udtrykte således i et brev den 20. maj 1916 utilfredshed med, at hjælpeforeningen strengt taget »sad på« missionshuset. Han indskærpede overfor samfundsrådet, at nordslesvigsk IM stod som ejer af missionshuset og ønskede at hævde retten til at benytte det. Tonnesen mente, at det gjaldt sjælenes frelse eller fortabelse, og understregede, at nordslesvigsk IM var forpligtet til at gøre en arbejdsindsats for »vore Venner i Bjolderup By og Omegn, som har vist, at de ikke vil besøge Møderne i Huset, som foranstalles af Det gamle Budskabs Indre Mission...«³⁴⁵ Han henviste til, at de to partier andre steder, bl.a. i Tønder, havde indgået en overenskomst omkring skiftevis benyttelse af missionshotellet.³⁴⁶ Herimod gjorde samfundsbestyrelsen i Bolderslev stærke indsigelser i et svarbrev den 29. maj 1916, hvori den påpegede, at nordslesvigsk IM »havde« ejet det gamle missionshus, men at nogle af vennerne i samfundet, der tilhørte denne mission, »lod os i Stikken« og derved havde tabt ejendoms- og brugsretten. Hvad angik det nye missionshus, var det kun vennerne af Det gamle Budskab, der ejede og havde adgang til huset, dels fordi de havde virket ved opførelsen, dels fordi ægteparret Nis og Anna Callesen i sin tid havde overdraget »Samfundet for Bolderslev og Omegn« byggegrunden. De, der havde virket ved missionshusets opførelse, som ikke længere anerkendte Det gamle Budskabs virke, kunne få deres eventuelle indskud i huset tilbage. Konklusionen i brevet var, at bestyrelsen ikke ville tillade, at »Kirkelig Forenings Arbejdere« afholdt møder i missionshuset.³⁴⁷

Den nordslesvigske IM drøftede sagen ved et bestyrelsesmøde den 2. juni 1916. Foreningen opgav her at håndhæve ejendomsretten til det nye missionhus, da samfundet i Bolderslev havde sikret sig den. Foreningen fastholdt dog sit ejerskab til det gamle missionshus, og krævede, at den sum, som huset blev solgt for, skulle tilfalde den.³⁴⁸ Kilderne tier omkring udfaldet af dette forlangende. Af grundbøgerne for Bolderslev ses, at først H. P. Abkjær og så nordslesvigsk IM stod som ejere af det gamle missionshus. N. Callesen stod som ejer af det nye missionshus, men det var H. Tonnesen, der i 1910 søgte om byggetilladelse til det.³⁴⁹ Der var m.a.o. god grund til forvirring. Hvorom alting er, fortsatte Det gamle Budskabs folk med at »sidde på« missions-

Pastor Boye Johannes Bruhn (1870-1950) var blandt de tolv præster, som straks efter splittelsen i 1912 sluttede sig til »Det gamle Budskabs Indre Mission«. Fra 1905 til 1917 var han præst i Skærbæk, derefter frem til 1930 i Bjolderup. Boye Johs. Bruhn var kendt som en dygtig prædikant og fik ved præstevalget efter Genforeningen et markant tillidsvotum fra sogneboerne. Fot. i Tinglev Kommunes lokalhistoriske arkiv.

huset, og kredsen omkring Tonnesen var henvist til at holde sammenkomster andre steder.

I begyndelsen af 1916 fratrådte pastor Hoeck præsteembedet i Bjolderup og blev i stedet sognepræst i Løjt. Den tysksindede pastor Boye J. Bruhn fra Skærbæk, en af »de tolv«, blev herefter indsat som ny sognepræst. På dette tidspunkt var forholdet mellem de to missionsretninger præget af stor forbitrelse.³⁵⁰ Pastor Bruhn forsøgte ved sine mange aktiviteter at styrke det åndelige liv på egnen yderligere. Foruden sin almindelige kirke- og sjælesørgertjeneste holdt han børnegudstjenester, bibeltimer, bedemøder, samtalemøder og ungdomsmøder i præstegården, missionshuset og andetsteds. Han indgik i et tæt samarbejde med Det gamle Budskabs tilhængere, hvis førstemand stadig var Abkjær, der fortsat var med i Det gamle Budskabs bestyrelse. På opfordring overtog Bruhn ledelsen af samfundets ugentlige samtalemøder i missionshuset. Ifølge Bruhn kom der nye med til samtalemøderne hver uge, så den lille sal i missionshuset var stopfyldt hver gang. Det åndelige røre, der fulgte i kølvandet på Det gamle Budskab fra første færd, gjorde sig således også stærkt gældende i Bjolderup sogn.

Den nye præst, der beklagede splittelsens sørgelige tendens til at svække det åndelige liv visse steder, optog også et samarbejde

med vennerne af Tonnesen i Hjolderup, på trods af advarsler fra samfundsledelsen i Bolderslev. Han blev her godt modtaget og antoges tillige som leder af Hjolderup-samfundets ugentlige samtalemøder.³⁵¹ Overfor samfundet i Hjolderup var Bruhn altså mere forsonlig end hjælpeforeningen, herunder Abkjær. Sognepræsten ønskede dog ikke at samarbejde med nordslesvigsk IM som organisation. Hjolderup-samfundets nære forbindelse til nordslesvigsk IM ses bl.a. af, at J. M. Holdt i begyndelsen af 1918 blev medlem af den store bestyrelse.³⁵²

Hjælpeforeningen udfoldede i samarbejde med sognepræsten et vidtspændende arbejde for børn, unge og ældre i og omkring missionshuset. De udsendinge, der oftest talte ved samfundets arrangementer, var indremissionær J. Brink og missionssekretær C. Wienberg. Missionshuset blev ligeledes rammen om Det gamle Budskabs IM's større fester og sammenkomster. Allerede fra 1913 afholdtes hvert år store ungdomsfester på Kristi Himmelfartsdag i Bolderslev missionshus og i Skærbæk kirke. Tilstrømningen til ungdomsstævnerne i Bolderslev var stor; mellem 1917 og 1919 var der gennemsnitligt omkring 600 deltagere.³⁵³ Bolderslev-samfundets sangkor sang desuden flerstemmige sange ved stævnerne. »En der var med« fortæller om ungdomsstævnet i 1919: »*Talerne manede Tilhørerne til at slippe al aandelig Sløvhed og Lunkenhed og give sig helt hen til Jesus med stadig Fornyelse i Hverdagslivet til følge.*«³⁵⁴

Også 400 års-reformationsjubilæet den 24. oktober 1917 fejrede Det gamle Budskab i Bolderslev missionshus og i Bjolderup kirke. Ifølge indbydelsen forventede man, at folk kom fra alle egne i landsdelen.³⁵⁵ Missionshuset var fyldt til trængsel, og forkynderne var præsterne M. Mahler, J. Bendixen, A. Nissen og B. Bruhn samt indremissionærene J. Brink og M. Hansen. Ved eftermiddagsmødet i kirken var omkring 1.000 tilhørere mødt op, og 541 deltog i nadveren. Pastor Matthiesen og pastor Bertelsen prædikede, og pastor Bruhn forestod skriftemål og nadver. Festen betegnes som overordentlig vellykket.³⁵⁶ Det gamle Budskabs årsmøder blev også holdt i Bolderslev missionshus og Bjolderup kirke. Ved årsmøderne i 1918 og 1919 var der angiveligt flere deltagere end ved reformationsfesten i 1917. Store kollekter blev ved disse årsfester indsamlet til Det gamle Budskab. Hovedtemaet ved årsmødet i 1919 var »Samfundslivets Betydning for den Enkeltes Trosliv«. ³⁵⁷

»Zion« i Sottrup i Bylderup sogn hørte til landsdelens mindste missionshuse (opført 1905). Efter splittelsen i Indre Mission blev det mødested såvel for tilhængerne af Nordslesvigsk Indre Mission som Det gamle Budskab. Huset fungerer nu som missionshus for Luthersk Missionsforening. Fot. ved Poul Dannow 1985 i Tinglev Kommunes lokalhistoriske Arkiv.

Efter krigen svækkedes modsætningerne mellem de to samfund i Bjolderup, men det kom ikke så vidt, at de sammen kunne holde møder med repræsentanter fra begge retninger.³⁵⁸ Som allerede nævnt var der også stridigheder mellem de to parter indenfor »missionen« i andre sogne i landsdelen; i Agerskov fandt f.eks. en lignende konflikt omkring missionshuset sted.³⁵⁹

Det gamle Budskabs national-politiske farveløshed

Bevægelsens national-neutrale kurs

Som det er fremgået af det foregående, gav Det gamle Budskabs IM sig ikke af med nationalpolitisk agitation i foreningens blad, og der er heller ikke belæg for, at foreningen gjorde det i andre officielle sammenhænge. Uafbrudt slog foreningen derimod til lyd for den national-neutrale kurs i sit blad og andetsteds. Begrundelsen for neutraliteten var, at man ikke ville »drage i ulige åg med verden«, for »verden« omfattede alle de ting, som kunne bringe troen i fare; især det nationale, som havde en eksplosiv kraft i det nationalt blandede grænseland. Opladtheden for »verden« og nationalitetskampen i nordslesvigsk IM var, ifølge Det gamle Budskab, fremfor alt indtrådt i takt med, at bevægelsen havde tilnærmet sig »den moderne teologi« på bekostning af »den gamle tro« og nidkærheden for »Det Ene Fornødne«. I »de tolv« erklæring, i foreningens navn og formålsparagraf samt i bladet »Det gamle Budskab« var det således bibelen som Guds ufejlbarlige ord (verbalinspirationen), og »den hellige ensidighed«, man plæderede for. Bevægelsen ville i lighed med den tidligere kurs i Indre Mission satse på den enkelte sjæls frelse ved intensiv ordmission (det religiøse) og ikke optage folkeliets mangeartede politiske, nationale og sociale bestræbelser (det verdslige) i sit arbejde. En sammenblanding af disse to områder ville nemlig ifølge bevægelsen betyde en ubibelsk ophævelse af skellet mellem »de hellige« og »de vantro«. Missionsforeningen tilstræbte angiveligt ikke at »omvende« de danske til at blive tyske. Idealet var en lydige borger, som var himmelsindet og ikke fædrelandssindet – d.v.s. religiøst engageret og politisk uinteresseret. Denne officielle apolitiske linje gør det vanskeligt at bestemme Det gamle Budskab-tilhængerens stilling til dansk og tysk.

Intet i ovenomtalte forkyndelse dog tyder på, at motiverne bag

den nationalt neutrale kurs var at svække danskheden og fremelske tyskheden. En passivisering af de danske stemmer kunne selvfølgelig, som ledende danskere bestandigt frygtede, indirekte begunstige tyskheden ved politiske valg. Men den passivisering af de tyske missionsfolks stemmer i Nordslesvig, der samtidigt fandt sted, virkede i modsat retning, selvom de givetvis ikke kunne opveje tabet af de danske stemmer.³⁶⁰ J. Tonnesen beskrev denne apolitiske tendens som udbredt blandt de strenge pietister i Indre Mission allerede før 1912; flere af dem holdt f.eks. ikke avis.³⁶¹ Ved laddagsvalget i 1908 i Bjolderup sogn var eksempelvis flere af de senere Gammel Budskabsfolk, tyske såvel som danske, modsat de senere tilhængere af Tonnesen-fløjen, passive.³⁶² Også fremtrædende personer indenfor foreningen som N. C. Nielsen deltog ikke i politiske valg efter 1908.³⁶³ Omkring 1. Verdenskrig, hvor de nationale fronter blev trukket skarpt op, synes tilhængere ligeledes generelt at have unddraget sig de nationalpolitiske bølger.

Det gamle Budskab støttede ganske vist i højere grad end nordslesvigsk IM tyske missionsforetagender som Breklum-missionen, Brødremenigheden og Diakonissehuset i Flensborg, men i dette stykke lignede foreningen nordslesvigsk IM i de første 25 år af dens historie. Det nære samarbejde skyldtes øjensynligt mest af alt, at disse anstalter havde samme overnationale og konservative teologiske ståsted som Det gamle Budskab.

Foreningens tilhængerskare og udbredelse

Et udbredt argument for, at Det gamle Budskab skulle være en tysk bevægelse, er påpegningen af, at »de tolv« præster var tysksindede. Påstanden er sand, men må ses i et bredere perspektiv: Stort set alle præster var tysksindede i det daværende Nordslesvig. Det gjaldt således også alle præsterne tilhørende Tonnesen-fløjen med undtagelse af tre, nemlig Carsten Petersen, Magstrup, Lauritz M. Lauritzen, Varnæs og Peter Hansen i Dybbøl, som var dansksindede. De øvrige dansksindede præster i landsdelen i tiden op imod 1. verdenskrig var Johan R. Zerlang, Gram, Peter Andersen, Holbøl og Peter I. Møller, Vonsbæk.³⁶⁴ Blandt de mange tysksindede præster fandtes kun enkelte, som åbenlyst og med iver deltog i fortyskningsarbejdet i grænselandet, nemlig Hans C. P. Kühl, Vedsted, Asmus J. Christiansen, Tyrstrup og C.

J. Jacobsen i Skærbæk.³⁶⁵ Den mest fanatiske af dem var Jacobsen. Han forsøgte at fremme tyskheden ved at oprette bl.a. bank, badested, væveskole og teglværk i Skærbæk og omegn for tysk kapital – samtidig med, at det kirkelige liv i hans sogn gik i opløsning.³⁶⁶

Hverken præsterne i den gamle eller den nye Indre Mission hørte til de ivrige fortyskningsførere. Tonnesen-fløjen anerkendte den nationale kamps berettigelse på kristen grund, og i forlængelse af dette syn stillede de fleste af fløjens tysksindede sig sammen med bl.a. pastor Johannes Schmidt på Tiedjes fredslinje.³⁶⁷ Heroverfor slog Det gamle Budskabs præster vedblivende på det overnationale, og C. Matthiesen fremhævede senere, at Jacobsen-affæren var et afskrækkende eksempel på, hvordan det går det kirkelige liv, når nationalpolitik forstyrrer det primære i missionsarbejdet: Sjælenes frelse.³⁶⁸ En del af præsterne opfattede først og fremmest sig selv som »slesvigere«, f.eks. N. C. Nielsen, H. Tonnesen og P. M. Schwarz.³⁶⁹ Under krigen kom mange præsters nationale lidenskaber dog op til overfladen. Overfor deres menigheder viste adskillige således åbent deres nationale sindelag – de lod sig fange ind af den tyske sejrslus, bad for de tyske våben. o.l.³⁷⁰ Det gjaldt som tidligere omtalt også en del missionske præster, især fra nordslesvigsk IM.³⁷¹ Blandt disse kan nævnes G. Horstmann, Skærbæk; K. Nissen, Lintrup-Hjerding; N. Schmidt, Rødding og P. Mathies, Skrave. Det gjaldt dog også enkelte præster fra Det gamle Budskab, nemlig A. Bock, Kværs og J. Bendixen, Sommersted.³⁷²

Det nationale sindelag hos de enkelte lægfolk i Det gamle Budskab er vanskeligt at rekonstruere efter så mange års forløb, da de ikke optræder lige så ofte i kilderne som f.eks. præsterne. Manglen på medlemslister for Det gamle Budskab gør det særligt vanskeligt. Enkelte erindringer meddeler, at bevægelsen havde såvel tyske og danske tilhængere, herunder også bevidst danske.³⁷³ Men selvom præsterne i Det gamle Budskab var tysksindede må det fremhæves, at lægmandselementet, der jo overvejende var dansk, fra begyndelsen var stærkt i Det gamle Budskab. Som før nævnt hævder G. Horstmann og H. Wind fra Tonnesen-lejren også, at flertallet af det missionske lægfolk gik med »de tolv«. Foreningens store geografiske udbredelse og den livlige mødeaktivitet i sognene med stor deltagelse af lægmænd (utvivlsomt mange danskindstillede) peger i samme retning.

Mødeannoncerne i de to missionsblade viser den geografiske udbredelse af henholdsvis Nordslesvigske Indre Mission og Det gamle Budskabs Indre Mission – begge bevægelser havde tilhængere over det meste af Nordslesvig. Mødeannoncer fra Sædekornet 1916 nr. 31.

☐ :: Møder. :: ☐

Soptrup.

Søndagen den 6. August. Kl. 8¹/₂, 11¹/₂ Guds-tjeneste. Om Eftermiddagen Ushlfeft. Kl. 1 samles Børnene fra Sognet med Ushlbornene fra Erleb i Præstegaardshaven. Efter en fælles Spabseretur Børnegudstjeneste i Haven Kl. 2¹/₂, hvortil ogsaa de Voksne fra Sognet indbydes. I en Pause, fra 3¹/₂--5, drikker alle Børn Kaffe i Haven, hvortil de selv medbringer deres Brød For de Voksne er der Kaffe at faa i Kroen og Forsamlingshuset. Kl. 5 samles de Voksne i Kirken for at høre Pastor lic. Brahl og Pastor Tonnesen tale om Ushlslagen.

Søndagen den 6. August, Eftermiddag Kl. 3¹/₂ taler Missionær M. Lorenzen hos Hans Obbe-tjer i Ste n d e r u p. Enhver er velkommen!

Hellevad—Egvad.

Gudstjeneste Søndagen den 6. August. I Egvad Kirke Kl. 8¹/₂. Hellevad Kirke Kl. 10. Efter Gudstjenesten Skriftemaal og Alter-gang.

Møde.

i S o m m e r s t e d hos L. Lund Søndagen den 6. August;
i R a s t b r a a hos P. Nørgaard Mandag den 7. August;
i S i m m e r s t e d Skole sammen med Sogne-præsten Tirsdag den 8. August;
i B r a m d r u p hos Chr. Moos sammen med Sognepræsten Onsdag den 9. August;
hver Aften Kl. 8. (Ny Tid).

J. L u n d.

Frebagen den 11. August, Eftermiddag Kl. 4, taler Pastor Popp og Pastor Wind hos Mads Holst, V e s t e r L i n d e t.

Søndagen den 13. August, Kl. 6; prædiker Pastor Tonnesen fra Soptrup i Skobborg Kirke.

Søndagen den 13 August, Kl. 3, Ungdomsfejt i H e l l e v a d Præstegaardshave, Pastor Petersen, Maugstrup, Missionær Lund, Vojens, og Sognepræsten taler. Kaffe faas. Madkurve medbringes.

Derudover er man først og fremmest henvist til spredte iagttagelser på personniveau af bevægelsens fremtrædende lægmænd. Blandt bestyrelsens fire lægmedlemmer var i hvert fald to dansksindede, nemlig H. P. Abkjær og L. Lauridsen.³⁷⁴ Blandt indremissionærerne fandtes en beskeden overvægt af tysksindede.³⁷⁵ Sidstnævnte, som f.eks. Christian Nissen, Carl Carlsen og Mathias Hansen, nærede dog ingen synderlig interesse for den folkelige og nationale kamp, men forsvarede derimod ivrigt »Det Ene Fornødne« som bevægelsens første og eneste formål.³⁷⁶ Af fastansatte dansksindede lægmedarbejdere kan nævnes Jacob Brink og Martin Wive.³⁷⁷ Blandt de tyskuddannede Breklum-missionærer var i hvert fald de to fremtrædende missionærer A. Andersen og H. Toft dansksindede.³⁷⁸

Det rige kildemateriale fra samfundet i Bjolderup sogn tillader ligeledes en lokal stikprøveanalyse for en række personer. Af kildematerialet kan fremdrages navnene på 49 Gammel Budskabsfolk, der hørte til missionsamfundet omkring Bolderslev missionshus ca. 1912-1928. Heraf kendes 30 som dansksindede, 9 som tysksindede, 4 som »blakkede« (indifferente), mens 6 er ubestemmelige.³⁷⁹ Den store andel af dansksindede blandt tilhængerne viser, at sindelaget ikke her var afgørende for tilslutningen til Det gamle Budskab; både danske, tyske og »blakkede« blev Gammel Budskabsfolk. Flere af de dansksindede som H. P. Abkjær, Andreas P. Knudsen, Christian M. Hinrichen og Peter Jacobsen havde i øvrigt været aktive i danskhedens tjeneste, bl.a. i den lokale foredragsforening og i Den nordslesvigske Skoleforening, før vækkelsen greb dem sidst i 1890'erne.³⁸⁰ Men de kvittede op imod århundredeskiftet dette arbejde og blev passive i national henseende (jfr. førnævnte citat af R. P. Clausen). Ved landdagsvalget i 1908 satte denne passivitet sig i høj grad igennem. Ved rigsdagsvalget 1912 synes flere dog som før nævnt at have stemt (de fleste dansk), og efter krigen opstod en dansk-national bølge, som til dels også påvirkede Gammel Budskabsfolkene i Bjolderup. Nogle af dem gik således ind i den danske Vælgerforening eller Skoleforening i 1919.³⁸¹

Et andet udbredt argument for, at Det gamle Budskabs IM skulle være tysk, er, at foreningen især eller kun var udbredt i »den skæve firkant«, hvor der var flest hjemmetyskere. Det skal dog heroverfor pointeres, at området var et af »missionens« kerneområder allerede før splittelsen, ligesom gamle pietistiske og

herrnhutiske traditioner havde dybe rødder her.³⁸² En undersøgelse af mødeaktiviteterne på grundlag af mødeannoncerne i »Det gamle Budskab« 1913-1914 viser ligeledes som før nævnt, at bevægelsen var udbredt over det meste af Nordslesvig, d.v.s. ikke blot i »den skæve firkant«. En lignende undersøgelse af mødevirksomheden i nordslesvigsk IM på grundlag af Sædekortet for 1913 viser, at denne også virkede over det meste af Nordslesvig. Nordslesvigsk IM stod dog i forhold til Det gamle Budskab en smule stærkere i landsdelens nordlige regioner og noget svagere i »den skæve firkant«. Mange steder overlappede de to missionsretningers virke hinanden, særligt i midtlandet, hvor begge retninger stod stærkt. Omvendt var begge retninger forholdsvis svage på Als.

En entydig sammenhæng mellem Det gamle Budskabs udbredelse og tilslutningen til dansk eller tysk ved rigsdagsvalget den 12. januar 1912 lader sig heller ikke påvise. I en del sogne, hvor Det gamle Budskab fik stor tilslutning ved striden i 1912, fik den danske kandidat således ret stor tilslutning ved valget, f.eks. i Bjolderup (58%), Agerskov (90%) og Bevtoft (79%), mens danskheden fik mindre tilslutning, f.eks. i Hjordkær (55%) og væsentlig mindre f.eks. i Højst (46%) og Ravsted (40%).³⁸³ I afgørelsens stund, d.v.s. i afstemningstiden ca. 1919-1920, viste det sig ligeledes, at organisationen som sådan fastholdt neutralitetsprincippet, ligesom den nationalpolitiske farve på Det gamle Budskabs tilhængere på ingen måde var entydig.

Afgørelsens stund for »de hellige« 1919-1920

Genforeningen

Efter det tyske nederlag og våbenstilstanden i november 1918 styrkedes håbet om Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark. H. P. Hanssen rejste i den tyske rigsdag krav om en folkeafstemning om Nordslesvigs tilslutning til Danmark, hvilket i 1919 blev optaget i Versailles-traktaten. Den 10. februar 1920 sikrede 75.431 danske stemmer, svarende til ca. 75 %, at Nordslesvig, herefter kaldet Sønderjylland, kunne vende tilbage til Danmark. Den 10. juli 1920 fulgte selve Genforeningsdagen, hvor Christian den 10. red over den gamle grænse ind i Sønderjylland under stor hyldest. Den 11. juli 1920 fejredes begivenheden ved festgudstjener i de sønderjyske kirker med danske præster som talere og ved den store folkefest i Dybbøl skanser. Den tyske landskirke i Nordslesvig skulle nu forenes med den danske, der forfatningsmæssigt, liturgisk og åndeligt var meget forskellig fra denne.³⁸⁴ Det krævede en længere overgangstid, før dansk kirkelovgivning og liturgi blev indført i landsdelen. Hovedmålet var den danske kirkes førsteret og fuld hensynstagen til det tyske mindretal. »Kongeågrænsen« blev dog ikke helt slettet: I erkendelsen af, at den danske salmebog ikke svarede til de slesvigske forhold beholdt Sønderjylland sin egen salmebog, som blot i 1925 blev revideret.

Genforeningsafstemningen betød, at det nationale valg var uundgåeligt for hver enkelt nordslesviger – også Det gamle Budskabs venner. Ved dette valg måtte de træffe deres personlige afgørelse uden vejledning fra ledelsen, som fortsat fastholdt det ensidige religiøse sigte og neutraliteten.³⁸⁵ Hvordan de enkelte tilhængere af foreningen forholdt sig ved folkeafstemningen den 10. februar 1920, vides af gode grunde ikke. Det gamle Budskabs førnævnte store tag i den brede kirkesøgende befolkning, hvoraf de fleste var danske, afspejlede sig dog sandsynligvis i afstem-

ningen. Nogle venner forholdt sig velsagtens også passive. En sammenligning af resultaterne fra afstemningen i 1920 og rigsdagsvalget i 1912 i nogle sogne med mange tilhængere af Det gamle Budskab giver ikke noget entydigt og langfra sikkert billede – jfr. nedenstående tabel over andelen af »sofavælgere« og stemmer til danske kandidater ved disse to valg.³⁸⁶

% af vælgerne	Danske			Passive		
	1912	1920	% ændring	1912	1920	% ændring
Bjolderup	45,8	66,5	+ 45,2	21,5	11,4	- 47,0
Højst	40,7	49,1	+ 20,6	11,6	11,2	- 3,4
Nr. Løgum	27,3	33,7	+ 23,4	17,6	15,3	- 13,1
Ravsted	35,5	46,0	+ 29,6	19,5	10,0	- 48,7
Hele landsdelen	48,5	72,3	+ 49,1	15,9	8,0	- 49,7

I Bjolderup sogn og i vid udstrækning også i Ravsted gik vælgerstrømmen efter alt at dømmes i stor målestok fra passiv til dansk. Tallene tyder sammen med bl.a. de tidligere undersøgelser af Bjolderup på, at mange hidtil passive Gammel Budskabsfolk nu tog stilling til fordel for Danmark. De passive var dog stadig lidt overrepræsenterede i forhold til landsdels gennemsnittet, hvilket formentlig betød, at nogle Gammel Budskabsvenner forblev afvisende overfor det nationale valg. I Højst sogn var der allerede i 1912 få passive. Gl. Budskabsfolkene stemte formodentlig allerede dengang. Måske stemte nogle af dem tysk i dette relativt tyske sogn. I Nørre Løgum var der vedvarende mange passive i 1920; her forblev Gammel Budskab-tilhængerne antagelig i større målestok nationalt uengagerede. Ifølge ovenstående tabel synes Det gamle Budskabs venner altså langt fra at følge et bestemt mønster ved afstemningen i 1920, hvilket måtte være naturligt, da organisationen som tidligere nævnt ikke udstak nogen national parole.

Spørgsmålet om tilslutning til dansk Indre Mission

Inden Genforeningen med Danmark blev de to missionsretninger stillet overfor valget om fuld og hel tilslutning til dansk IM eller en fortsat selvstændig tilværelse. Nordslesvigsk IM beslut-

tede allerede på sin generalforsamling den 19. december 1918 at opløse foreningen ved Genforeningen, idet man samtidig henstillede til dansk Indre Mission at udvide sin virksomhed til Nordslesvig og overtage missionsforetagendet, hvilket først og fremmest ville sige indremissionærerne, boghandelen og de to missionshoteller i Haderslev og Tønder. Man vedtog, at en gruppe lægmedarbejdere skulle forhandle med dansk IM med henblik på en sammensmeltning af de to missionsforeninger. Lægudvalget kom til at bestå af købmand O. Thilst og gårdejerne I. Nissen og P. K. Petersen.³⁸⁷ Også Fællesforbundet for de nordslesvigske KFUM og KFUK vedtog på sin generalforsamling i Haderslev den 30. januar 1919 at lade sig opløse og optage i det danske Landsforbund for KFUM og KFUK, såsnart grænsespørgsmålet var løst. Samtidig ophørte Fællesforbundet med at udsende »Kristeligt Ungdomsblad«.³⁸⁸

Lægudvalget samt syv indremissionærer fra nordslesvigske IM deltog i et bestyrelsesmøde i dansk IM i Odense den 2. april 1919. Sammenslutning mellem de to organisationer efter Genforeningen blev nærmere fastlagt, og man vedtog at antage alle syv indremissionærer i dansk IM's tjeneste.³⁸⁹ Det trak imidlertid ud med Genforeningen og dermed også med en fuldbyrdet forening af de indremissionske organisationer i Nordslesvig og Danmark.

Ved ovennævnte møde i Odense gav dansk IM tillige sin velsignelse til KFUM og KFUK's beslutning (på initiativ af J. Kylling) om at oprette en højskole i Nordslesvig med pastor H. M. Kildeby som forstander. Den skulle tilknyttes dansk IM's ungdomsskoler, som siden Nørre Nisum Højskoles oprettelse i 1887 var skudt frem i stort tal i landet.³⁹⁰ Den 6. januar 1920 blev Hoptrup højskole, den første indremissionske højskole i landsdelen, indviet. Blandt talerne var H. Tonnesen, H. M. Kildeby og J. Kylling. Skolen, der ville virke ivrigt for genforeningsprocessen, havde tre formål: Den ville styrke de unges kristentro, faglige dygtighed samt nationale forståelse.³⁹¹ I Sædekornet hilste H. Tonnesen oprettelsen af Hoptrup højskole med glæde og tilføjede, at man i nordslesvigske IM lige siden 1890'erne havde puslet med samme idé, men den blev begravet, bl.a. fordi man ikke kunne blive enige om »Farven« (d.v.s. den nationale).³⁹²

Det gamle Budskabs stilling til dansk IM blev ikke afklaret så entydigt som nordslesvigske IM, da Det gamle Budskab angive-

Hoptrup højskole blev grundlagt af dansk KFUM og KFUK i pastor Tonnesens hjem-sogn allerede i 1919. Efter ombygning kunne den huse 130 elever. H. M. Kildeby blev den første forstander. Postkort i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

ligt var bange for at miste sit særpræg ved en eventuel sammen-smeltning. Forholdet mellem de to nordslesvigske missionsret-ninger var desuden stadig spændt. Det gamle Budskabs IM udsendte således ved årsfesten i Bolderslev den 30. juli 1919 en offentlig protest imod lægmandsudvalget i nordslesvigsk IM, og i efteråret 1919 startede en pennefejde i Sædekornet mellem en lægmand fra Det gamle Budskab under navnet »N. N.« og H. Tonnesen.

Lægmanden var en ældre mand fra Bolderslev, der var en ledende skikkelse i Det gamle Budskab, men før 1912 havde stået H. Tonnesen nær – efter al sandsynlighed H. P. Abkjær. I et brev til Tonnesen hævdede N. N., at dennes ledelse af nordslesvigsk IM var slået fejl. Allerede før splittelsen i 1912 havde N. N. for-udsagt, at missionsbevægelsen ville ende i »Grundtvigianismens døde Former« ; den ville rumme alt og blive stor, men »Saltet« ville uværgerligt miste sin kraft. Han bad Tonnesen betænke, at både »Verdens Venner« og »Guds Folk« havde forladt ham p.g.a. denne forfejlede ledelseskurs.³⁹³ Tonnesen medgav i en række

svarbreve i Sædekornet, at det var gået tilbage for den gamle Indre Mission, men forsvarede sin mangeårige ledelse af bevægelsen, som tog udgangspunkt i »Den hellige Alsidighed« (modsat »Den hellige Ensidighed«), hvis hovedidé var, at evangeliet som en surdejg skulle gennemsyre alle livforhold, også det nationale. Målet med denne ledelseskurs var ifølge Tonnesen sjælenes frelse, men arbejdet var ikke blot rettet mod den enkelte, ligesom i Det gamle Budskab, men mod hele folket i det særegne Nordslesvig mellem Kongeåen og sprogrænsen.³⁹⁴

Denne pennefejde afslørede imidlertid også, at H. Tonnesen ikke delte lægmandsudvalgets rent danske linie. Han frygtede således, at dansk IM's arbejde i Nordslesvig ikke ville give de store resultater, fordi »en national gruppe« (lægudvalget plus de syv indremissionærer) indenfor foreningen havde skubbet ham til side og på egen hånd påbegyndt forhandlinger med dansk IM. Ordførerne havde bl.a. krævet, dels at Tonnesen skulle trække sig tilbage og udelukkende være sognepræst, dels at hans yngre medarbejdere skulle drage sydpå. H. Tonnesen mente, at der fandtes en stor skare af åndeligt velfunderede missionvenner indenfor nordslesvigsk IM, der var præget af pietistisk ånd og derfor ikke havde særlig stor forståelse for nationale spørgsmål. Denne gruppe havde i sin tid afvist Lægforbundet, og han advarede om, at den sammen med vennerne af Det gamle Budskab sandsynligvis ville afvise dansk IM, hvis denne indgik i en tæt forbindelse med »den nationale fløj« i nordslesvigsk IM.³⁹⁵

I et nyt brev til H. Tonnesen skrev N. N., at splittelsen i 1912 var Djævelens værk og foreslog, at kløften blev jævnet ved, at folk fra begge lejre forenede sig i et arbejde for Gudsrigets fremme ligesom tidligere, »nu da Genforeningen med vort Moderland staar for Døren«. ³⁹⁶ Det fremgik af brevet, at Det gamle Budskab havde truffet beslutning om at søge optagelse i dansk IM, men håbede på, at dansk IM tillod, at de to nordslesvigiske retningers udsendinge fortsat kunne virke hver for sig. N. N. troede øjensynligt ikke, at en sammensmeltning kunne opnås på disse betingelser. Han opfordrede derfor samfundene fra de to fløje landsdelen over til at forene sig påny omkring »vores fælles Frelser« og derefter underskrive en adresse til dansk IM, hvor de erklærede sig villige til at støtte bevægelsens arbejde, hvis den ville samle alt, hvad der var sundt i Det gamle Budskabs IM og i nordslesvigsk IM. Betingelsen var, at »den moderne teologi« og

det nationale, der var baggrunden for 1912-krisen, blev bandlyst i arbejdet: »Paa Grund af de sørgelige Erfaringer, vi har gjort siden 1912, er vi overbeviste om, at moderne Theologi og nationale Bestræbelser bør holdes ganske uden for Guds Riges Arbejde.«³⁹⁷ Samfundene skulle henvende sig til N. N. via Bolderslev posthus, men det vides ikke, hvad opfordringen resulterede i. I dansk IM's årsberetning for 1920 ved Carl Moe kunne han berette, at Det gamle Budskabs vedtagelse om at opløse sig og tilslutte sig dansk IM var sket med et stort flertal i bestyrelse og generalforsamling. Ifølge Moe var der dog fortsat mistillid hos en del Gammel Budskabsfolk til dansk IM's renhed i lære og liv, hvilket han dog forventede ville forsvinde, så snart samarbejdet kom i gang.³⁹⁸

N. N.'s forslag fremkaldte en del reaktioner fra Tonnesenfløjen. J. Petersen, Skrydstrup skrev i Hejmdal, at nationale bestræbelser ikke behøvede at blive fejtet fuldstændigt bort i vækkesarbejdet – alt, hvad der rørte sig i verden, skulle snarere stilles frem i Guds lys. Han foreslog derfor, at N. N. ændrede sidste afsnit i adressen til dansk IM til: »Vi vil bede til Herren, at han vil bevare Eder og os fra i vort Arbejde at bringe fremmed Ild på Herrens Alter, hvad enten denne bestaar i moderne Theologi, eller den ligger paa det nationale eller paa noget som helst andet Omraade.«³⁹⁹ Pastor C. Petersen skrev endvidere i Kristeligt Dagblad, under henvisning til N. N.'s forslag, at han anså det for problematisk, at Det gamle Budskabs IM blev forenet med dansk IM. Han stillede spørgsmålstegn ved, om Det gamle Budskabs pludselige ønske om forsoning efter mange års ufordragelighed var udtryk for »hellig Vilje« til broderligt samarbejde eller ren taktik. Et tegn på fremskridt var dog, at vennerne af »de tolv« nu også talte om det nationale og ikke blot om »moderne Theologi« som årsag til bruddet i 1912. Mange ting skulle drøftes igennem, hvis Det gamle Budskab skulle optages i dansk IM. C. Petersen mente ikke, at samarbejde var et ubetinget gode, hvis det ikke kunne ske på et solidt grundlag.⁴⁰⁰

Kildematerialet vedrørende forhandlingerne mellem dansk IM og Det gamle Budskabs IM er sparsomt. Det kom ikke til forsoning mellem de to missionsbevægelser i Nordslesvig, hvilket uden tvivl komplicerede forhandlingerne. Formanden for dansk IM, pastor Carl Moe, oplyste således i Indre Missions Tidende i vinteren 1920, at drøftelserne med Det gamle Budskab frembød en del vanskeligheder. Mange fra Det gamle Budskab kritiserede

skarpt dansk IM (særligt KFUM og KFUK's arbejde) for at være inficeret af »Den liberale Theologi«. Mistilliden til dansk IM gjaldt først og fremmest »hele Lægfolket« i bevægelsen, herunder flere af Gammel Budskabsmissionærerne, som også nægtede at samarbejde med indremissionærerne fra Tonnesen-fløjen, når de blev underordnet dansk IM. Resultatet blev, at dansk IM afslog at optage Det gamle Budskab på de betingelser m.h.t. særstillingen for indremissionærerne og arbejdsmåden, som foreningen stillede til samvirket. Sandsynligvis tænkes der her bl.a. på N. N.'s forslag. Bestyrelsen for Det gamle Budskab gav herefter sine udsendinge frie hænder m.h.t. samarbejde, hvorefter to af dem sluttede sig til dansk IM, nemlig J. D. Brink og M. Viwe. C. Moe fandt det dybt beklageligt, at de øvrige udsendinge fra Det gamle Budskab som f.eks. M. Hansen, H. Richter og C. Nissen ikke ønskede at gøre tjeneste i den kongerigske IM. Han antog, at de repræsenterede en del »ligesindede« i landsdelen og håbede, at uoverensstemmelserne med tiden kunne overvindes.⁴⁰¹

Efter Genforeningen opløste nordslesvigsk IM i henhold til sin beslutning fra december 1918 sig den 30. juli 1920 som forening, efter 34 års beståen.⁴⁰² H. Tonnesen ønskede ikke, at Sædekornet skulle gå ind ved Genforeningen, men økonomiske vanskeligheder og manglende opbakning fra holderne tvang ham til at standse udgivelsen den 1. juli 1920.⁴⁰³ Tonnesen sluttede Sædekornet med et vemodigt farvel til dets mangeårige læsere og opfordrede dem til at støtte »Indre Mission i de nye Klæder« inklusive dens tidsskrifter og blade.⁴⁰⁴ Tidspunktet for Det gamle Budskabs opløsning kendes ikke præcist, men det sidste regnskab i Det gamle Budskab blev afsluttet den 31. januar 1921 og gælden betalt.⁴⁰⁵

Den endelig sammenslutning mellem nordslesvigsk IM, Det gamle Budskab (de to nysnævnte indremissionærer) og dansk IM skete ved dansk IM's efterårsmøde i Haderslev den 18.-21. oktober 1920, hvor alle forhold vedrørende hotellernes pris, missionærernes virkekredse og lønforhold o.l. blev ordnet.⁴⁰⁶ Ialt ni indremissionærer fra Nordslesvig blev antaget i dansk IM's tjeneste; de to Gammel Budskabsmissionærer Viwe og Brink skulle virke i hhv. Ålestrup og Skanderborg.⁴⁰⁷ H. Richter valgte også i 1921 at gå ind i dansk IM og blev antaget som indremissionær med arbejdsmark i Sorø-området.⁴⁰⁸ Mens de nordslesvigske

landboforeninger, mejerier, idrætsforeninger m.v. beholdt deres selvstændige regionale organisationer, da de tilsluttede sig deres respektive danske landssammenslutninger, gik nordslesvigsk IM altså fuldstændigt op i dansk IM.

Med undtagelse af Nordslesvigs første missionshus »Bethania« i Hoptrup blev de nordslesvigiske missionshuse ikke overtaget af dansk IM ved Genforeningen.⁴⁰⁹ Det samme var tilfældet med Aabenraa missionshotel.⁴¹⁰ Missionshusene i grænselandet var startet på privat initiativ, og lokale missionsfolk eller missionsssamfund stod i begyndelsen som ejere. Målet havde fra 1907 været, at de skulle tilskødes nordslesvigsk IM, bl.a. for at opnå garanti imod, at husene med tiden faldt i uønskede hænder.⁴¹¹ En af betingelserne for overdragelsen af husene var, at de var gældfrie. Også dansk IM havde, siden Becks opfordring i begyndelsen af 1890'erne til foreningens gradvise overtagelse af missionshusene, arbejdet efter dette princip.⁴¹² Kun ganske få huse blev dog tilskødet nordslesvigsk IM efter 1908 – splittelsen i 1912 satte sandsynligvis en stopper for processen. Ved Genforeningen stod lokale venner eller missionsssamfund (hovedsageligt Gammel Budskabsfolk) fortsat som ejere af langt de fleste missionshuse.⁴¹³ Gammel Budskabsfolk ejede også missionshotellet i Aabenraa.⁴¹⁴ En årsag til, at de ikke blev overdraget dansk IM kan være, at missionshusene ikke var gældfrie på dette tidspunkt. Lokal modstand mod tilskødningen til dansk IM, f.eks. fra Gl. Budskabsfolkenes side, gjorde sig dog snarere gældende. Det var i hvert fald tilfældet i Agerskov, Bolderslev og Strandehjørn, hvor de mange Gl. Budskabsfolk i samfundene modsatte sig en tilskødning af husene ud fra ønsket om selv at bestemme over dem.⁴¹⁵ Dette er formentlig også baggrunden for, at dansk IM følte behov for at bygge flere missionshuse i landsdelen. I løbet af 1920'erne opførtes således tre, som blev tilskødet dansk IM forholdsvis kort efter oprettelsen.⁴¹⁶

Præstevalgene

Et tredje valg, der skulle træffes, var spørgsmålet om præsternes skæbne. I stedet for uden videre at udskifte præsterne, som det var sket efter 1864, afholdtes i vinteren 1920-1921 en række sognevise afstemninger om præstevalg, hvor menighederne selv skulle afgøre, om de ville beholde deres hidtidige præst, eller om

de foretrak embedets nyopslag og dermed i realiteten en ny præst.⁴¹⁷ Af landsdelens ialt 112 præsteembeder blev 72 underkastet valg. De 40 embeder, hvor valg ikke fandt sted, var på forhånd ledige. De allerfleste af disse var besat med midlertidigt konstituerede præster efter at de tidligere præster frivilligt var rejst, pensioneret eller afgået ved døden. Tre præster fra »døde sogne«, S. Magaard fra Fole, T. Schmidt fra Skrydstrup og A. H. v. Helmolt fra Bylderup, var rejst på menighedernes opfordring. Omkring 15 andre præster havde mellem det tyske nederlag og præsteopstillingen i slutningen af august 1920 frivilligt valgt at rejse bort.

Efter opstillingen i august 1920 valgte yderligere 21 af de 72 opstillede præster at forlade deres sogne, inden selve afstemningen fandt sted ved årsskiftet 1920-1921. Denne udvandring af præster i årene før eller lige efter Genforeningen skal ses i lyset af den almindelige opbrudsstemning blandt tyske embedsmænd og funktionærer. Mange af de bortdragne præster var tysksindede og rejste sydpå, fordi de ikke kunne finde sig til rette i landsdelen under dansk styre. Elleve præster fra Tonnesen-fløjen og fem fra Det gamle Budskab var blandt denne udvandrende flok af præster. Blandt Tonnesen-tilhængerene kan nævnes de fremtrædende præster Johs. Tonnesen, Hellevad; provst N. Schmidt, Rødding og G. Horstmann, Skærbæk og blandt Gl. Budskabspræsterne den tidligere formand H. A. I. Bertelsen, Sottrup og J. Bendixen, Sommersted.⁴¹⁸ Præsterne fra Tonnesen-fløjen, hvoraf langt de fleste var på Tiedjes fredslinje, rejste til Tyskland, undtagen pastor T. W. Tiedje, som valgte at blive præst for den tyske menighed i Gøteborg. De fem præster på Gammel Budskabsfløjen rejste også til Tyskland, men pastor F. I. Prahll vendte senere tilbage og blev tysk sognepræst i Haderslev. Ni præster, som var blevet konstitueret som præster i tysk tid, bl.a. de under krigen hjemvendte missionærer, faldt i første omgang udenfor reglerne om præsteafstemning.

I 40 sogne blev afstemningen altså afholdt (i to købstæder var to præster opstillet). 34 præster blev genvalgt – mange fik et stort tillidsvotum, nogle kun et knebent flertal. Seks præster blev ikke genvalgt, og i to sogne var der dødt løb, hvorefter præsterne i disse sogne tog deres afsked. Udfaldet var for mange en stor overraskelse, idet det ikke stod i et ligefremt forhold til genforenings-stemmetallet.⁴¹⁹ Af de 42 præster, som var på valg, var 9

Pastor Johs. Tonnesen (1882-1971) fulgte faderen, Hans Tonnesens, teologiske udvikling og støttede ham under Indre Missions splittelse i 1912. Johs. Tonnesen var 1910-19 præst i Hellevad-Egvad sogne, hvor Det gamle Budskab havde en del tilhængere. Efter det tyske nederlag søgte han modsat faderen stilling sydpå, uden at afvente udfaldet af et præstevalg. Johs. Tonnesen blev først præst i Rendsborg, siden højskolelærer sammesteds. Senere blev han professor ved lærerakademiet i Altona og præst i samme by. Fot. i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

tilhængere af nordslesvigsk IM, 13 tilhængere af Det gamle Budskab, mens 20 ikke tilhørte nogle af missionsretningerne. Alle præsterne på H. Tonnesens side blev genvalgt, undtagen J. A. Andersen fra Moltrup, som opsagde sin stilling efter dødt løb ved optællingen. Af de genvalgte præster fra Tonnesen-fløjen fik A. Popp i Hygum og H. Wind i Døstrup dog et knebent flertal, hhv. 50,4% og 58% af stemmerne. 10 Gammel Budskabspræster fik et forholdsvis stort tillidsvotum; af »de tolv« fik f.eks. B. Bruhn i Bjolderup, J. Hansen i Hostrup og A. Nissen i Broager alle 66-67% af stemmerne, hvilket var langt over den tyske stemmeprocent i sognene den 10. februar 1920 (hhv. 25%, 49% og 22%). Virkelig mange dansksindede stemte altså på disse tysk-sindede Gammel Budskabspræster. A. E. Lorentzen i Hjordkær fik derimod kun et beskedent flertal, 53% af stemmerne. Pastor Bruhn var af mange kirkesøgende i Bjolderup i 1921 blevet opfordret til at blive. Blandt hans støtter var også sognets tilhængere af Tonnesen, da de nærrede tillid til Bruhn som præst.⁴²⁰ Modstanderne af genvalg havde, ifølge Bruhn, ikke personlig uvilje imod ham, men ønskede af rent nationale grunde en dansk præst i sognet.⁴²¹

Tre af Gammel Budskabspræsterne blev vraget, nemlig S. R. Andresen, Ballum (32%); K. A. Brossmann, Brøns (24%) og M. T.

Mahler, Tandslet (47%). Det er ikke muligt at give en tilbunds-gående forklaring på de tre Gammel Budskabspræsters »mistil-lidsvotum«, men der findes dog strømpile i »Dansk præste- og sognehistorie«. Andresen havde flere faste støtter, og der var ikke tale om egentlig utilfredshed med ham. Sandsynligvis blev han blot vraget, fordi mange af vælgerne i det rent dansksindede sogn slet og ret ønskede en dansk præst.⁴²² Brossmann, der i øvrigt var gift med Abkjærs datter Adelheid Abkjær, var efter krigen »afgjort dansk«. Personlige motiver lå angiveligt bag nedstemningen: »*Det var ikke hans skarpe IM-forkyndelse, menighe-den havde noget imod, men hans noget stødende og selvbevidste optræ-den i mange smaa forhold.*«⁴²³ Udstødelsen af Mahler i Tandslet vakte stor opsigt, da han var kendt som en af landsdelens mest eftertragtede prædikanter.⁴²⁴ Valget i dette stærkt danske sogn formede sig, ifølge »Dansk præste- og sognehistorie«, som et op-gør mellem »Indre Mission« (missionsretningen er ikke angivet) og »de andre«, der udgjorde majoriteten og var overvejende grundtvigianske.⁴²⁵ Andresen rejste sydpå, mens det er værd at bemærke, at både Brossmann og Mahler rejste nordpå til hhv. Bording og Vivild-Vejlby.⁴²⁶

De øvrige tre nordslesvigske præster, der ikke blev genvalgt, var T. E. Nielsen, Rise; C. F. W. Schumacher, Uge og P. N. Jacobsen, Mjolden. Førstnævnte havde ikke noget kirkeligt retnings-præg, men var udpræget tysksindet, hvilket sikkert var en af grundene til, at det ret dansksindede sogn ikke ville beholde ham. De to sidstnævnte var liberalteologiske og kritiske overfor de to indremissionske retninger. I Uge stemte både tyske og dan-ske missionsfolk imod Schumachers genvalg, da de ønskede en teologisk mere konservativ præst. I Mjolden, hvis åndelige liv var præget af danske frimenighedsfolk, ønskede man en dansk præst i stedet for den tyske, der bl.a. havde gjort sig upopulær under krigen ved at lade kirkekassen yde krigslån.⁴²⁷

Ni sønderjyske ydremissionærer, hvoraf otte var tæt knyttet til Det gamle Budskab og én til Tonnesen-fløjen, blev opstillet ved senere præstevalg på lige fod med andre ansøgere. Seks af de otte, der tilhørte Gammel Budskabs-fløjen, blev valgt i deres hid-tidige sogne og to valgtes i andre sogne i Sønderjylland. Missio-næren fra Tonnesen-fløjen (K. O. Poort) blev også valgt i et andet sogn i landsdelen. Blandt missionærerne på Det gamle Budskabs side kan nævnes Anders Andersen i Arrild, Ole C. Jensen i Not-

mark, Jacob Terp i Oksenvad, Hans Toft i Lintrup-Hjerting, Hans Larsen, Hellevad og Rasmus Jørgensen, Rømø.⁴²⁸

Det kan konkluderes, at en del flere præster fra Det gamle Budskab end præster fra Tonnesen-lejren ønskede at forblive i deres embeder efter Genforeningen, øjensynligt fordi det religiøse engagement betød mere for disse præster end det nationale sindelag. Tre Gammel Budskabspræster fik dog ikke lov til at blive, enten fordi sognebørnene ikke brød sig om deres personlighed, eller fordi det nationale betød mere for sognebørnene end deres vurdering af præsten som »sjælehyrde«. To af disse valgte dog at forblive i Danmark og rejste til en anden del af landet.

Der er sandsynligvis flere forskellige årsager til, at så overraskende mange tysksindede præster blev genvalgt. Udprægede dansksindede såvel som udprægede tyskorienterede sognebørn stemte antageligvis ud fra nationale motiver, men derudover synes de nationale hensyn ikke at have været i forgrunden; mange dansksindede stemte for de tyskindstillede præsters forbliven. Sandsynligvis nærrede mange sognebørn betydelig tillid til deres præster, fordi de røgtede deres kald udmærket og var tilbageholdende i den nationale kamp. Dette var formentlig også de væsentligste årsager til, at mange Gammel Budskabspræster fik klare tillidsvota fra deres overvejende dansksindede menigheder. Cand. teol. Helge Knudsen udtalte således i Grænsevagten i 1920: *»Næsten alle Det gamle Budskabs Præster har endnu deres Menigheders Tillid paa Grund af deres absolutte, passive Neutralitet over for det nationale«*.⁴²⁹

Der herskede ligeledes omkring 1920 en vis frygt i menighederne for, at de danske præster ikke havde tilstrækkelig forståelse for de særlige sønderjydske forhold.⁴³⁰ Betænkeligheder ved at gøre den lokale præst brødløs kan også have spillet ind. Endelig kan en konservativ tendens hos sognefolket have gjort sig gældende: *»Vi ved hvad vi har, men vi ved ikke hvad vi får«*. En stor gruppe kongerigske præster overtog i den følgende tid de mange ledige embeder (omkring 67).⁴³¹ Henved halvdelen af dem var grundtvigianere, hvilket betød, at denne åndsretning efter 1920 fik betydelig større indflydelse i Sønderjylland end tidligere, hvor grundtvigianismen mest af alt var knyttet til frimenighedsskredsene, som aldrig havde vundet så solidt et fodfæste i grænselandet som den indremissionske bevægelse.⁴³²

Det gamle Budskabs venner i det genvundne Sønderjylland

Det gamle Budskabs arbejde fortsætter uden organisation.

Mens Nordslesvigsk IM gik helt op i dansk IM, fortsatte langt de fleste af Det gamle Budskabs venner dele af ydre- og indremissionsvirksomheden samt bladudgivelsen i selvstændigt regi. Gl. Budskabskredsene arbejdede derudover stort set på samme måde som andre samfund under dansk IM. De benyttede f.eks. jævnligt de indremissionærer fra dansk IM, der blev udstationeret i landsdelen.⁴³³ Det gjaldt også repræsentanter fra missionselskaber, afholdsforeninger o.l. tilknyttet dansk IM. Indremissionærerne fra Tonnesen-fløjen var imidlertid fortsat udelukket.

Brødremenigheden havde stadig mange velyndere i landsdelen, ikke mindst blandt Gammel Budskabsfolkene, som i stort tal sluttede op om den årlige missionsfest i Christiansfeld. Det nære forhold skyldtes navnlig den førømtalte danske prædikant og missionssekretær Fr. Chr. Høys missionsvirke. I 1921 var han med til at oprette »Brødremenighedens danske Mission«, som kunne placere sig på linje med de øvrige danske missionselskaber.⁴³⁴

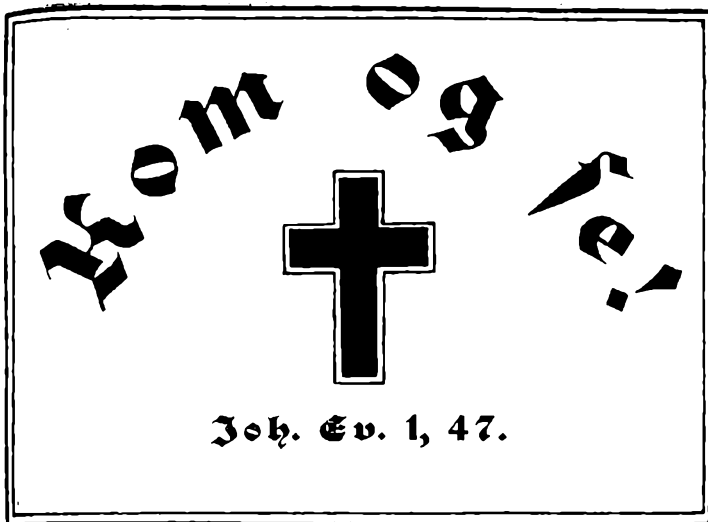
De to missionærer M. Hansen, Nørre Løgum og C. Nissen, Søvang, der ikke ønskede optagelse i dansk IM efter Genforeningen, fortsatte begge efter foreningens opløsning med at holde møder blandt vennerne af den tidligere missionsforening. De var ihærdige fritidsmissionærer, og vennerne betalte blot deres rejseudgifter.⁴³⁵ M. Hansen valgte dog i 1921 at rejse for Brødremenigheden, som han kendte og havde mere tillid til end dansk IM. Dermed blev han fuldtidsmissionær, og Gammel Budskabsfolkene brugte ham flittigt. Forholdet til dansk IM blev spændt, da foreningen med C. Moe i spidsen ikke ville ikke vide af M. Hansen og lignende »Løsgængere«.⁴³⁶ Udover C. Nissen og M. Hansen var C. F. Jensen, Skrydstrup, også udsendt af Brødremenig-

heden, den mest benyttede lægprædikant i Gammel Budskabskredsene. Også indenfor ungdomsarbejdet kom en vis selvstændighed til udtryk, idet vennerne nogle steder, f.eks. i Bjolderup og Aabenraa, drev et selvstændigt ungdomsarbejde uden tilknytning til KFUM og KFUK i Danmark.

I modsætning til Sædekornet gik »Det gamle Budskab« ikke ind, men blev videreført, ligesom vægalmanakken, og bladudvalget fortsatte som det eneste led af den tidligere organisation. »Det gamle Budskab« blev finansieret ved annoncer, abonnentbetaling og lejlighedsvise gaver fra bladets venner. Pastor B. Bruhn fra Bjolderup blev i 1920 redaktør af bladet. Antallet af abonnenter kendes ikke, men var sandsynligvis dalet ved Genforeningen. Bruhn appellerede i hvert fald om hjælp til bladets udbredelse og foreslog en fordobling af abonnenttallet.⁴³⁷ Ligesom i tysk tid var N. C. Nielsen den flittigste skribent i bladet. Den tætte forbindelse med Brødremenigheden kom bl.a. til udtryk ved, at N. C. Nielsen den 1. januar 1922 overtog redaktionen sammen med ovenomtalte pastor F. C. Høy fra Christiansfeld under navnet »Det gamle Budskab, tillige Søndagsblad for Brødremenigheden«. Målet var et søndagsblad og bekendtgørelsesblad for alle hjem i Sønderjylland.⁴³⁸ Der kom også en ny rubrik »Tegn og Begivenheder«, der indholdt korte efterretninger om kultur- og åndslivet i Danmark og i udlandet – dog mest i Danmark. Af uvisse årsager opgav man dog snart denne idé.

Den 14. maj 1922 afløste pastor Hans Larsen fra Hellevad, tidligere Breklum-missionær i Indien, pastor Høy som medredaktør af bladet, og bladudvalget besluttede fra 1. juli 1922 at lade det udsende under navnet »Kom og Se«. Med denne navneændring ville man lede opmærksomheden væk fra splittelsen i nordslesvigsk IM i 1912. Ånden i bladet skulle være den samme som i det første indremissionske blad i Nordslesvig på dansk tunge, bladet »Elias«.⁴³⁹ Titlen »Kom og Se« var ordene, som apostlen Filip sagde til Nathanael, da han havde fundet Jesus. Bladet ville altså pege på Jesus og sige til folk: »Kom til Jesus! Kom og se, hvilke lykkelige Kaar han giver sine; en fuldkommen Frelse!«⁴⁴⁰ »Det Ene Fornødne« var målet: »Vi vil intet andet end Jesus.«⁴⁴¹ Fra 1. oktober 1922 blev Kom og Se udvidet fra 8 til 12 sider, og i de følgende par år skete en stigning i antallet af abonnenter.⁴⁴²

Udover redaktørene N. C. Nielsen og H. Larsen skrev bl.a. præsterne B. J. Bruhn, F. I. Prah, A. E. Lorentzen og P. Simonsen

10. Aarg. Søndag, den 2. Juli 1922. Nr. 27.

Jabhold: Kom og se! — Hviteude og virkende Kristendom. — Fra Jeypporemissionen.
— Spørgsmaal til Sabhu Sundar Singh og hans Svar derpaa. — Suidans Hedningemissionskarius i Ugerstov. — Møder. — Kundgørelser.

Kom og se!*)

Hort lille Blad vilde gerne være en Røjt der indbyder dig: Kom og se Jesus! Hvor er der dog forfærdelig mange Røjter, der indbyder dig til at komme og se; men kan saa det, de indbyder dig ill, og det, du saar at se, glæde dit Hjerte med en ren og sand Glæde? Jesus har en fuldkommen Glæde til dig.

Ved du, hvori denne Glæde bestaar? Da Esaias saa Herren stode paa en høj ophøjet Trone og hørte Englenes Jubelsang: »Hellig, Hellig,

*) Se ogsaa: »Fra Værstebet« i Nr. 25.

Hellig er den Herre Zebaoth; al Jorden er fuld af hans Vrel« da sagde han: »ve mig! thi jeg forgaar; thi jeg har urene Læber.« Da Peter saa Jesus, kaldt han ned for ham og sagde: »Herre, gaa ud fra mig; thi jeg er en syndig Mand.« Da Johannes saa Jesus, kaldt han ned for hans Fødder som en Døb (Aob. 1, 17.) Da den forlorne Søn saa Faderen, sagde han: »Fader, jeg har syndet imod Himlen og for dig.«

Dert var der ingen Glæde, dert var der Nød og og Forsærdelse, Taarer og Hæven. Men saa kom

»Det gamle Budskab« skiftede i 1922 navn til »Kom og Se«, men såvel indholdet som den ydre form med korset i bladhovedet forblev uændret. I det første nummer efter navneskiftet blev der givet en begrundelse herfor.

samt af lægfolkene prædikanterne M. Hansen og C. Nissen samt lærerinde J. E. Nissen i de følgende år tit i bladet. Bladets forkyndelse var uforanderet med klang af pietistisk vækkelsestone og streng bibelfundamentalisme i ortodoks-luthersk spor, jævnlige med dommedagsprædiken. I Kom og Se henviste man således ofte til »en hel Bibel« og fordømte skarpt bibelkritik, vantro og sekterisme. Især lægmissionær Chr. Nissen fremhævede vigtigheden af at sørge for at bruge »Naadetiden« til at tjene Gud p.g.a. Jesu snarlige genkomst under løsensordet: »Jesus kommer, vær rede, bliv frelst, eller du er evigt fortabt«. ⁴⁴³ Ligesom tidligere betonedes bladet også det afgrundsdybe skel mellem »de hellige« og »verden«. De kristne skulle især afholde sig fra det verdslige kulturliv og den nationale kamp, der betragtedes som »Satans Arnesteder«. Lægprædikant M. Hansen fordømte således »Verdens Fornøjelser« som kortspil, dans, lette viser, romanlæsning o.l. og »den lidenskabelige nationale Begejstring«, ofte kaldet hellig fædrelandskærlighed, som afguder, der hindrede folk i at komme til tro på Kristus. ⁴⁴⁴

Denne afvisende holdning til det nationale prægede fortsat mange missionsfolk. ⁴⁴⁵ Endnu i 1932 klagede en af de hjemmetydske mindretalsledere, W. Koopmann, over tysksindede missionsfolks nationale passivitet. Han indvendte, at det var: »*ejendommeligt og for os dybt beklageligt, at alle kredse, som flokkes omkring missionen, i det mindste her i Nordslesvig, lader deres tyske standpunkt træde i baggrunden, mens de danske aldrig glemmer, at de er danske.*« ⁴⁴⁶ Koopmann fandt især forholdene betænkelige i Christiansfeld, Løgumgårde og Bjolderup, hvor det alle tre steder viste sig svært at få en tysk privatskole oprettet, »fordi forældrene som følge af deres religiøse indstilling skyer den politiske kamp og derfor ikke vil træde i skranken for den.« ⁴⁴⁷ Missionsfolkernes apolitiske pietisme var altså efter Genforeningen ikke længere danskernes, men tyskernes problem. »Resterne« af Det gamle Budskab afgrænsede sig tillige skarpt overfor grundtvigianismen og de nytilkomende grundtvigianske præster, som de mente brød med bibelsk kristendom ved at sætte trosbekendelsen over Skriften og ved at blande sig i nationalpolitik o.l. ⁴⁴⁸

Det gamle Budskabs venner holdt ifølge Kom og Ses mødeannoncer møder over det meste af landsdelen, men frem for alt i midtlandet (bl.a. Bjolderup, Ravsted, Hjordkær, Hellevad, Nr. Løgum, Agerskov, Aabenraa og Bevtøft). De støttede som før

Breklummissionen. Tinglevfesten samlede stadigvæk store skarer af »hellige« i landsdelen, særligt Gammel Budskabsfolkene, hvis interesse for ydre mission fortsat var levende. Båndene til Breklum blev dog svækket ved Genforeningen, og den 6. august 1924 oprettede 50 venner (mest Gammel Budskabsfolk) »Udvalget til Støtte for Toft og Andersens Missionsarbejde«, et selvstændigt støttee arbejde for ydre missionærer, som var uafhængigt af DMS og Breklum, men tilknyttet den amerikanske Guntur-mission. Arbejdet havde til formål at støtte de to tidligere Breklummissionærer, H. Toft fra Lintrup og A. Andersen fra Arrild, i Østjeppe med forbøn og gaver; lønningerne betalte Gunturmissionen.⁴⁴⁹ Formand blev H. Larsen. Derudover sad bl.a. pastor P. Simonsen, Nørre Løgum og pastor O. C. Jensen, Notmark i ledelsen. Afskedsfesterne for missionærer holdtes den 9. september 1924 i Agerskov og den 10. september 1924 i Bjolderup.⁴⁵⁰ Den 29. maj 1928 omdannedes udvalget til et selvstændigt missionselskab, »Øst Jeypore Missionen«.⁴⁵¹ En række hjælpeforeninger hovedsageligt blandt Gammel Budskabskredsene i Sønderjylland blev dannet, og et par år senere udsendtes pastor Larsens søn Johannes Larsen som missionær i området.

Gammel Budskabsvennernes øvrige traditionelle arbejdsområder indgik i løbet af 1920'erne i en dansk sammenhæng. Nord-slesvigsk Asyl blev en afdeling under »Dansk Børnehjemsforening/Dansk Plejehjemsforening«, Flensborgsøsternes arbejde i landsdelen blev gradvist overtaget af »Den danske Diakonissestiftelse«, og Brødremenigheden fik som allerede nævnt et dansk missionselskab.⁴⁵² Brødremenighedens stigende tilnærmelse til den danske folkekirke betød ligeledes, at Brødrekoloniens udsendinge, herunder M. Hansen og C. Jensen, efterhånden fik talletilladelse i dansk IM.⁴⁵³

Sidst i 1920'erne sank antallet af holdere af Kom og Se, og bladet kunne kun lige løbe rundt økonomisk. H. Larsen beklagede således i Kom og Se i 1929, at der ikke var nok, der averterede i bladet, selvom han længe havde opfordret bladets venner til dette. Larsen ville gerne have, at bladet gav overskud, så Øst-Jeypore-Missionen kunne få flere penge, da det var svært at tilvejebringe de fornødne midler til de to udsendte missionærers løn.⁴⁵⁴ At mange af Gammel Budskabsvennerne tilhørte landbostanden, hvad missionsfolkene i grænselandet jo traditionelt gjorde, antydes af pastor Larsens klagesang: »Bortset fra nogle Enkelte Forret-

ningsdrivende, hvis Navne vi jo alle kender, er det saa godt som kun Landboere, der bekendtgør i vort Blad. Og disse ogsaa kun til bestemte Tider, mod Kvartals- eller Halvaars-begyndelse, naar Karl eller Pige søges.«⁴⁵⁵

Bladet havde også et forlag, der foruden almanakken også udgav småskrifter fra tid til anden. I foråret 1928 udkom f.eks. hæftet »Kom Jesus Kristus i Hu!« af pastor H. Larsen. Det var en kort fremstilling af bibelens lære med grundlag i afdøde pastor E. Wackers skrift »Eet er Fornødent«. Det blev anbefalet som tekstgrundlag ved samtale- og samfundsmøder samt ved konfir-mationsundervisning.⁴⁵⁶

Gammel Budskabsvennerne var alt i alt mere pietistiske og teologisk konservative end dansk IM, og flere af dem fandt sammen med yderligtgående pietistiske kredse indenfor dansk IM. I sommeren 1923 dannede en række Gl. Budskabsfolk sammen med ligesindede fra Midtjylland således et »Studiefond til hjælp for troende unge Mænds Uddannelse til Præstegerningen« (Studiefondet).⁴⁵⁷ Initiativtager var H. P. Abkjærs svigersøn pastor K. A. Brossmann, Bording. Sammen med bl.a. lærer N. Nielsen Rask, Herning, pastor H. Larsen, Hellevad og lærer N. Kuntz, Bolderslev sad han i Studiefondets bestyrelse. Studiefondet mente, at der var for få »hellige« præster i den danske folkekirke og ønskede ved oprettelse af et menighedsfakultet i Bording at sikre, at der blev uddannet rettroende teologer. Undervisningen skulle tage udgangspunkt i den evangelisk-lutherske kirkes bekendelsesskrifter, og bibelkritik skulle være bandlyst. Studiefondet bad om støtte hos hovedbestyrelsen i IM, men denne afviste Studiefondets program, f.eks. ideen om at der skulle føres strengt tilsyn med de unges tro under studietiden.⁴⁵⁸ Fondet havde sympatisører i store dele af Jylland med centrum i Midt- og Sønderjylland.⁴⁵⁹

I de følgende par år fulgte en bitter strid i Indre Missions Tidende mellem IM og Studiefondet. Studiefondet beskyldte IM for at gøre indrømmelser overfor den liberale teologi, mens IM anklagede Studiefondet og dets meningsfæller, som den kaldte »Den midtjyske Bevægelse«, for at være en sværmerisk yderfløj indenfor IM, der lignede »Dømmerne« fra Herningkanten (især m.h.t. den stærke betoning af skellet og »dømmesygen«). Fondet støttede desuagtet tre præstekandidater på det IM-ledede Rønde Kursus, og i 1926 udsendtes bladet »Korsets Ord«. Foreningen

gik dog i opløsning i 1927, bl.a. fordi to af kandidaterne faldt fra studiet.⁴⁶⁰

De stærke spændinger mellem »Den midtjyske Bevægelse« og IM's ledelse førte til stor uro indenfor IM. Resultatet blev, at flere fra bevægelsen (især fra Roum-egnen og Vendsyssel) brød ud af IM og oprettede »De gamle Stiers Indre Mission« i 1928.⁴⁶¹ Foreningen ville opretholde et klart skel overfor »verden« samt fastholde »den gamle Tro«, som ordførerne mente, at det »verdsliggjorte« IM, som var stærkt præget af O. Ricards »harmoniske Livsanskuelse«, havde fraveget.⁴⁶² Kredsen i Roum sogn brød dog sammen med ligesindede ud af foreningen i 1934 p.g.a. uoverensstemmelser og dannede »Det gamle Budskabs Indre Mission«.⁴⁶³ Begge foreninger, der navnlig gjorde front imod »mellemtingene«, mindede om Det gamle Budskab fra 1912. I modsætning til sidstnævnte fik de dog kun et beskedent følgeskab, hvilket sandsynligvis skyldtes, at de (særligt Roum-bevægelsen) var betydeligt mere ukirkelige end Det gamle Budskab i Nordslesvig.

Vækkelse og splittelse i Bjolderup sogn efter 1920

I Bjolderup sogn blev Genforeningen fejret ved en festgudstjeneste den 11. juli 1920 i Bjolderup kirke med provst T. Biering, Kolding, som taler. Pastor B. Bruhn forestod altertjenesten. Om aftenen var der møde i missionshuset med Biering som hovedtaler. Til provstens fortrydelse var sammenkomsten tilrettelagt som et almindeligt missionsmøde, idet pastor Bruhn og flere af missionsvennerne ikke ville holde »nationale« møder i missionshuset. Provst Biering fremhæve dog i sin tale, at Genforeningen var en Guds gave og hans svar på de mange bønner, præster og andre havde bedt under fremmedherredømmet.⁴⁶⁴

Bjolderup var også efter Genforeningen et hovedsæde for Gammel Budskabskredsens arbejde. Kort efter krigens afslutning omdannedes hjælpeforeningen i Bolderslev til »Missionsforeningen for Bolderslev og Omegn«, og der valgtes en bestyrelse på syv medlemmer. Rentier A. Toft blev formand, H. P. Abkjær næstformand, N. Callesen kasserer og J. Hermannsen protokolfører. Gårdejerne D. Jørgensen, M. Jessen og A. P. Knudsen blev bisiddere. Formålet var »At drive Arbejde i indre og ydre Missionstjeneste og kristelig Samfundspleje i levende bibelsk Aand og

*paa afgjort luthersk Grund« samt »at byde den opvoksende Ungdom af begge Køn et Samlingssted for at bevare denne for ungdommens Fristelser og lede dem ind i et sandt Trosliv.«*⁴⁶⁵ Bestyrelsen skulle fremdeles vælges af medlemmerne på første generalforsamling, men derefter skulle den supplere sig selv. I medlemsfortegnelsen fra april 1919 fremgår det, at der fra starten var 17 medlemmer, hvoraf et par stykker var rentiers, en enkelt var arbejdsmand, en enkelt præst (B. Bruhn) og resten landmænd eller gårdejere. De fleste kom fra Bolderslev, Raved, Smedager, Gåskær, Lovtrup og Vollerup – d.v.s. både fra østersognet og vestersognet.⁴⁶⁶

Kort efter, at nordslesvigsk IM havde opløst sig selv, holdt missionsforeningen i Bolderslev et bestyrelsesmøde om forholdet til dansk IM og Tonnesen-fløjen. Foreningen fastholdt den gamle kurs og bestemte, at alle præster og missionærer tilhørende den Tonnesenske fløj, der nu var under dansk IM, blev forment adgang til missionshuset. Forbudet gjaldt imidlertid ikke andre udsendinge fra dansk IM eller andre missionselskaber o.l. anerkendt af denne.⁴⁶⁷

Ved generalforsamlingen i september 1920 meldte 56 personer sig ind i missionsforeningen, således at medlemstallet nåede op på 72 ialt.⁴⁶⁸ De nye medlemmer havde for størstedelens vedkommende været med i hjælpeforeningens arbejde i mange år, og de valgte at tilslutte sig foreningen under dens nye navn. Fremgangen fortsatte op gennem 1920'erne. Medlemstallet voksede således fra 72 i 1920 til 126 i 1928.⁴⁶⁹ Samfundet oplevede to vækkelser, først i 1922 og dernæst i 1926, hvoraf den sidste var den mest dybtgående.⁴⁷⁰ B. Bruhn sammenlignede dem med vækkelserne i Det gamle Budskab før 1920; han påpegede, at »das gleiche Wunder« atter fandt sted i Bjolderup.⁴⁷¹ Vækkelsen i 1926 beskrives i samfundsprotokollen som: »en Vækkelsesbølge, der i Tilslutning til Missionsugen gik hen over Egnen, og Mange havde overgivet sig og grebet Naaden i Kristus, saa der var Jubel og Lovsang i Forsamlingen.«⁴⁷² Også i Kom og Se var der en længere omtale af begivenheden. Det fortælles bl.a., at »Herrens Nådes Vind« i missionsugen i 1926 gik hen over egnen og skabte liv i flere personer, især blandt de unge.⁴⁷³ »Missionens« fremgang på egnen gav sig desuden til udslag i, at et nyt missionshus blev indrettet i 1927 i Vollerup.⁴⁷⁴ Syersken Bartholine Thullesen fra Vollerup havde testamenteret huset til missionsforeningen i Bolderslev, så den derved kunne udvide sit missionsarbejde.

Kernen i samfundslivet i Bjolderup var de ugentlige samtalemøder i missionshuset, og de små bede- og bibelkredse, der samledes hver 14. dag i hjemmene. Hertil kom jævnlige møder i »Bethel« med repræsentanter for Brødremenigheden, Øst-Jey-pore og for dansk IM, herunder tilknyttede organisationer som Det danske Missionselskab, Kristeligt dansk Fællesforbund, Blå Kors, dansk Sømandsmission, Sudan-missionen m.fl., som samfundet støttede velvilligt ved kollekter og basarer.⁴⁷⁵ Derudover var missionshuset rammen om årligt tilbagevendende højdepunkter som årsfest med generalforsamling, husflidsfest, ungdomsfest (Kristi Himmelfartsdag), konfirmandfest (2. påskedag), missionshusets årsfest, missionsuge (fra 1927 holdtes endog to om året) samt juletræsfester for hhv. gamle, unge og børn. Undertiden afholdtes tillige børnegudstjenester, bibelkurser, familieaftener o.l. Omkring missionshuset udfoldedes også et selvstændigt ungdomsarbejde, som ikke tilhørte KFUM og KFUK i Danmark – N. Kuntz var leder af dette arbejde. Ved alle møder var kaffebord og fællessang en selvskreven del af mødelivet, og Indre Missions Sangbog fra 1909 benyttedes.

Kvinderne i missionsforeningen for Bolderslev og omegn beskæftigede sig især med »Kvindelige tjenester« såsom indkøb, madlavning, opdækning af kaffeborde, pyntning af lokaler, oprydning m.v. og gjorde sig især gældende ved juletræsfester, familieaftener, søndagsskolemøder samt sygepleje og sygebesøg. De havde ikke lov til at deltage i samfundsledelsen, og ved et bestyrelsesmøde den 12. maj 1928 blev de tillige officielt frakendt retten til at tale i missionshuset, når mænd var til stede: »*Angaaende Spørgsmaalet: Er det Kvinder tilladt at tale i Missionshuset, vedtoges at saadant kun bør finde Sted i en Forsamling af Kvinder*«. ⁴⁷⁶ Dette er bl.a. baggrunden for, at de begyndte at holde eksklusive kvindemøder.

Omkring 1930 skete der et generationsskifte i Bjolderup sogn. De gamle ledere fra vækkelsestiden i 1890'erne faldt bort. Således døde kasserer N. Callesen i 1924, og formand A. Toft i 1928. Om A. Tofts store betydning for »missionen« hed det i hans eftermæle: »*Med ham er en, inden for Indre Mission i Nordslesvig kendt Skikkelse og en af Samfundets Piller i Bjolderup Sogn gaaet bort*«. ⁴⁷⁷ Den 9. august 1933 afgik ligeledes næstformand H. P. Abkjær, der var en af samfundets pionerer og mest markante lederfigur, ved døden. Man meddelte i samfundsprotokollen, at

Gdr. August Andreas Toft, Raved (1851-1928). Ved hans død blev han med rette betegnet som »en inden for Indre Mission i Nordlesvig kendt skikkelse og en af samfundets piller i Bjolderup sogn«. Som H. P. Abkjær og A. P. Knudsen sluttede han sig i 1912 til »Det gamle Budskab«. Fot. i privateje.

Abkjær, der i rigelig grad var funderet på »Ordets Klippegrund« og var en trofast »Støtte« i samfundet, ville blive stærkt savnet.⁴⁷⁸

Et væsentligt skel i tiden blev tillige sat ved nazisternes magtovertagelse i Tyskland i januar 1933. Den førte til slesvig-holstenske nazisters trusler mod 1920-grænsen og en begyndende nazificering af det hjemmetyske mindretal i Sønderjylland. Den danske bevægelse i Sønderjylland svarede igen samme år med at oprette »Det unge Grænseværn« og »Grænsesognenes Danske Samfund«. Også præster deltog i denne modstandsfront – f.eks. var forstander pastor H. M. Kildeby fra Hoptrup højskole blandt initiativtagerne til stiftelsen af grænseværnet. Disse organisationer samlede mange unge, der hidtil mest havde været optaget af landbrugets vanskelige genopbygnings- og tilpasningsarbejde.⁴⁷⁹

I 1930 tog pastor Bruhn sin afsked p.g.a. tiltagende tung-
hørhed. Efterfølgeren blev P. N. Vive, der var præst i Bjolderup sogn indtil 1940. Han var dansksindet, og ifølge »Dansk præste- og sognehistorie« kom der med ham »en lysere, mere livsbekræftende tone ind i forkyndelsen«.⁴⁸⁰ Pastor Vive påbegyndte et nyt ungdomsarbejde i Bjolderup; i 1930 stiftede han KFUM og i 1937 tillige KFUK i sognet.⁴⁸¹ Hermed var der igen to selvstændige grupper indenfor ungdomsarbejdet; Vives gruppe holdt mest til i præstegården, og Kuntz' gruppe holdt til i missionshuset. Snart fremkom et forslag om, at missionshuset skulle tilskødes dansk IM, men det blev nedstemt ved foreningens generalforsamling i januar 1934.⁴⁸² Kort efter oprettede Pastor Vive sammen med bl.a.

J. Petersen, G. Gimm og J. Holdt også en ny samfundskreds i sognet.⁴⁸³ Kredsen bad herefter samfundsledelsen om tilladelse til at holde samtalemøder i missionshuset en gang om ugen. Forslaget blev dog pure afvist, og kredsen omkring sognepræsten måtte i stedet holde møder i hjemmene og i præstegården. Herpå fulgte en flerårig bitter strid mellem vennerne i sognet, der på mange måder lignede splittelsen i 1912.

Kredsen omkring P. Vive var således utilfreds med samfundets pietistiske, verdensfjendske holdning, mens samfundsledelsen beskyldte Vive og hans venner for at være under påvirkning af »Det nye frie Bibelsyn« og »Det Nationale«.⁴⁸⁴ Bestyrelsen pointerede i et brev til Vive, at splittelse blandt Guds folk bibelsk set var synd, og indskærpede: »Guds Aand forener, Kødet adskiller.«⁴⁸⁵ Vive-kredsen blev endvidere anklaget for at stå bag striden: »De vil grave en ny Grøft, der ikke alene deler Ungdomsarbejdet, men hele Samfundslivet i Bolderslev Sogn i to Lejre.«⁴⁸⁶ Missionsforeningen nægtede at ændre kurs: »Staaende paa Guds Ords Klippegrund, Læren om Forsoningen i Jesu Blod (Rom. 3, 23-25, 1. Johs. 1,17) kan vi ikke forandre Kurs.«⁴⁸⁷ Ud fra overbevisningen om, at bevidst trosliv kræver »en hel og fuld Omvendelse én Gang for alle« betone- de den videre skellet mellem »de hellige« og »verden«: »Det skarpe Skel mellem Tro og Vantro, Liv og Død, Lys og Mørke, Jesus og Satan, Gud og Verden, Himmel og Helvede.... Det bestemte Krav til de Hellige om at følge Jesus efter i hellig Omgængelse, og ikke paa noget Punkt forsøge at tjene to Herrer eller skikke sig lige med Verden, men føre sin Kristendom ud i alle, selv de mest ubetydelige daglige Forhold«.⁴⁸⁸ Ved generalforsamlingen i januar 1935 påpegede samfundsledelsen, at stridsøksen kun kunne begraves ved, at alle samledes omkring Guds ord til fælles samtalemøder m.v. i missionshuset. Appellen lød: »Missionshusets Dør staar aaben for alle, som vil komme.«⁴⁸⁹

Vive-kredsen mente, at bestyrelsen var alt for enevældig og foreslog i foråret 1936 at afskaffe § 6 fra 1918 (selvsuppleringsparagraffen). Bestyrelsen skulle ifølge kredsens mening vælges af generalforsamlingen og ikke supplere sig selv.⁴⁹⁰ Det kunne flertallet i samfundet dog ikke gå med til, og forslaget blev kort efter stemt ned.⁴⁹¹ Efter at foreningens formand A. P. Knudsen døde den 17. september 1937, skete der imidlertid store forandringer i samfundet. Kort efter blev en ny bestyrelse sammensat; L. Jessen blev formand, J. Knudsen næstformand, P. Kryger kasserer, G.

Pastor Peter Nissen Vive (f. 1905) blev i 1930 præst i Bjolderup efter Boye Johs. Bruhn. Han stod for en »lysere forkyndelse« end forgængeren og påbegyndte på dette grundlag et arbejde for KFUM og K. Det blev anledning til en ny splittelse i sognet. Fot. i Tinglev kommunes lokalhistoriske arkiv.

Gimm sekretær, og pastor Vive blev en af bisidderne. »Den nye kreds« blev altså repræsenteret i bestyrelsen, og ved generalforsamlingen den 6. december 1938 blev selvsuppleringsparagraffen forkastet og en ny og mere demokratisk valgprocedure indført. Alt dette medførte, at der nu ikke længere var to selvstændige lejre i samfundslivet i Bjolderup, og unge og gamle kunne fremdeles samles om arbejdet i og omkring missionshuset.⁴⁹²

Pastor Vive flyttede til Tyrstrup-Hjerndrup i 1940 og blev efterfulgt af H. I. Madsen, der var præst i sognet indtil 1949. Det mangesidige indremissionsarbejde i sognet blev kun i et begrænset omfang berørt af krigen, med undtagelse af krigens sidste halve år, hvor den tyske værnemagt lagde beslag på missionshuset.⁴⁹³ Ungdommen i Indre Mission i Bjolderup oplevede en stærk national vækkelse under og efter krigen.⁴⁹⁴ Dette gav anledning til spændinger mellem unge og gamle indenfor »missionen« i Bjolderup sogn. Tysklands kapitulation og befrielsen den 5. maj 1945 blev dog af langt de fleste missionsfolk betragtet som »En stor Guds Naade«. Mørklægningsgardinerne blev fjernet, og den 6. maj fejrede man begivenheden ved at holde en takkegudstjeneste i Bjolderup kirke ved pastor Madsen. I befrielsessommeren blev missionshusene i Bolderslev og Vollerup ved en ekstraordinær generalforsamling den 13. juli 1945 tilskødet IM i Dan-

mark, hvilket uden tvivl var et ydre tegn på, at dansk IM nu havde vundet fuld tillid hos alle sognets missionsfolk.⁴⁹⁵

Gammel Budskabs-kredsens hensygnen

Fra 1930'erne begyndte Gammel Budskabskredsene i Sønderjylland at sygne hen. Ligesom i Bjolderup sogn faldt bevægelsens pionerer fra, og den yngre generation gik ikke i vækkelsesgenerationens udprægede »himmelsindede« og pietistiske fodspor. Allerede i 1928 døde Chr. Nissen, der var en af Det gamle Budskabs betydeligste lægprædikanter lige siden 1913 og senere blandt bevægelsens efterfølgere i Sønderjylland.⁴⁹⁶ Indremissionær M. Hansen, som siden 1913 havde været en fremtrædende figur indenfor det Det gamle Budskab, sluttede sig endvidere efter mange års virke blandt Gammel Budskabskredsene til »De gamle Stiers IM« i 1928. Året efter blev han ligeledes antaget som foreningens lægprædikant, hvilket betød, at hans taletilladelse i IM blev inddraget.⁴⁹⁷ I de følgende par år virkede han dog stadigvæk, blot i mindre grad, som taler i Gammel Budskabskredsene i Sønderjylland. Den 4. juli 1932 døde også pastor emer. N. C. Nielsen, Flensborg, der siden 1. Verdenskrig havde tegnet forkyndelsen i »Det gamle Budskab« og fra 1922 i Kom og Se. Pastor H. Larsen blev herefter eneredaktør af bladet. I N. C. Nielsens eftermæle i Kom og Se betegnes han som en ægte slesviger. Han elskede og priste således sin hjemstavn til det sidste. N. C. Nielsens livsmål var dog ingenlunde det nationale eller politiske, men at drage mennesker til Kristus.⁴⁹⁸ Også flere danske aviser i landsdelen hædrede ham som en dygtig prædikant og digter med sans for det danske sprogs velklang.⁴⁹⁹

Fra 1. januar 1934 blev pastor Hans Wind, Døstrup medredaktør af Kom og Se. Han stillede sig som før omtalt på Tonnesens parti i 1912. Wind var tysksindet, men danskvenlig. Teologisk var han en luthersk pietist, og han lå således på linje med Gammel Budskabsfolkernes åndelige linje.⁵⁰⁰ Dette er øjensynligt forklaringen på, at han blev medredaktør af Kom og Se. Fra 1. januar 1941 blev han eneredaktør, idet pastor Larsen trådte tilbage fra redaktørposten.

Fra 1930'erne og fremefter blev et stigende antal missionshuse overdraget dansk IM. Denne udvikling hang uden tvivl sammen med Gl. Budskabs-kredsens tilbagegang og missionshusenes

KOM OG SE

JOH. 1, 29

GAL. 6, 14

HEBR. 12, 2

1. JOH. 3, 1-2

33. Aargang * Søndag den 24. December * 1944 Nr. 52-53

Julens Budskab:

Et Barn er os født, en Søn er os given,
og Fyrstendømmet skal være paa hans
Skulder, og hans Navn kaldes Under,
Raadgiver, vældige Gud, Evigheds Fa-
der, Fredstyrste

Esaias 9, 6.

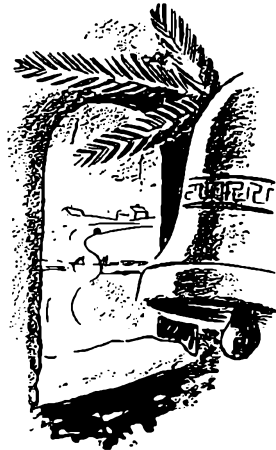
Vort Svar:

Velkommen vær, du ædle Gæst!
For Syndres Skyld du kommen est
i Verdens Jammer ned til mig,
jeg aldrig kan fuldtakke dig.

Min kære Herre Jesus Krist,
gør dig en Vugge i mit Bryst,
tag Herberg i mit Hjerte dér,
at jeg dig aldrig glemmer mer!

Luther.

Det sidste nummer af »Kom og Se« udkom juleaftensdag i 1944 og rummede et »gam-
melt budskab«, nemlig julebudskabet. Selv om »Kom og Se«s ydre var blevet fornyet,
var der ikke længere basis for et særligt missionsblad for de efterhånden meget små
kredse fra det tidligere »Det gamle Budskabs Indre Mission«.

stigende sammenvoksning med dansk IM's arbejde.⁵⁰¹ Også Gammel Budskabskredsens selvstændige ydremissionsarbejde blev opgivet, da Det danske Missionsselskab den 1. januar 1932 overtog Øst Jeypore-missionen som en del af sit arbejde.⁵⁰² Ungdomsarbejdet i samfundene blev ligeså efterhånden en del af dansk KFUM og KFUK.⁵⁰³ Denne udviklingstendens er givetvis baggrunden for, at Poul Schülein i 1943 skrev, at Gammel Budskabskredsene efterhånden var døet ud og »opsuget« af dansk IM.⁵⁰⁴ En del af vennerne gik dog også over til »Bornholmerne« i landsdelen, som i 1920 var blevet optaget i Luthersk Missionsforening i Danmark.⁵⁰⁵

Nazismens gennembrud i Tyskland og i det tyske mindretal bevirkede sammen med den tyske besættelse af Danmark den 9. april 1940, at de nationale modsætningsforhold mellem dansk- og tysksindede blev yderligere skærpet. Intet tyder på, at vennerne af Det gamle Budskab blev grebet af nazismen. De var fortsat loyale overfor den danske stat. Nogle af Gammel Budskabsfolkene talte endog imod nazismen såsom f.eks. pastor P. Schwarz og pastor F. I. Prahl. Schwarz slog således sidst i 1930'erne mere og mere på det eskatologiske; han mente, at endetiden var nær og så i Hitler »Antikrists Forløber«.⁵⁰⁶ Prahl afviste ligeledes skarpt nazismen i begyndelsen af 1940'erne, og han begyndte efter krigen et arbejde for en tilnærmelse mellem de to folkegrupper i landsdelen.⁵⁰⁷ Til det sidste søgte Gammel Budskabsfolkene imidlertid at holde sig øvrighedstro og nationalpolitisk neutrale. I Kom og Se i 1944 tilskyndede redaktøren således ud fra skriftordet i Matt. 22,17 »*Saa giver da Kejseren, hvad Kejserens er, og Gud, hvad Guds er!*« »de hellige« til at underordne sig de foresatte øvrigheder, idet de var indsat af Gud. I ekstreme tilfælde kunne modstand imod øvrigheden forsvares, men forbønnen var i langt de fleste tilfælde det bedste våben.⁵⁰⁸

Vækkelsens børn og børnebørn havde dog en mere kulturåben indstilling end Gammel Budskabsfolkene og veg ikke tilbage for en aktiv national stillingtagen under 2. Verdenskrig. Gennem krigsoplevelserne erfarede mange kirkefolk, herunder også missionsfolk, således, at der kunne opstå situationer, hvor modstand ikke blot er en moralsk, men også en kristen pligt. Indremissionske ledere som IM's formand pastor Christian Bartholdy og de unge i KFUM og KFUK påpegede i forlængelse heraf, at der var svagheder ved dansk IM's traditionelle apolitiske holdning. V.

Beck havde nok anerkendt det nationale som indlagt af Gud, men han havde i bund og grund et pietistisk og apolitisk ståsted, som fremdeles skulle korrigeres, fastslog de.⁵⁰⁹ De unge var stærkt præget af pastor Olfert Ricard, som i sine populære bøger slog til lyd for, at den kristne ungdom skulle gøre sin indflydelse stærkt gældende i det politiske og kulturelle liv.⁵¹⁰ Den nationale bølge, der under krigen havde grebet de fleste danskere, vandt således i høj grad indpas indenfor IM, ungdomsbevægelsen i særdeleshed. Et udtryk for dette var, at »IM's sangbog« i 1953 fik en afløser, der betegnende nok hed »Hjemlandstoner«; adskillige sange var fædrelandssange.⁵¹¹

Denne udvikling isolerede de sidste tilhængere af Det gamle Budskabs strenge pietisme, og da pastor Wind døde i 1944, ophørte Kom og Se. Med den tyske kapitulation i 1945 og mindretallets anerkendelse af 1920-grænsen blev vejen banet for en fredelig sameksistens mellem dansk- og tysksindede i grænselandet. Udfordringen til de afgjorte pietister i Sønderjylland blev herefter ikke længere det nationale, men mest af alt »tidsåndens« sækulariserende indflydelse i kulturlivet efter 1945, som de fremdeles bekæmpede ved en skarp afstandtagen fra »mellemtin-gene« .

Sammenfatning

»Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« blev oprettet i en nationalt og politisk spændingsfyldt tid. Dens nærmeste forbillede var dansk Indre Mission. Derudover var den kraftigt påvirket af pietistiske og herrnhutiske traditioner i landsdelen og af tysk erfaringsteologi. Vækkelsesbevægelsens formål var at vække og styrke evangelisk-luthersk trosliv i tilknytning til landskirken, særligt ved ordmission. Den ville koncentrere sig om Gudsrigets fremme, »Det Ene Fornødne«, og ikke befatte sig med »verdslige affærer«, det være sig verdslige fornøjelser eller nationalpolitisk arbejde. Bevægelsens teologiske læremester var i udgangspunktet den ortodoks-lutherske pastor E. Wacker, der hyldede verbalinspirationen og betonedede skellet mellem »de hellige« og »verden«. Den nordslesvigske IM vandt i løbet af en kort årrække stor udbredelse i grænselandet, og både fra tysk og dansk politisk side forsøgte man at øve indflydelse på den livskraftige vækkelsesbevægelse, som samlede både tysk- og dansksindede omkring kirkens kristne fællesskab. Bevægelsen indtog længe en nationalt neutral holdning i grænsekampen, hvilket vakte stor bekymring hos dansk-nationale ledere i landsdelen, som frygtede, at vækkelsesbevægelsen passiviserede de overvejende dansksindede missionsfolk, så danske stemmer gik tabt til gunst for tyskheden.

Efter århundredskiftet kom nordslesvigske IM imidlertid under indflydelse af betydelige teologiske og nationale brydninger. Den tyske regerings nationale tvangspolitik og modstanden imod den både i Nordslesvig og i Danmark (f.eks. blandt ledende missionsfolk) samt liberalteologiske og anglosaksisk-aktivistiske impulser (f.eks. Olfert Ricard) var baggrunden for, at bevægelsen med pastor H. Tonnesen i spidsen ændrede kurs fra ca. 1907. Nordslesvigske IM skulle ikke længere blot koncentrere sig om at frelse den enkelte ved vækkelsesforkyndelse (»hellig ensidighed«), men i højere grad forsøge at påvirke folkelivet i kristelig retning ved at gøre sig gældende socialt. Gerningsmissionen

skulle følgelig udvides, og »de hellige« skulle ud fra et kristent grundsyn give sig af med både sociale og nationale spørgsmål (»hellig alsidighed«).

Nordslesvigsk IM forfægtede nu en luthersk frihed overfor verden, som ikke var ulig det kulturåbne, grundtvigske syn på menneskelivet med udgangspunkt i »menneske først, kristen så«. Tilbagevendende stridigheder mellem den nye liberalt påvirkede kulturåbne fløj og den mere teologisk konservative og pietistiske fløj i foreningen blev resultatet. Stadig flere missionsfolk engagerede sig i nationalitetskampen. Formanden stod fra 1909 som repræsentant for Tiedjes hjemmetyske fredslinje, og sekretæren J. M. Kylling tegnede fra 1908 med støtte fra bl.a. den danske leder H. P. Hanssen en afgjort dansk linje i ungdomsarbejdet. Forholdet til Konsistoriet i Kiel blev desto mere konfliktfyldt. De tilbagevendende kontroverser mellem de uenige parter i foreningen siden kursændringen i 1907 drejede sig dog mest om bibelsynet, især »den moderne teologi« overfor verbalinspirationslæren. I forhold til denne konflikt trådte det nationale mere i baggrunden. Det gjaldt også i 1911, hvor uoverensstemmelserne var nær ved at sprænge nordslesvigsk IM i to forskellige partier kort før 25 års-jubilæet.

Overfor den traditionelle nationale tolkning af krisen i 1912 skal pointeres, at også splittelsen i 1912 var grundlæggende teologisk i sit indhold; den lå ganske enkelt i forlængelse af de tidligere opgør. Bruddet kan således ses som det endelige slag efter flere forudgående teologiske forpostkampe. Blandt de implicerede i krisen i 1912 var der da også udbredt enighed om, at striden først og fremmest var af teologisk karakter, men der var stor uenighed om, hvori de teologiske modsætninger bestod. Tonnesen-fløjen så stridighederne som en kamp mellem lutherdom og pietisme, mens »de tolv« med følgeskab betragtede dem som en kamp mellem lutherdom på den ene side og liberal teologi (og til dels grundtvigianisme) på den anden side. Begge missionsretninger havde dog et evangelisk-luthersk ståsted, hvorfor striden snarere skal ses som to forskellige tolkninger af den langt fra entydige reformatoriske arv fra Luther.

At spaltningen mest af alt var teologisk, bekræftes ligeledes af den lokale splittelse i det stærkt missionske Bjolderup sogn. Det nationale var blot »et hjørne« af denne teologiske generalkonflikt. Det nationale spørgsmål spillede dog en ret stor rolle i

debatten under konflikten. Det skyldes, at H. Tonnesen ved de indledende »krisemøder« krævede vennernes stillingtagen til det nationale, da han mente, at intern uenighed i foreningen især på dette punkt hindrede den i at optræde som en samlet front, bl.a. i de tiltagende konflikter med myndighederne. Samtidig ønskede han givetvis at forholde modstanderne, at de længerevarende teologiske stridigheder i bevægelsen var blevet løst året før. Det nationale turde således være den udløsende faktor, der satte den teologiske strid på spidsen. Udbryderne med en række ældre medarbejdere i spidsen ønskede at fastholde den tidligere kurs i Wackers pietistiske og bibelfundamentalistiske ånd og satse på »Det Ene Fornødne«, mens Tonnesen-fløjen havde et mere liberalt bibelsyn og var mere kulturåben og »fremgangsteologisk« orienteret (»worldwide«). På det nationale spørgsmål måtte disse to teologiske syn støde sammen; udbryderne slog strengt på neutralitetsprincippet, men Tonnesenfløjen anså det nationale for tæt forbundet med Gudsdyrkelsen.

De 12 bestyrelsesmedlemmer, som ved splittelsen udtrådte af foreningen, var ikke som så ofte antaget identiske med »de tolv« førende Gl. Budskabspræster, men omfattede seks præster (heraf var fem blandt »de tolv«), fem lægfolk samt en enkelt ukendt person. De fem præster sluttede sig sammen med syv andre konservative missionspræster og tildeltes betegnelsen »de tolv«. Kort efter trådte syv indremissionærer også ud af nordslesvigske IM. »De tolv« var under krisen ordførere for disse udbrydere, som snart fik et stort følgeskab blandt »de hellige«. Generationskløften synes at have gjort sig gældende blandt de gejstlige; de udtrådte præster var generelt ældre end de øvrige præster i bestyrelsen og medarbejderstaben. Derimod afspejlede splittelsen langt fra de nationale modsætninger, selvom det selvfølgelig ikke kan udelukkes, at enkelte valgte missionsretning ud fra nationale motiver. »De tolv« var som hovedparten af deres nordslesvigske kaldsfæller tysksindede, men det var langt de fleste af de gejstlige på Tonnesen-fløjen også. En stor del af lægfolket (herunder også mange unge) fulgte den nye mission, men var ikke ukritiske medløbere til de tysksindede Gl. Budskabspræster. Mange lægfolk deltog aktivt i stridighederne i 1912, og i Det gamle Budskabs organisation fik de tillige ret stor indflydelse. Købmand H. P. Abkjær fra Bjolderup sogn er et eksempel på en sådan aktiv og toneangivende lægmand i Det gamle Budskab.

Desuden fulgte brudfladerne heller ikke hos lægfolket i de to bevægelser de nationale skel. Et par af de udtrådte bestyrelsesmedlemmer, flere af de læge medarbejdere og en meget stor del af det menige lægfolk i Det gamle Budskabs Indre Mission var dansksindede. Stikprøveanalysen fra Bjolderup sogn dokumenterer denne tendens på lokalt plan.

De stridende nationale interessegruppers tolkning af splittelsen i 1912 som nationalt begrundet må således afvises. Påstanden om, at »de tolv« eller Det gamle Budskab havde skjulte tysk-nationale motiver til at bryde med nordslesvigsk IM finder ikke støtte i det primære kildemateriale og kan ikke tilsidesætte de impliceredes egne, samtidige teologiske argumenter. Den nationale fejlfortolkning er imidlertid forståelig. Dels var det nationales ubetingede førsteret nu engang de nationale politikeres og journalisters synsvinkel på tilværelsen, dels havde de en interesse i at fremstille bruddet som en afværgelse af en national fare. Det gjaldt dels den danske frygt for en national passivisering og orientering efter tyske organisationer som f.eks. Breklum-missionen, dels de tyske myndigheders bekymring over forbindelsen med dansk IM og dels de yderliggående fortyskningsmænds vrede over Tonnesens engagement i det nationale fredsarbejde.

En tilsvarende generalkonflikt som indenfor nordslesvigsk IM og Det gamle Budskab mellem mere liberal og konservativ teologi er velbekendt. Inden for dansk IM gjorde lignende teologiske uoverensstemmelser sig eksempelvis gældende under 1. Verdenskrig, idet der herskede stor uenighed mellem foreningens ret konservative formand Carl Moe og KFUM-bevægelsen under Olfert Ricards liberale og kulturåbne ledelse. Spændingen inden for dansk IM mellem den religiøst opbyggelige linje og den liberale, aktivistiske linje førte dog ikke til, at dansk IM blev splittet på samme måde som nordslesvigsk IM, hvilket sandsynligvis skyldtes, at dansk IM ikke ændrede sin kurs så pludseligt som den nordslesvigske IM. En anden årsag kan være, at den grundtvigske bevægelse havde langt større indflydelse i Danmark end i Nordslesvig. I Danmark kunne grundtvigianismen således i højere grad opfange de folkeligt og nationalt interesserede kristne end i grænselandet, hvor den grundtvigske bevægelse kirkeligt (men ikke folkeligt) stod svagt.

Den nationale tolkning har haft stor indflydelse på historiskrivningen, men den afkræftes ligeledes af Det gamle Budskabs

videre udvikling fra 1913. Som Det gamle Budskabs store dansk-sindede lægmandselement også lader antyde, fik bevægelsen ikke kun tilslutning i grænseområdets »skæve firkant«. Straks efter sin organisering med missionsforening og blad i 1913 vandt Det gamle Budskabs IM betydelig tilslutning i det meste af Nordslesvig, og den trak de fleste missionspræster, talrige missionsamfund samt mange missionshuse over på sin side. Hertil kom, at den overtog nordslesvigsk IM's traditionelt nære forhold til Breklummissionen, Brødremenigheden i Christiansfeld og Diakonissestiftelsen i Flensborg.

Forholdet til nordslesvigsk IM var fjendtligt og uforsonligt. I nogle sogne gav det sig udslag i en bitter strid om missionshuse, f.eks. i Bjolderup. De to missionsretninger havde omtrent det samme arbejdsmønster, men på det teologiske område var der fortsat stor uenighed. Især synet på forholdet mellem det kristelige og menneskelige eller »skellet« herimellem skilte til stadighed parterne ad (»hellig ensidighed« kontra »hellig alsidighed«). Nordslesvigsk IM's mere udadvendte forhold til omverdenen gav desuden anledning til flere bryderier med myndighederne end Det gamle Budskab, som følte sig højt hævet over »jordiske affærer« som politik o.l. og fastholdt en øvrighedstro og nationalt neutral linje.

Det gamle Budskabs koncentration om »Det Ene Fornødne«, ordmissionens kraftige vækkelsesråb og dommedagsperspektivet på verdenskrigen rummede for mange svaret på krigens menneskelige tragedier. Dette var sandsynligvis en af forklaringerne på, at bevægelsen fremkaldte liv og vækkelse under krigen. Foreningens store ungdomsstævner og missionsfester i Bjolderup sogn var næsten lige så velbesøgte som den store årlige Tinglevfest. Den Tonnesenske mission derimod svækkedes af interne gnidninger; strid om det nationale truede med en at fremkalde en ny splittelse. Den oplevede tilbagegang på trods en øget indsats for at »hellige folkelivet«. Set i dette lys var splittelsen i 1912 en tvivlsom sejr for den danske bevægelse, skønt H. P. Hanssen senere tolkede den på denne måde.

Også i afstemningstiden forholdt Det gamle Budskab sig nationalt neutral og afholdt sig fra at vejlede missionsvennerne i grænseespørgsmålet. Gl. Budskabsfolkenes stillingtagen lod da også til at variere meget; nogle synes at have stemt dansk, andre tysk, atter andre forholdt sig efter alt at dømme passivt ved

afstemningen. I Bjolderup blev nogle angiveligt grebet af den danske strømning og sluttede sig til de nationale foreninger. I forhold til præsterne i Det gamle Budskab valgte flere af præsterne i nordslesvigsk IM at forlade landsdelen og rejse sydpå omkring Genforeningen, især præster på Tiedjes fredslinje. Flere markante Gl. Budskabspræster opnåede omvendt ved de nordslesvigske præstevalg i 1920-1921 klare tillidsvota fra deres overvejende dansksindede menigheder.

Det gamle Budskabs organisatoriske opløsning i 1920 betød ikke, at denne missionsretning havde overlevet sig selv. Foreningen gik organisatorisk op i dansk IM, men fortsatte et selvstændigt arbejde uden organisation, bl.a. fordi langt de fleste tilhængere mente, at dansk IM, især dens ungdomsarbejde, var »infecteret« af liberal teologi. Vennerne af Det gamle Budskab fortsatte således deres egen bladvirksomhed og betjente sig i stort omfang af egne indremissionærer. De benyttede også dansk IM's udsendinge i landsdelen, men afviste de tidligere indremissionærer fra Tonnesen-fløjen. Indenfor ungdomsarbejdet og ydremissionen fulgte man ligeledes i stor grad en selvstændig kurs, og mange missionshuse blev fastholdt under samfundsrådenes ejerskab uden tilskødning til dansk IM. Endnu i 1920'erne kunne kredsene omkring Det gamle Budskab fremkalde vækkelse, f.eks. i Bjolderup sogn.

Forkyndelsen i Gl. Budskabskredsene var uforandret efter 1920. Den byggede vedvarende på konservativ bibelfundamentalisme og pietistiske vækkelsestoner, jævnlige med overtoner af eskatologisk indhold, ligesom det verdslige kulturliv og nationalitetskampen blev forsaget. I forlængelse af denne teologiske position sluttede fremtrædende personer fra Gl. Budskabskredsene sig i 1923 til »Studiefondet« og i 1929 til »De gamle Stiers Indre Mission«, som begge ud fra en pietistisk, verdensfornægtende forkyndelse afgrænsede sig skarpt overfor den »verdsliggjorte og liberale« danske Indre Mission. I 1928 brød »De gamle Stiers Indre Mission« således med dansk IM, fordi den ville markere et skarper grænseskel mellem »de hellige« og »verden« og hævdede at have eneret på »den gamle Tro«. Ligesom andre afgjorte pietister som Det gamle Budskab's IM på Roum-egnen og »Pietismens Venner« fra 1946 (en gruppe indenfor dansk IM) gjorde bevægelsen navnlig front imod »mellemtingene« som teater, dans, biografer og til tider også fjernsyn. De yderligtgående

pietister var mest af alt bange for at blive »inficeret« af samfundets fremadskridende sækularisering, og deres kamp mod »mellemtingene« fortsatte efter 2. Verdenskrig, hvor sækulariseringen af kulturlivet for alvor tog fart. De forblev dog en lille og isoleret gruppe.

I længden lod den negative holdning til den moderne kultur, herunder det nationale spørgsmål, hos Det gamle Budskab og dens ligesindede sig ikke opretholde. Fra ca. 1930 døde mange af Det gamle Budskabs pionerer, og vækkelsens børn og børnebørn havde en mere kulturåben indstilling og veg ikke tilbage for en national stillingtagen under den fornyede dansk-tyske polarisering efter nazisternes magtovertalelse i Tyskland og i det tyske mindretal, endsiges efter Tysklands besættelse af Danmark. Da bladet Kom og Se i 1944 gik ind, blev således det definitive punktum sat for en bevægelse, der siden starten i 1912 havde tiltrukket mange troende omkring ordmissionen til sjælenes frelse – »Det Ene Fornødne« i det nationalt blandede grænseland.

Litteratur og kilder

Kirkehistorisk forskning

Den historiske litteratur om Sønderjylland er generelt meget righoldig, men når det gælder sønderjysk kirkehistorie fra 1864 og frem til nutiden findes kun få samlede, videnskabelige kirkehistoriske værker. Derimod findes talrige afhandlinger af såvel biografisk, topografisk som monografisk karakter om specielle kirkehistoriske emner fra perioden.

Af de klassiske kirkehistoriske værker kan nævnes Jørgen Larsens »*Sønderjyllands Kirkehistorie*« (1946) der er en samlet fremstilling af grænselandets kirkehistorie fra middelalderen til 1920. Den er et udmærket oversigtsværk, som ved siden af den kirkelige også inddrager den politiske udvikling i landsdelen, men er meget komprimeret og visse steder meget farvet af forfatterens danske sympatier. En tysk pendant hertil er Gottfried Mehnerts »*Die Kirche in Schleswig-Holstein*« (1960). Den mest omfattende behandling af Nordslesvigs kirkehistorie i perioden 1864-1920 er Valdemar Ammundsens »*Det Aandelige Liv*« i *Sønderjyllands Historie*, bd. 5. (1932-33). Fremstillingen er en solid behandling af kirkelivet og det folkelige, kristelige arbejde i Nordslesvig i tysk tid, hvor de særegne nordslesvigske forhold trækkes frem og det politiske perspektiv inddrages. Som supplement hertil kan Carsten J. Petersens »*Slesvigske Præster*« (1938) tjene. Den indeholder et længere afsnit om nordslesvigske præster fra 1870 til 1920, hvor mange fremtrædende præster og deres virke i Nordslesvig skildres grundigt – ofte ved hjælp af samtidige breve. Petersens tyskfiendtlige synspunkter præger dog fremstillingen. På den anden side kaster den bl.a. lys over de interne stridigheder i nordslesvigske IM (især efter 1912). En væsentlig oversigtsartikel om nordslesvigske kirkeliv er desuden Jens Holdts »*Træk af Kirkelivet i Nordslesvig 1864-1920*« (1977), der er kort, men sætter kirkelivet i Nordslesvig i en bred politisk og kulturel sammenhæng. I alle ovennævnte kirkehistoriske fremstillinger behandles bruddet i nordslesvigske IM i 1912 kortfattet og ud fra den nationale tolkning.⁵¹²

En samlet indføring i kirkelivet i Sønderjylland efter 1920 eksisterer ikke, men forskellige artikler og afhandlinger leverer oplysende baggrundsstof, f.eks. Poul Schüleins »Kirken« (1943) og Jens Holdts »Kirkelig Vekselvirkning mellem Grænselandet og Moderlandet 1920-1947« (1948), som koncentrerer sig om hhv. kirken og det frie menighedsarbejde. Friedrich Jessen lægger i »Kirche im Grenzland« (1973) hovedvægten på de tyske frimenigheder fra 1923 ud fra et klart tysk synspunkt. De vigtige præstevalg i 1920-1921 har kun H. Hejselbjerg Paulsen behandlet nærmere i »Menighedsafstemningerne efter Genforeningen« (1970). Hans undersøgelser er udmærkede og nyttige, men de dækker ikke alle provstier, og de missionske præsters skæbne analyseres ikke specifikt.⁵¹³ Det gamle Budskab betragtes af Schülein og Holdt som et hjemmetysk foretagende uden nævneværdig betydning, mens Jessen snarere ser foreningen som en anti-grundtvigiansk, nationalt neutral bevægelse.

Jens Holdt var den første, der beskæftigede sig dyberegående med nordslesvigsk IM. Fra midten af 1950'erne skrev han en række artikler og småafhandlinger om bevægelsen, særligt om dens ledende skikkelser og mestendels på grundlag af erindringer suppleret med lidt stof fra samtidige blade og aviser. Begivenhederne sættes i en bred historisk sammenhæng, men Holdts nationale danske synspunkt skinner klart igennem og præger bl.a. hans syn på krisen i 1912, der også her forstås ud fra den nationale tolkning. Fra tysk side udarbejdede Ingrid Riese i 1964 en ret udførlig undersøgelse af »missionen« i »Die Indre Mission in Nordschleswig 1864-1920«. Hun lagde her i højere grad end ovenstående forfattere vægt på foreningens indre, især teologiske, dynamik. Splittelsen, der blot belyses i nogle hovedtræk, anså hun således nok for at være et led i de voksende nationale spændinger i landsdelen, men dybest set var den ifølge Riese teologisk betinget; det var en kamp mellem pietisme og lutherdom. Rieses arbejde er altovervejende baseret på erindringer.

Günter Weitlings disputats fra 1971 »Die historischen Voraussetzungen des »Kirchlichen Vereins Für Indre Mission in Nordschleswig« und dessen Verbindung zur reichdanischen Indre Mission bis zur Jahrhundertwende« bragte forskningen af nordslesvigsk IM et stort skridt videre. Ved brug af især samtidige aviser og blade (Flensborg Avis, Dannevirke, Indre Missions Tidende, Sædekornet m.fl.), gav Weitling en kompetent og dybtgående analyse af

vækkelsesbevægelsens historiske oprindelse og teologiske rødder samt af foreningens vidtforgreneede virke og betydning i grænselandet. Samtidigt påviste han bevægelsens tætte forbindelse med den danske Indre Mission og dens leder Vilhelm Beck. Weitling behandlede ikke splittelsen i 1912 i sin disputats, men han foregreb den ved at pointere, at den rigsdanske IM og Køller-politikken 1898-1901 påvirkede den nordslesvigske missionsbevægelses holdning til det nationale, så dens tilhængere fra at være indifferente gik over til at blive mere engagerede i den danske sag efter århundredskiftet, hvilket han tillagde afgørende betydning for sprængningen i 1912.

I sin afhandling fra 1986 »*Kirchliche Erweckung und nationaler Gedanke – die nordschleswigsche Erweckungsbewegung und ihre Nationalisierung*« forfulgte Weitling denne tanke. Med udgangspunkt i nordslesvigsk IM's tilblivelseshistorie fremhævede han her, at bevægelsen fra begyndelsen bevidst forsøgte at være overnational, men opgav neutraliteten efter år 1900 under indtryk af de voksende spændinger mellem dansk og tysk i landsdelen. Mere direkte indflydelse på vækkelsesbevægelsens nationalisering efter år 1900 havde dansk IM (påvirket af Becks nye nationale syn), politikeren H. P. Hanssen og ungdomssekretær Jes M. Kylling, der alle på hver deres måde forsøgte at påvirke »de hellige« til en mere dansk-national indstilling. Unge præster præget af liberal teologi fik ligeledes, med H. Tonnesens velvilje, indflydelse i foreningen og udfordrede flere hævdevundne, teologisk konservative synspunkter hos foreningens ældre præster, særligt E. Wacker. Disse teologiske uoverensstemmelser dvæles der dog ikke syndeligt ved, ligesom selve splittelsen kun belyses i hovedtræk. Ifølge Weitling bedømte lederne af Tonnesen-fløjen og »de tolv« striden som grundlæggende teologisk, mens pastor Johannes Schmidt, lægfolket, rigsdanske kredse samt den tyske og den danske presse anså den for at være af national art. Weitling mente derfor, at især teologernes tolkninger var subjektive, og at de brugte det teologiske som hovedargument i krisen for at skjule deres bagvedliggende nationale lidenskaber. Bruddet i 1912 var således, også ifølge G. Weitling, altovervejende af national karakter.⁵¹⁴

De seneste publikationer om »missionen« i Nordslesvig er skrevet af J. Bjerregaard Lauritsen. Bind 1, »*Indre Mission i Nordslesvig 1886-1920*« (1988) er mest en materialesamling med let-

tilgængelige trykte erindringer og kilder. Bind 2, »*Indremissionærer og kolportører*« (1989) giver værdifulde supplerende oplysninger (bl.a. fra *Indre Missions Tidende*) om de to missionsforeningers udsendinge, som ikke findes i de øvrige fremstillinger og kilder.

Arkivalier og trykte kilder

Kildematerialet til nordslesvigsk IM's og Det gamle Budskabs IM's historie er forholdsvis stort, men meget spredt. Oplysninger om de to missionsforeningers, især Det gamle Budskabs, historie er svært tilgængelige, idet fyldige mødereferater og omhyggelig opbevaring af protokoller og foreningssager med eftertiden for øje tilsyneladende ikke hørte til »Det Ene Fornødne«.

Det bevarede foreningsarkivmateriale er kortfattet, men giver nogle værdifulde fakta om de to retningers organisationshistorie, som ikke tidligere er blevet benyttet. Fra Det gamle Budskab findes ingen bevarede forhandlingsprotokoller, men vedtægter og bestyrelseslister findes blandt amtsretsarkivernes foreningssager i forbindelse med registreringen som forening. Også vigtige oplysninger om nordslesvigsk IM findes her. Derudover findes en protokol for nordslesvigsk IM fra 1902-1920. Den er imidlertid knap; bestyrelsens sammensætning har således været svær at rekonstruere. I forbindelse med overgangen til dansk *Indre Mission* i 1920 giver protokollen dog lidt mere information. Fra Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger er bevaret en smule spredt korrespondance. Missionshusenes og missionshotellerne ofte komplicerede ejerforhold belyses i amtsretternes grundbøger. Dansk IM's hovedbestyrelsesprotokol giver summariske oplysninger om overgangstiden.

Det sparsomme arkivmateriale fra de to missionsretningers hovedorganisationer har gjort deres blade »*Sædekornet*« og »*Det gamle Budskab*« til hovedkilder. Begge indeholder mest opbyggelsesstof, som fremfor alt illustrerer de to bevægelsers teologi, men de rummer også spredt stof om foreningernes historie og virke. Bladenes mange mødebekendtgørelser kaster f.eks. lys over de respektive bevægelsers fremtrædende skikkelser samt geografiske udbredelse. En begrænsning ved bladene er, at de udtrykker de to bevægelsers officielle og »pæne« linie og i stor grad udelader konfliktstof (både konflikter internt og de to retninger imel-

lem). Det gælder især »Det gamle Budskab«, som indeholder mere tidløst teologisk stof end Sædekornet. Sædekornet foreligger nu totalbevaret for 1883-1920 i Statsbibliotekets missionssamling og benyttes her for første gang i sin helhed. Günter Weitling har blot haft godt en tredjedel af dem til sin rådighed. De hidtil manglende årgange (d.v.s. 1883, dele af 1884 og 1888, 1889, 1890, 1893 samt stort set alle årgangene fra 1901-1920) er først dukket op i 1987 på Løgumkloster højskoles bibliotek. I forhold til »Det gamle Budskab« indeholder Sædekornet mere aktuelt stof. Bladet bringer også en del underretninger om Det gamle Budskab, som er blevet benyttet i stor udstrækning for at udfylde de »huller«, der desværre er i »Det gamle Budskab«. Fra årgangene 1913 og 1914 mangler således omkring halvdelen af eksemplarerne, hvorimod årgangene 1915-1916 er intakte. Disse årgange af »Det gamle Budskab« kom i 1993 til Statsbibliotekets missionssamling fra Vester Sottrup lokalhistoriske arkiv. Her findes ligeledes henved en snes enkeltnumre fra årene 1917-1920 bevaret i Urban Schrøders samling – fra det afgørende år 1920 dog kun ét eneste nummer.

Efter Genforeningen indførtes pligtaflevering i Nordslesvig, og »Det gamle Budskab« (fra 1922 »*Kom og Se*«) er for 1921-1944 bevaret på Statsbiblioteket og på Det kongelige Bibliotek (årgangene 1923-1925 findes dog kun på Det kongelige Bibliotek). Også denne samling af missionsblade, som navnlig belyser Det gamle Budskabs skæbne efter 1920, bliver her i vid udstrækning udnyttet for første gang. Dansk Indre Missions organ Indre Missions Tidende (Statsbiblioteket) har været en nyttig kilde til belysning af problemerne omkring sammensmeltningen af de to nordslesvigske missionsretninger med dansk IM ved Genforeningen.

Dagblade, særlig »*Hejmdal*«, er også blevet inddraget i undersøgelsen, især for at kaste lys over den komplicerede krise i 1912. Aviserne var ofte præget af deres subjektive nationale holdninger og ensidige fokusering på det dagsnære og øjeblikkelige. Hejmdal anses dog for at være en af de mest saglige slesvigske aviser, og bladet var velorienteret i kirkelige sager. Derudover er avisen let at benytte systematisk takket være sagregisteret til årgangene 1893-1923 (Statsbiblioteket). Øvrige aviser er benyttet som supplement ved centrale begivenheder.

Pastor Boye Johannes Bruhns og pastor Carsten J. Petersens privatarkiver rummer breve, tryksager og utrykte erindringer.

Begge indeholder værdifuldt materiale om de kampe, der foregik bag kulisserne mellem de to parter i Indre Mission før, under og efter splittelsen i 1912. Brevvekslingerne mellem de stridende parter under splittelsen i 1912 har H. Tonnesen offentliggjort i sit »forsvarsskrift« fra 1913, som samtidig bringer Tonnesens samlede vurdering af splittelsen. Det vakte modstandernes uvilje, men de anfægtede ikke udgavens korrekthed.

På det lokale plan er Bjolderup sogn som nævnt udvalgt som særligt undersøgelsesområde. Kildematerialet fra sognet er velbevaret og righoldigt. Der findes fyldige samfundsrådsprotokoller fra 1900-1972, adskillige indsamlede beretninger samt et godt KFUM- og KFUK-arkivmateriale. Bjolderup kirkekrønike giver desuden værdifulde oplysninger om Det gamle Budskabs virksomhed fra 1917-1920; mange af foreningens vigtigste begivenheder foregik i Bjolderup sogn. Foreningsprotokollerne leverer videre vigtige fakta om »missionens« historie i sognet og omtaler åbent konflikter mellem de to missionsretninger. Manglende oplysninger kan i mange tilfælde findes i beretningerne fra sognet. Kildematerialet fra Bjolderup sogn rummer så mange navne på tilhængere af Det gamle Budskab, at det er muligt at danne sig et indtryk af denne gruppes nationale sindelag ved sammenstilling af forskelligartede lister som H. V. Clausens liste over ejendomsbesidderne (1900-1901), en valgliste fra landdagsvalget (1908), medlemslister fra de nationale foreninger (1919), samt Anders Lebecks lister over tysksindede og nationalt neutrale (1924).

Det mangelfulde primære kildemateriale må suppleres med trykte erindringer og beretninger. De fleste er skrevet adskillige år efter, at begivenhederne fandt sted og rummer risiko for efterrationaliseringer og hukommelsesfejl. De har dog bidraget til helhedsbilledet af de datidige hændelser, og mange forfattere leverer nyttige baggrundssoplysninger, som ikke findes i de samtidige kilder. På nær Hans D. Bracker behandler forfatterne kun bruddet i 1912 ret kort.

Jes M. Kylling giver i sine erindringer »Sønderjylland vundet« (1919) en redegørelse for ungdomssagen indenfor nordslesvigsk IM fra 1870'erne til 1919, som rummer værdifulde oplysninger om hans virke som ungdomssekretær i landsdelen fra 1908. Bogen bærer stærkt præg af Kyllings dansknationale syn; ungdomsarbejdet, som siden 1908 søgte at frigøre de unge fra »den

tysk-kirkelige Spændetrøje«, var ifølge Kylling medvirkende årsag til den nationale strid i 1912 og var nu med Genforeningen i udsigt tæt ved at nå sit mål.

Pastor Hans D. Bracker gav en ret udførlig behandling af splitelsen i 1912, dog især ud fra Breklumanstaltens synspunkt, i en række artikler i 1927 i »Schleswig-Holsteinisches Kirchen- und Schulblatt«. Bracker var blandt »de tolv« og en af krisens hovedpersoner. Sprængningen var for ham mest af alt en teologisk strid, nemlig et opgør mellem »moderne teologi« og lutherdom, skønt det nationale også spillede ind som uroskaber. Nordslesvigsk IM havde åbnet op for »moderne teologi«, mens »de tolv« med Wacker i spidsen stod på afgjort luthersk grund og afviste verdslig menneskevisdom og nationalitetspolitik indenfor vækkelsesbevægelsen.

Den ledende sønderjyske politiker H. P. Hanssen skrev i sit erindringsværk »Et Tilbageblik« (1932) et afsnit om Indre Mission i Nordslesvig under overskriften »Indre Missions Nationalisering«. Kapitlet er et værdifuldt vidnesbyrd om den bevågenhed, nordslesvigsk IM fra omkring 1900 fik fra politisk side. Hanssen anså bruddet i 1912 for at være en rent national strid fremkaldt af en tiltagende dansk-national opvågningen indenfor nordslesvigsk IM efter århundredskiftet, som han selv havde været med til at fremskynde. Udbryderne dannede en »tysk-orienteret, snæversynet metodistisk Retning«, der ikke fik nævneværdig indflydelse, og »Med Bruddet i 1912 var Faren for den nordslesvigske Indre Missions Fortyskning afvendt og dens Nationalisering, det vil sige Tilslutning til Dansk Indre Mission, i Hovedsagen gennemført.«⁵¹⁵ H. P. Hanssens tolkning ud fra et udpræget nationalpolitisk udgangspunkt har på mange måder dannet skole for den forskningstradition, som senere udviklede sig.

Pastor Carl Matthiesens erindringer om »missionen« i Nordslesvig i »Die persönliche Bekehrung als Predigt der Kirche« (1938) og i »Aus meinem Leben«(1948) er af betydelig værdi, da han var en af de ledende skikkelser i nordslesvigsk IM og efter 1912 i Det gamle Budskab. Bruddet i 1912 skyldtes ifølge Matthiesen et komplekst net af årsager; vigtigst var dog, at »den hellige ensidighed« i foreningen blev fraveget, da H. Tonnesen sammen med nogle yngre præster nogle år før krisen indledte en ny, kulturåben linie i foreningens arbejde. I sin selvbiografi fra 1948 tilføjede han i øvrigt, at den nye kurs især drejede sig om en udvi-

delse af gerningsmissionen, og at Kyllings virksomhed også spillede en væsentlig rolle i striden.

Hans C. Wind, der som nyansat præst i Arrild tilsluttede sig den Tonnesenske Indre Mission i 1912, skrev åbent og uforstilt om sin oplevelse af splittelsen og de to fløje i Indre Mission i »Lidt om sønderjydske kirkeliv før 1920« (1946). Han mente, at krisen i stor grad bundede i teologiske uoverensstemmelser. »De tolv«, som hyldede gammelprotestantisk teologi, brød ud, fordi »den moderne teologi« havde vundet indpas i nordslesvigsk IM. Det nationale, bl.a. J. Kyllings kontroversielle ungdomsarbejde, medvirkede dog også til sprængningen, og »de tolv« pietister var ligeledes »hildet« i deres tyskhed: »De udtraadte Præster følte ikke nok med vort Folk i dets nationale Nød under Fremmedherredømmet«. ⁵¹⁶

Pastor Johannes Tonnesen, den »gamle« Tonnesens søn og en af de omstridte unge præster, gav i 1949 i bogen »Ein Schleswigsches Grenzlandgeschlecht« og i artiklen »Fra fromhedslivet i Nordslesvig indtil 1920« fra 1962 en på én gang loyal og kritisk fremstilling af sin far og Indre Mission. ⁵¹⁷ Spaltningen i 1912 anså han for at være en generationskrise fremkaldt af især teologiske uoverensstemmelser. De yngre præster m.fl. påvirket af Johs. Tiedje, kritisk teologi og Grundtvig gjorde oprør mod »den hellige ensidighed« og det asketiske syn på det nationale, som de ældre pietistiske præster i foreningen forfægtede.

»Dansk Præste og Sognehistorie« er et kompakt flerbindsværk, som i hovedsagen består af sognebeskrivelser af alle landets sogne fra reformationen til nutiden. Værket bygger primært på de stedlige præsters, provsters og bispers oplysninger om sognets kirkelige liv i form af synodeindberetninger, meddelelser til Kirkelig Håndbog samt beretninger og erindringer af sognehistorisk og personalthistorisk art. Det er et meget nyttigt opslagsværk med mange detaljoplysninger. Værket bærer dog præg af at være et ambitiøst kompilatorisk værk, hvor flere fejl er kommet med i teksten. I forbindelse med erindringsstof er præsternes vurderinger ligeledes i flere tilfælde temmelig subjektive.

Fortegnelse over litteratur og kilder

Der henvises til litteratur og trykte kilder ved angivelse af forfatternavn og publikationens udgivelsesår. Ved periodica anføres navn, årgang og dato. På listen over periodica i denne fortegnelse angives i parentes årstal for de undersøgte årgange.

Litteratur og trykte kilder

- Albeck, E.*: En sønderjydsk Kirkekamp. Dansk Kirkeliv 1927, ss. 35-60.
- Ammundsen, Valdemar*: »Det Aandelige Liv«, i: Sønderjyllands Historie, red. Vilhelm La Cour, bd. 5, Kbh. 1932-33, ss. 305-410.
- Ammundsen, Valdemar*: Kirkens Tjeneste i Sønderjylland. Dansk Kirkeliv 1928, ss. 94-121.
- Andresen, A.*: Den gamle landmåler fortæller. Et liv i statens og kirkens tjeneste, 1889-1981, Aabenraa 1983.
- Balling, J. L. og P. G. Lindhardt*: Den nordiske kirkes historie, København 1979.
- Bang, J. P.*: Kristendom og Nationalitet med særligt hensyn til Forholdet mellem Dansk og Tysk i Sønderjylland. Fem Foredrag, København 1900.
- Becker-Christensen, Henrik*: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932, bd. 1-2, Aabenraa 1990.
- Blauenfeldt, Louis*: Indre Mission i Sønderjylland indtil 1911, Kbh. 1919.
- Bracker, H. D.*: Die nordschleswigsche Krise von 1912 i: Schleswig-Holsteinisches Kirchen- und Schulblatt. Fem fortløbende artikler, januar-februar 1927.
- Bruhn, Johannes*: Breklum-missionen. Sønderjysk Månedsskrift, 1977, ss. 65-74.
- Christensen, Erik*: Fra min Virksomhed i Tønder. Tønder 1939.
- Clausen, H. V.*: Nordslesvig 1863-1893. Særtryk af Sønderjydske Årbøger, 1894.
- Fink, Troels*: Rids af Sønderjyllands Historie, 3. udg., Kbh. 1955 (a).
- Fink, Troels*: Sønderjylland siden Genforeningen i 1920, Kbh. 1955 (b).
- Gregersen, Hans V. m.fl.*: Bjolderup sogns historie. Tønder 1951-1956.
- Gregersen, Hans V.*: Tre Breve fra Køllertiden af Rasmus Clausen, i: Sønderjysk Månedsskrift, 1964, s. 1-6, 34-44.

- Göbell, Walter: Kirchliches Leben um die letzte Jahrhundertwende, Nordelbingen bd. 22, 1954, ss. 168-186.
- Göbell, Walter: Schleswig-Holstein i: »Die religion in Geschichte und Gegenwart«, 1957-62, red. Kurt Galling, 3. udg., bd. 5, ss. 1441-1447.
- Hansen, Carl Rise: Øst Jeypore Missionen i: Ydre Mission. Arkivfortegnelser, København 1988, ss. 120-127.
- Hansen, Hans Schultz: Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880-1914. Aabenraa 1985.
- Hanssen, H. P.: Et Tilbageblik, Bd. 3 (1906-1912), København 1932.
- Haue, Harry: Mejerikrigen. En undersøgelse af de søndagshvilende mejeriers udvikling i Danmark. Fortid og Nutid, 27, 1977-1978, ss. 259-390.
- Holt, Paul: Kirkelig forening for den Indre Mission i Danmark gennem 100 år, Kbh. 1961.
- Holdt, Jens: Emil Wacker – en slesvigsk kirkeleder. Sønderjysk Månedsskrift, 1964, ss. 61-68.
- Holdt, Jens: Hans Tonnesen. En nordslesvigsk præst 1854-1935. Sønderjyske Årbøger, 1962, ss. 101-141.
- Holdt, Jens: Indre Mission i Nordslesvig. Et lille historisk tilbageblik. Sønderjysk Månedsskrift, 1961, s. 189-192.
- Holdt, Jens: Indremissionærer i Sønderjylland før 1920. Sønderjysk Månedsskrift, 1955, ss. 153-168.
- Holdt, Jens: Jes Matthiesen Kylling – en dansk kristen stridsmand. Sønderjyske Årbøger, 1968, ss. 67-80.
- Holdt, Jens: Kirkelig Vekselvirkning mellem Grænselandet og Moderlandet 1920-1947, i: C. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen (red.): Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark, Aabenraa 1948, ss. 106-118.
- Holdt, Jens: Linier i nordslesvigsk kirkeliv 1864-1920. Sønderjysk Månedsskrift, 1951, ss. 178-191.
- Holdt, Jens: Nicolai C. Nielsen (1848-1932). En nordslesvigsk præst i tysk tid. Sønderjyske Årbøger, 1958, s. 1-74.
- Holdt, Jens: Træk af kirkelivet i Nordslesvig 1864-1920 i: Dansk præste- og sognehistorie, bd. 10A, Århus 1977-1985, red. A. Pontoppidan Thysen, ss. 27-41.
- Holmquist, Hjalmar og Jens Nørregaard: Kirkehistorie, Bd. 3. Det nittende århundrede. Genoptryk af 2. udg. (1951), København 1992.
- Horstmann, G: Erinnerung an verlorenem Land. Bordesholm, u. å.
- Japsen, Gottlieb: Dansk og tysk i Sønderjylland. Fra 1864 til vore dage, København 1979.
- Jensen, C. M.: Nordslesvigsk Asyl gennem 50 år, Haderslev 1927.
- Jensen, N. A.: Grundtvigsk indflydelse i Sønderjylland, særlig på kirkelivets område i: Dansk Kirkeliv, Kbh. 1928, ss. 70-93.
- Jessen, Friedrich: Kirche im Grenzland. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 27, 1973.
- Jessen, Jens: Valgtaler 1902, Flensborg 1902.

- Kaftan, Theodor*: Erlebnisse und Beobachtungen, Kiel 1924.
- Knudsen, Helge*: Præsten i Hoptrup – Indre-Missions Fører under Fremmedvædet. Grænsevagten 1919-1920, ss. 111-124.
- Knudsen, Holger*: De hellige – erindringer om de gudelige forsamlinger og Indre Mission socialhistorisk set, Ålborg 1984.
- Koch, Hal m.fl. (red.)*: Den danske Kirkes Historie, bd. 7, Kbh. 1958.
- Kylling, Jes M.*: Sønderjylland vundet, København 1919.
- Larsen, Jørgen*: Sønderjyllands kirkehistorie, København 1946.
- Larsen, Kurt E.*: Indre Mission i ny tid, Fredericia 1986.
- Larsen, Lisbeth Kirkegaard*: KFUM og KFUK i Sønderjylland gennem 60 år, Haderslev 1968.
- Lassen, Aksel*: Valg mellem tysk og dansk, Aabenraa 1976.
- Lauritsen, J. Bjerregaard*: Indre Mission i Nordslesvig 1886-1920, bd. 1, Vojens 1988 og Missionærer og kolportører, bd. 2, Vojens 1989.
- Lausten, Martin Schwarz*: Danmarks kirkehistorie, Kbh. 1987.
- Lindhardt, P. G.*: Vækelse og kirkelige retninger, 2. udg., Århus 1959.
- Lindhardt, P. G.*: Indre Mission i Nordslesvig. Sønderjysk Månedsskrift, 1972, ss. 90-94.
- Lindhardt, P. G.*: Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld. Sønderjysk Månedsskrift, 1984, ss. 178-181.
- Lindhardt, P. G.*: Den danske kirkes historie, bd. 8, København 1966.
- Lorenzen, F. N.*: Anton Elias Lorenzen 1881- i: Min far var præst, red. C. B. Schjørring. København 1961, ss. 160-169.
- Madsen, Holger*: Upubliceret manuskript om De forenede Basunkors historie, Agerskov 1994.
- Matthiesen, Carl*: Aus meinem Leben, Hamburg 1948.
- Matthiesen, Carl*: Die persönliche Bekehrung als Predigt der Kirche i: Rechtgläubigkeit und Frömmigkeit. Red. H. Asmussen, Bd. 1, Berlin 1938, ss. 21-59.
- Mehnert, Gottfried*: Die Kirche in Schleswig-Holstein. Kiel 1960.
- Mogensen, H. P. m.fl.*: Luthersk Missionsforening i Sønderjylland – Herre, du har været vor bolig i slægt efter slægt. Hillerød 1993.
- Nedergaard, Paul T.*: Kirkelig Årbog 1923, København 1923.
- Nedergaard, Paul T.*: Kirkelig Håndbog 1951, København 1951.
- Nedergaard, Paul T.*: Dansk præste- og sognehistorie, bd. 6, Viborg stift, København 1963.
- Nedergaard, Paul T.*: Dansk præste- og sognehistorie, bd. 9, Ribe stift, København 1968-72.
- Paulsen, H. Hejselbjerg (red.)*: Den Nordslesvigske Kirke. Landsdelens Kirkelig og Sognekirker skrevet af sønderjydske Præster. Bd. 1-2, Haderslev 1945-1948.
- Paulsen, H. Hejselbjerg*: Menighedsafstemningerne efter genforeningen. Haderslev stiftsbog 1970, ss. 26-38.

- Pedersen, Anna Marie*: Lægprædikant Matthias Hansens efterladte skrifter, Møldrup 1941.
- Petersen, Thade*: De sønderjydske frimenigheders historie, bd. 1- 2. Kolding 1924.
- Petersen, Carsten J.*: »Indre Mission i Sønderjylland« i A. Fibiger: »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark gennem 60 år«, København 1921, ss. 291-298.
- Petersen, Carsten J.*: Slesvigske Præster – et Udsnit af Præstestandens Historie, Tønder 1938.
- Rerup, Lorenz*: Slesvig og Holsten efter 1830, København 1982.
- Riese, Ingrid*: Die Indre Mission in Nordschleswig 1864-1920. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 9, Aabenraa 1964.
- Schwartz, O. Kragh*: Sognepræst Peter Christian Schwartz 1872-1945 i: Min far var præst, red. C. B. Schjørring. København 1961, ss. 136-148.
- Schrøder, Frederik*: Indre Mission og Nordslesvig i: Dansk Udsyn 1928, s. 104-131.
- Schrøder, Urban og J. H. Schjørring.*: Tiden efter 1920 i: Dansk præste- og sognehistorie, Bd. 10A, Haderslev stift, red. A. Pontoppidan Thyssen, Århus 1977-1985.
- Schülein, Poul*: Kirken i: J. Petersen (red.): Kulturelle Forhold i Sønderjylland 1920-1942, Haderslev 1943, ss. 103-130.
- Stefánsson, Finn m.fl.*: Religion / Livsanskuelse. Opplagsbog, Kbh. 1979.
- Sønderjyllands historie, bd. 5*, Red. Vilhelm la Cour m.fl.: Tidsrummet 1864-1920, København 1932-1933.
- Sørensen, H. P.*: Træk af Gram sogns historie. Gram 1963.
- Thorsen, Svend*: Når en grænse falder. Røster fra genforeningstiden, Haderslev 1971.
- Thyssen, Anders Pontoppidan (red.)*: Dansk præste- og sognehistorie, bd. 10A, Haderslev stift, Århus 1977-1985.
- Thyssen, Anders Pontoppidan (red.)*: Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld, bd. 1-2, Aabenraa 1984.
- Thyssen, Anders Pontoppidan*: Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815-1850, Aabenraa 1977.
- Toft, August*: Hans Jørgensen Toft – missionær i Øst-Jeypore i: I evangeliets tjeneste. Biografier af arbejdere i DMS. København 1946, ss. 76-85.
- Tonnesen, Johannes*: Ein schleswigsches Grenzlandgeschlecht. Husum 1949.
- Tonnesen, Johannes*: Fra fromhedslivet i Nordslesvig indtil 1920. i: Vores egne vinduer, Flensborg 1967, ss. 166-183.
- Tonnesen, Hans*: Indre Mission og Nordslesvig. Et Forsvarsskrift. Haderslev 1913.
- Tonnesen, Hans*: Nordslesvigsk Kirkeliv 1880-1920, bd. 1-2, Haderslev 1925-1926.
- Trap, J. P.*: Danmark, 4. udgave, Bd. 8-9, Kbh. 1928-1930.

Trap, J. P.: Danmark, 5. udgave, Bd. 9, Kbh. 1965 og Bd. 10, Kbh. 1965-67.

Weitling, Günter: Die historischen Voraussetzungen des »Kirchlichen Vereins für Indre Mission in Nordschleswig« und dessen Verbindung zur reichdänischen Indre Mission bis zur Jahrhundertwende. Flensburg 1971.

Weitling, Günter: Die Indre Mission und ihre Nachwirkungen in der Geschichte des Grenzlandes Nordschleswig. Flensburg 1992.

Weitling, Günter: Glimt af den nordslesvigske Indre Missions historie – I anledning af 100 året for dens stiftelse. Haderslev Stifts Årbog 1986 (a), ss.91-107.

Weitling, Günter: Indre Mission i Nordslesvig før århundredeskiftet. En oversigt. Sønderjyske årbøger 1977, ss. 60-112.

Weitling, Günter: Kirchliche Erweckung und nationaler Gedanke – die nordschleswigsche Erweckungsbewegung und ihre Nationalisierung. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 54, Apenrade 1986 (b). Samme afhandling findes også forkortet i »Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte«, bd. 5, Neumünster 1989, ss. 369-414.

Wienberg, Christian: Sønderjyllands Indsats i Verdensmissionen før 1920. Kbh. 1939.

Wind, Hans.: Lidt om Sønderjydsk Kirkeliv før 1920. Ribe Stifts Årbog 1946, ss. 11-23.

Wählin, Vagn: Religion, mentalitet og bevidsthedshistorie, bd.1: Historien i kulturhistorien. Århus 1988, ss. 191-234.

Wählin, Vagn: Skolevirke og Trosliv – bevægelse, vækkelse, oplysning, uddannelse gennem 100 år, bd. 1, Århus 1991.

Wählin, Vagn: Drikkeri, dans, natteløberi 1983 i: Kattegat-Skagerak projektet, Meddelelser, nr. 1, ss. 24-44.

Periodica

Missionsblade:

De gamle Stier 1929-1959 (1929-1934) Red. af lærerne Steensig, Knæverhede og L. J. Jensen, Roum (1929-1934). Fra 29/7 1934 var Steensig, Knæverhede eneredaktør.

Indre Missions Tidende 1854- (1918-1926) Red. F. Beck og N. B. Hindhede (1918). Red. N. B. Hindhede og C. Assenfeldt-Hansen (1919). I 1920 var sidstnævnte red. alene. Assenfeldt Hansen og C. Moe (1921-1926).

Det gamle Budskab 1913-1922 (1913-1922): Red. H. A. J. Bertelsen (1913-1920), B. J. Bruhn (1920-1921), N. C. Nielsen og F. C. Høy (1922). Kun 1915 og 1916 og 1921-1922 er intakte. Fra 1913 og 1914 mangler ca. halvdelen af eksemplarerne, og fra 1917-1920 findes kun knap en snes numre. Bladet skiftede i 1922 navn til Kom og Se.

Kom og Se! 1922-1944 (1922-1944): Red. N. C. Nielsen og pastor Hans Larsen, Hellevad (1922-1932), H. Larsen (1932-1933), H. Larsen og H. Wind (1934-1941), H. Wind (1941-1944).

Grænsevagten 1918-1970 (1920-1921) Red. Vilhelm la Cour.

Korsets Ord 1926-1927 (1926) Udgivet af Studiefondet.

Sædekornet 1911 (1911) Sædekornets Jubilæumsudgave 1911. Red. Hans Tonnesen, Hoptrup.

Sædekornet 1883-1920 (1883-1920) Red. Hans Tonnesen, Aabenraa, fra 1888 Hoptrup.

Aviser:

Flensborg Avis 1869- (1912)

Hejmdal 1893-1972 (1900-1920)

Kristeligt Dagblad 1896- (1912, 1920)

Utrykte Kilder:

Rigsarkivet (RA):

Privatarkiv nr. 5286: H. V. Clausen: Statistiske oplysninger om de nationale forhold i Nordslesvig, 8, Rise og Sdr. Rangstrup herreder 1900-1901.

Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa (LAA):

Aabenraa landrådsarkiv: D. B. 6b. Verhandlungen betr. die Wahl der Wahlmänner 1908.

Bjolderup amtsforstanderarkiv: 41. Byggesager 1909-1911.

Gråsten amtsret: Grundbøger for Gråsten.

Haderslev amtsret: 450. Sager til foreningsregisteret, nr. 35.
Grundbøger for Haderslev.

Løgumkloster amtsret: Grundbøger for Løgumkloster, Nr. Løgum og Fogderup.

Sønderborg amtsret: 712. Sager til foreningsregisteret, nr. 16.

Toftlund amtsret: Grundbøger for Strandelhjørn og Agerskov.

Tønder amtsret: Grundbøger for Tønder og Sølsted.

Aabenraa amtsret: 640. Sager til foreningsregisteret, nr. 25.
Grundbøger for Bolderslev, Hjolderup, Bedsted og Aabenraa.

Aabenraa provstearkiv: 1055. Synodeberetninger 1915.

Bjolderup præstearkiv: H. 8. Kirkekrønike.

Foreningsarkiv nr. 4: Vælgerforeningen for Nordslesvig, 14. Medlemslister 1919.

Foreningsarkiv nr. 5: Den nordslesvigske Skoleforening, Nr. 6. Ind- og udmeldelsesprotokol 1892-1906. Nr. 34. Medlemslister 1919.

Foreningsarkiv nr. 69: Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, 1. Forhandlingsprotokol 1902-1920.

Foreningsarkiv nr. 70: Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger i Nordslesvig, 1. Forskelligt vedrørende KFUM og KFUK i Nordslesvig 1907-1920.

Foreningsarkiv nr. 239: Foreningsforening for Rødekro og Omegn, 1. Protokol 1890-1903.

Privatarkiv nr. 84: Sognepræst Boye Johannes Bruhn, 1. Papirer 1905-1951.

Privatarkiv nr. 462: Redaktør Anders Lebeck, 39. National-statistiske tavler, Aabenraa amt, Bjolderup sogn, 1924.

Privatarkiv nr. 590: Sognepræst Carsten Petersen, 1. Erindringer (utrykte) 5. Indre Mission 1909-1918.

Tinglev kommunes lokalhistoriske arkiv, Bylderup (TKLA):

A 54: Ester Marie Feddersens beretning (1987).

A 55: Jens Peter Detlefsens beretning (1987).

A 57: Hans Peter Paulsens beretning (1987).

A 58: Indre Missions samfund i Bjolderup sogn. Samfundsrådsprotokoller 1900-1972 og Fedder Carstensens beretning (1987).

A 59: Thora Gimms erindringer »Den gamle købmandsgård«, herunder Anna Kyhls beretning (1960).

A 74: Kathrine og Niels Aage Buhrs beretning (1987).

A 80: KFUK i Bjolderup sogn, KFUK-protokoller 1937-1970.

A 121: Indre Missions samfund i Sottrup, Jubilæumshæfte for »Zion« 1945.

A 122: Asmus Hermansens beretning (1987).

A 168: KFUM i Bjolderup sogn: KFUM-protokol 1930-1949.

Indre Missions Hus, Fredericia (IM):

Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark: Hovedbestyrelsesprotokol 1914-

Indre Missions arkivalier: Utrykt arkivfortegnelse 1985.

Privateje:

Katrine Bjerregaard Lauritsen, Vojens: Jens Bjerregaard Lauritsen: Arbejdet i sognene: Agerskov (utrykt manuskript).

Günter Weitling, Sønderborg: Protokol over bladuddelere af »Det gamle Budskab« 1916.

Boye Johs. Bruhns utrykte erindringer.

Noter og henvisninger

1. Tilhængerne af de to missionsforeninger kaldes ofte »vennerne« eller »de hellige«; sidstnævnte var et datidigt øgenavn, som missionsfolkene velvilligt tog til sig.
2. »Den skæve firkant« er i vid udstrækning er identisk med det område, som fik tysk flertal ved rigsdagsvalget i 1912.
3. I forlængelse heraf henviste man ofte til Matt. 6,33: »Men søg først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alt det andet gives jer i tilgift.« og Gal 6,14: »Men det være langt fra mig at rose mig af andet end vor Herres Jesu Kristi kors, ved hvem verden er korsfæstet for mig, og jeg for verden.«
4. Den nationale tolkning af splittelsen findes klarest udtrykt hos H. P. Hanssen 1932, og dens hovedpunkter findes tillige hos Jørgen Larsen 1946, Carsten J. Petersen 1938, E. Albeck 1927, J. Holdt 1961 og 1977-1985, V. Ammundsen 1932-1933, T. Fink 1955 (a) og L. Rerup 1982 m.fl.
5. H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, J. P. Trap Danmark, 5. udg., 1965-1967, bd. 10,3, ss. 909-917 og Dansk præste og sognehistorie 1977-1985, bd. 10A, ss. 470-480.
6. Nordslesvig er den nordlige del af det tidligere hertugdømme Slesvig eller Sønderjylland, der i 1920 blev til »de sønderjyske landsdele« (fra 1970 Sønderjyllands amt). Sydslesvig forblev derimod en del af den preussiske provins Schleswig-Holstein. Klassiske historiske værker om Sønderjyllands historie er T. Fink 1955, Vilh. la Cour m.fl. (red.) 1932-1933 og L. Rerup 1982, hvortil der i almindelighed henvises.
7. Herom Jørgen Larsen 1946, s. 78ff og M. S. Lausten 1983, s. 174f.
8. Jørgen Larsen s. 77 og M. S. Lausten 1983, s. 171f. »Det almindelige præstedømme« er et teologisk sammenfattende udtryk fra reformationen, som angiver, at alle døbte kristne ved troen på Kristus har umiddelbar adgang til Gud (F. Stefánsson 1979, s. 23).
9. Jørgen Larsen 1946, s. 80.
10. A. Pontoppidan Thyssen 1984, bd. 1, s. 11ff og P. G. Lindhardt 1984, s. 178f.
11. A. Pontoppidan Thyssen 1977, s. 11.
12. M. S. Lausten 1983, s. 206.
13. A. Pontoppidan Thyssen 1977, s. 389 ff.
14. Jørgen Larsen 1946, s. 132ff, V. Ammundsen 1932-1933, bd.5, ss. 305ff og J. Holdt 1977-1985, s. 27ff.
15. A. Lassen 1976, s. 22. Jfr. Hans Tonnesens vurdering i 1913: »Den største Vanskelighed er, at der hos de omkring 80% af den nordslesvigske

Befolkning er en Kløft mellem deres Nationalitetsfølelse paa den ene Side og Staten og Statskirken, som de hører til, på den anden Side« (H. Tonnesen 1913, s. 11).

16. Herom H. Schultz Hansen 1985, s.137ff.
17. G. Weitling 1971, s. 30 f og P. G. Lindhardt 1972, s. 90f. Den tyske erfaringssteologi understregede, at bibelordet skulle tilegnes »troslevende« modsat en intellektuel tilegnelse af »den rette lære«. I oplevelsen af Guds kraft afslørede kristendommens sandhed sig (J. L. Balling m.fl. 1979, s. 244).
18. G. Weitling 1971, s. 44ff.
19. Herom G. Weitling 1971, s. 61ff og L. Blauenfeldt 1919, s. 11ff.
20. G. Weitling 1986 (b), s. 57.
21. Sædekornets Jubilæumsudgave 1911, s. 38.
22. Sst. s. 39.
23. Disse tre foretagender omtales nærmere senere hen.
24. G. Weitling 1971, s. 73.
25. G. Weitling 1971, s. 72 ff. og G. Weitling 1977, s. 67f.
26. G. Weitling 1971, s. 75.
27. G. Weitling 1971, s. 83f.
28. I. Riese 1964, s. 24 og G. Weitling 1971, s. 75.
29. I. Riese 1964, s. 24
30. G. Weitling 1971, s. 76.
31. Sædekornet den 1. februar 1890.
32. G. Weitling 1986 (b), s. 58.
33. Sædekornet den 1. april 1887.
34. Sædekornet den 1. april 1887.
35. Herom G. Weitling 1971, s. 85f.
36. Herom T. Kaftan 1924, s. 248ff. og J. Holdt 1977-1985, s. 32f.
37. V. Ammundsen 1932-1933, s. 317 og I. Riese 1964, s. 7.
38. G. Weitling 1977, s. 80 og W. Göbell 1954, s. 184f.
39. G. Weitling 1971, s. 91.
40. M. S. Lausten 1983, s. 160f.
41. Dansk IM betonedede dog sakramenterne endnu stærkere (J. Larsen 1946, s. 143).
42. G. Weitling 1971, s. 92f.
43. J. Holdt 1955, s. 155 og G. Weitling 1986 (b), s. 81-82.
44. G. Weitling 1971, s. 106ff.
45. LAA. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 5. Missionærinstruktionen genoptrykt i 1909.
46. G. Weitling, s. 93.
47. G. Weitling 1977, s. 85f.
48. G. Weitling 1971, s. 111f og J. B. Lauritsen 1989, bd. 2, s. 31ff.
49. Herom LAA. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 5. Missionærinstruktionen genoptrykt i 1909.
50. T. Fink 1955 (a), s. 191 ff.
51. G. Weitling 1971, s. 118 ff.
52. Herom Johs. Bruhn 1977, s. 65ff og Chr. Wienberg 1939, s. 82ff. Endvidere G. Weitling 1986, s. 78.

53. G. Weitling 1986 (a), s. 95 og J. Kaftan 1924, s. 249.
54. Herom Thade Petersen 1924, bd. 1 og 2 og H. P. Mogensen m.fl. 1993.
55. G. Weitling 1977, s. 104.
56. J. Holdt 1977-1985, s. 40.
57. G. Weitling 1986 (b), s. 73.
58. TKLA, A59. A. Kyhls beretning, s. 32ff. og H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 328.
59. TKLA, A58. F. Carstensen's beretning, s.1.
60. TKLA, A59. A. Kyhls beretning, s. 37 og H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 328.
61. Sædekornet den 15. januar 1894. Her nævnes »Abkjærs Folks Samlebøsse« første gang.
62. Løbende mødebekendtgørelser og gavelister i Sædekornet 1892-1912.
63. H. Knudsen 1920, s. 118.
64. Sædekornet den 1. december 1891.
65. G. Weitling 1971, s. 28 og L. Blauenfeldt 1919, s. 53f.
66. G. Weitling 1986 (b), s. 83.
67. Sædekornets Jubilæumsudgave 1911, s. 27, Sædekornet den 18. juni 1911 og C. Matthiesen 1938, s. 14. Vedrørende Bolderslev: LAÅ, Aabenraa Amtsretsarkiv nr. 640, Sager til foreningsregisteret, nr. 25: Medlemsfortegnelse for Missionsforeningen for Bolderslev og Omegn 1918 og TKLA, A58 Protokol for samfundsrådet 1903-1942 .
68. I. Riese 1964, s. 43f. Om »mellemtingene« generelt se V. Wählin 1982, s. 24ff.
69. G. Weitling 1986 (b), s. 80.
70. TKLA, A121. Jubilæumshæfte for Zion 1945, s. 10.
71. LAÅ. Aabenraa amtsret, grundbog for Hjolderup, bd. 2, blad 31 og H. Haue 1978, s. 371.
72. Sædekornet den 18. oktober 1903.
73. H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 289.
74. TKLA, A121. Jubilæumshæfte for Zion 1945, s. 11 og TKLA, A59. A. Kyhls beretning, s. 33.
75. Sædekornet den 30. august 1896, den 18. oktober 1896 samt den 3. september 1899 og H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 328.
76. TKLA, A59. A. Kyhls beretning, s. 37 og TKLA, A58. F. Carstensen's beretning, s.1.
77. Sædekornet den 24. maj og den 31. maj 1896 og L. Kirkegaard Larsen 1968, s. 14ff.
78. TKLA, A59. A. Kyhls beretning, s. 34 og Sædekornet den 3. oktober 1897.
79. LAÅ. Haderslev amtsretsarkiv nr. 450, sager til foreningsregisteret, nr. 35. Bestyrelse og statutter Haderslev den 28. september år 1900 i forbindelse med nordslesvigsk IM's registrering som en forening. Som en registreret forening kunne bevægelsen få visse fordele m.h.t. arve- og ejerforhold. Af vedtægterne fremgår det, at bestyrelsen nu var opdelt i en lille bestyrelse (formand, sekretær, kasserer

- og et par bisiddere) og en stor bestyrelse eller medlemskreds (de resterende).
80. Ifølge Sædekornet den 1. februar 1890 var I. Rosenlund kommet med i bestyrelsen allerede i 1890. Tidspunktet for de øvrige nye medlemmers indtræden er uvist, men formentlig er H. P. Abkjær blevet medlem af bestyrelsen i 1896, da han blev kasserer i Fællesforeningen.
 81. LAÅ. Haderslev amtsretsarkiv nr. 450, sager til foreningsregisteret, nr. 35. Statutter for nordslesvigsk IM, Haderslev den 28. september år 1900. Vedtægterne skulle skrives på tysk til amtsrettens foreningsregister.
 82. G. Weitling 1986 (b), s. 82 og W. Gøbell 1954, s. 186.
 83. G. Weitling 1971, s. 143ff.
 84. G. Weitling 1986 (b), s. 96 og A. Lassen 1976, s. 131.
 85. Herom G. Weitling 1971, s. 134 og G. Weitling 1977, s. 107.
 86. G. Weitling 1971, s. 28 og H. P. Hanssen 1932, s. 290.
 87. H. P. Hanssen 1932, s. 290 og TKLA, A59. A. Kyhls beretning, s. 40f.
 88. H. V. Clausen 1894, s. 133 og s. 135.
 89. Citeret efter H. V. Gregersen 1964, s. 164 (brev af R. P. Clausen den 9. februar 1900).
 90. Jens Jessen 1902, s. 11 og H. P. Hanssen 1932, s. 290.
 91. G. Weitling 1986 (b), s. 96.
 92. Sædekornet den 30. august 1903 og Sædekornet den 13. september 1903.
 93. G. Weitling 1986 (b), s. 78.
 94. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet i Bolderslev 1903-1942. Optegnelser fra året 1903.
 95. Chr. Wienberg 1939, s. 85.
 96. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1, generalforsamling den 22. januar 1906. Sædekornet den 4. februar 1906.
 97. LAÅ. Haderslev Amtsretsarkiv nr. 450, sager til foreningsregisteret, nr. 35. G. Weitling 1986 (b), s. 96 m.fl. skriver fejlagtigt, at formandskiftet skete i 1906.
 98. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1, generalforsamling den 23. september 1908 i Haderslev. Sædekornet den 15. november 1908.
 99. G. Mehnert 1960, 132 f og J. L. Balling m.fl. 1979, s. 263. Den liberale teologi satte en radikal filosofisk og historisk kritik af Bibelen og den kristne tradition i værk. Man anså f.eks. treenigheden, Kristi to naturer og jomfrufødslen for at være værdiløse spekulationer. Kristendommen skulle gøres kulturelt acceptabel og forståelig, da den ikke drejede sig om videnskab, men først og fremmest om etik. Kristendommens indvirkning på alle samfundslivets områder (sociale, kulturelle, nationale m.v.) var derfor afgørende for fremskridtet (J. L. Balling m.fl. 1979, s. 263ff.).
 100. E. Albeck 1927, s. 50-51 og I. Riese 1964, s. 29 samt LAÅ. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 1.

101. Sædekornets Jubilæumsudgave 1911, s. 28 og J. L. Balling m.fl. 1979, s. 268.
102. G. Weitling 1986 (b), s. 96 og Sædekornet den 15. november 1908.
103. J. M. Kylling 1919, s. 150 (jfr. G. Weitling 1986 (b), s. 93).
104. J. M. Kylling 1919, s. 155.
105. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr 1, bestyrelsens fællesmøde med danske missionsfolk den 8. juli 1908. J. M. Kylling 1919, s. 146-147 og H. P. Hanssen 1932, s. 291.
106. Herom Sædekornet 1907-1912 og LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Fortrolig rundskrivelse fra Hans Tonnesen i påsken 1911.
107. Kvietisme forbindes især med mystiske bevægelser og pietismen (Finn Stefánsson m.fl. 1979, s. 217).
108. Sædekornet den 22. november 1908.
109. Sst.
110. F.eks. Sædekornet den 17. oktober 1909.
111. Sædekornet den 24. januar 1909 og den 7. november 1909.
112. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Fortrolig rundskrivelse fra Hans Tonnesen i påsken 1911 og redegørelse til møde i Tinglev den 11. november 1912. Endvidere E. Albeck 1927, s. 48-49.
113. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Traktaten »Hvad vil Luthersk Forening?«, Flensborg 1908.
114. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Fortrolig rundskrivelse fra Hans Tonnesen i påsken 1911. Endvidere Hejmdal den 16. august 1909.
115. F.eks. Sædekornet den 10. januar 1909.
116. Sædekornet den 11. december 1910 og Dansk præste- og sognehistorie 1977-1985, bd. 10A, s. 105.
117. Sædekornet den 4. september 1910.
118. Sædekornets Jubilæumsudgave 1911, s. 21.
119. L. Rerup 1982, s. 292ff og T. Fink 1955 (a), s. 199-200.
120. Jørgen Larsen 1946, s. 135 og T. Fink 1955 (a), s. 202.
121. Herom L. Rerup 1982, ss. 297f og G. Weitling 1986 (b), s. 95.
122. L. Rerup 1982, s. 297.
123. J. Holdt 1977-1985, s. 37 og Jørgen Larsen 1946, s. 151.
124. Sædekornet den 13. november 1910.
125. Sædekornet den 5. marts 1911.
126. Sædekornet den 2. juli 1911.
127. G. Weitling 1986 (b), s. 85.
128. N. A. Jensen 1928, s. 92.
129. Sædekornets Jubilæumsudgave 1911, s. 16f og Carsten Petersen 1921, s. 294.
130. Sædekornet den 1. januar 1911.
131. H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 331.
132. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942, optegnelser fra årene 1903-1916. Dansk præste- og sognehistorie, 1977-85, bd. 10A, p. 475. H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956 ss. 331-332 samt Sædekornet

- den 1. januar 1911.
133. Sædekornet den 4. september 1904 og H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 285.
 134. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1, generalforsamling i Tønder den 3. november 1908. Sædekornets Jubilæumsudgave 1911, s. 36.
 135. LAÅ. Aabenraa amtsretsarkiv, grundbøger for Bolderslev, bind 2, blad 19 og bind 4, blad 73.
 136. Sædekornet den 3. marts 1907.
 137. Sædekornet den 7. februar 1909 og J. Holdt 1951, s. 188.
 138. Hejmdal den 20. januar 1912.
 139. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Fortrolig rundskrivelse fra Tonnesen påsken 1911. Endvidere H. Bracker i Kirchen- und Schulblatt den 11. februar 1927.
 140. J. M. Kylling 1919, s. 155 og J. Holdt 1968, s. 70-71.
 141. J. Holdt 1962, s. 114 ff.
 142. J. M. Kylling 1919, s.157 og J. Holdt 1968, s. 71-72. Endvidere fra »Apenrader Tageblatt« i Hejmdal den 29. september 1911.
 143. Herom LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Fortrolig rundskrivelse fra Tonnesen påsken 1911.
 144. Sst. og redegørelse til møde i Tinglev den 11. november 1912. Endvidere Hans Tonnesen 1913, s. 26-27 og s. 76.
 145. Herom LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Fortrolig rundskrivelse fra Tonnesen påsken 1911.
 146. Hans Tonnesen 1913, s. 27 og s.76 samt LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1, redegørelse til møde i Tinglev den 11. november 1911.
 147. Sst.
 148. LAÅ, Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1. Bestyrelsesmøde den 9. oktober 1912 og generalforsamling den 14. januar 1912.
 149. Sædekornet den 7. juli 1912.
 150. Hans Tonnesen 1913, s. 26.
 151. Hejmdal den 29. september 1912 og Hans Tonnesen 1913, s. 27-28.
 152. Erklæring af Hans Tonnesen oplæst ved mødet i Tinglev den 17. september og gengivet i Sædekornet den 29. september 1912.
 153. Erklæring af Hans Tonnesen oplæst ved mødet i Vojens den 23. september og gengivet i Sædekornet den 29. september 1912.
 154. Hejmdal den 29. september 1912.
 155. Erklæring af Hans Tonnesen oplæst ved mødet i Vojens den 23. september og gengivet i Hans Tonnesen 1913, s. 57ff.
 156. Sst., s. 60.
 157. Hejmdal den 28. september 1912. Når de fulde fornavne på visse personer ikke angives i modsætning til de øvrige nævnte personer, skyldes det, at de ikke findes i kildematerialet.
 158. Sst. og LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1, generalforsamling den 18. november 1912.
 159. Hans Tonnesen 1913, s. 76.

160. Hans Tonnesen 1913, s. 66.
161. Sst.
162. Hejmdal den 12. oktober 1912.
163. Sædekornet den 13. oktober 1912 (jfr. Hans Tonnesen 1913, s. 67f.).
164. De udtrådte og deres ligesindede kaldes tilsammen udbyrderne.
165. Herom Flensborg Avis den 15. oktober 1912 (jfr. Hans Tonnesen 1913, s. 69-75).
166. Sst.
167. Sst.
168. Herom Hans Tonnesen 1913, s. 73f.
169. Hans Tonnesen fremførte senere, at det nationale blot var en udløber af de flerårige teologiske stridigheder i foreningen. Han fremhævede dog, at det nationale var i forgrunden i den øjeblikkelige krise, bl.a. fordi han som leder ønskede at forholde modstanderne, at de teologiske konflikter var blevet løst året før.
170. Herom Hans Tonnesen 1913, ss. 78-92.
171. Sædekornet den 13. oktober 1912.
172. Hejmdal den 20. oktober 1912.
173. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. H. Richters optegnelser fra mødet den 21. oktober 1912.
174. Sædekornet den 27. oktober 1912.
175. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Meddelelse om Richter. Der oplyses intet yderligere om moderklæringen.
176. Sædekornet den 3. november 1912.
177. Hejmdal den 5. november 1912 og LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Udateret rundskrivelse om voldgiftsforlig.
178. Sædekornet den 17. november 1912 og LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1. Rundskrivelse fra C. Matthiesen til »de tolv« den 5. november 1912.
179. Sædekornet den 17. november 1912. Endvidere Hejmdal den 15. november 1912.
180. Sædekornet den 10. november 1912.
181. Sædekornet den 1. december 1912.
182. Hejmdal den 19. december 1912.
183. Herom C. M. Jensen 1927, s. 38-39 og I. Riese 1964, s. 52.
184. Hejmdal den 19. november 1912.
185. Herom LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1, generalforsamling den 18. november 1912. Sædekornet den 24. november 1912.
186. Sædekornet den 24. november 1912.
187. L. Kirkegaard Larsen 1968, s. 24, I. Riese 1964, s. 52 og LAÅ. Foreningsarkiv nr. 70 Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger, nr. 1, diverse udmeldelser.
188. Carsten Petersen 1921, s. 297.
189. Sædekornet den 15. december 1912.
190. Fra »Det gamle Budskab« i Hejmdal den 13. december 1912.
191. Hejmdal den 7. januar 1913.
192. Hejmdal den 1. januar 1913 (Tonnesens planer om udgivelse af

- »bevismaterialet« var allerede kendt på dette tidspunkt).
193. Hans Tonnesen 1913, s. 25.
 194. Sst., s. 19, s. 24f, s. 35 og s. 42f .
 195. Her efterrationaliserer Hans Tonnesen, idet V. Beck som før omtalt først kort før år 1900 betragtede det nationale som tæt forbundet med Gudsdyrkelsen (jfr. Weitling 1986 (b), s. 92).
 196. Hans Tonnesen 1913, s. 7f og s. 18-19.
 197. Hans Tonnesen 1913, J. M. Kyllings svarbrev til »de tolv« februar 1913, s. 104ff.
 198. Hejmdal lagde dog vægt på en nuanceret fremstilling af splittelsen, som mest belyses ved uforkortede mødereferater, erklæringer o.l. fra de implicerede. Den inddrager i stor grad også andre avisers syn på krisen i form af mangfoldige aviscitater.
 199. Herom G. Weitling 1986 (b), 101f og Hejmdal september 1912 til februar 1913.
 200. F.eks. fra »Schleswigsche Grenzpost« i Hejmdal den 27. september 1912 (jfr. G. Weitling 1986 (b), s. 101).
 201. Fra »Landeskirchliche Rundschau« i Hejmdal den 12. oktober 1912 og G. Weitling 1986 (b), s. 102. Endvidere fra »Landeskirchliche Rundschau« i Hejmdal den 8. oktober 1912.
 202. Fra »Schleswigsche Grenzpost« i Hejmdal den 22. november 1912.
 203. Fra »Landeskirchliche Rundschau« og »Apenrader Tageblatt« i Hejmdal den 11. januar 1913.
 204. Fra »Kirchen- und Schulblatt« i Hejmdal den 27. oktober 1912 og den 13. november 1912.
 205. Fra »Sonntagsblatt für Haus« i Hejmdal den 19. december 1912.
 206. Fra »Nordschleswig« i Hejmdal den 17. november 1912 (jfr. Weitling 1986 (b), s. 102f.).
 207. Herom G. Weitling 1986 (b), s. 100f og Hejmdal september 1912 til februar 1913.
 208. Fra »Dannevirke« og »Flensborg Avis« i Hejmdal den 29. september 1912. Endvidere fra »Flensborg Avis« i Hejmdal den 14. december 1912 og den 19. december 1912. Endvidere »Hejmdal« den 13. december 1912 og G. Weitling 1986, s. 100.
 209. G. Weitling 1986 (b), s. 100.
 210. Hejmdal den 28. september 1912.
 211. Hejmdal den 8. december 1912.
 212. Fra Thade Petersen i »Den nordslesvigske Kirkesag« i Hejmdal den 18. oktober 1912 og Thade Petersen i Hejmdal den 16. oktober 1912.
 213. »Kristeligt Dagblad« den 7. oktober 1912.
 214. Hejmdal den 8. december 1912.
 215. Fra »Det gamle Budskab« i Hejmdal den 13. december 1912.
 216. »Det gamle Budskab« den 1. januar 1913.
 217. Sst.
 218. Sædekornet den 8. december 1912. Tonnesen viser her sin afhængighed af erfaringsteologien.
 219. »Det gamle Budskab« den 1. januar 1913.
 220. Sædekornet den 15. december 1912.

221. Hejmdal den 11. januar 1913 og den 25. januar 1913.
222. »Det gamle Budskab« den 1. februar 1913.
223. Hejmdal den 29. december 1912.
224. LAÅ. Privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr 1. Meddelelse angående missionær Richter, Flensborg 1912.
225. »Det gamle Budskab« den 15. januar 1913.
226. »Det gamle Budskab« den 15. februar 1913.
227. Diverse mødebekendtgørelser og meddelelser i bladet »Det gamle Budskab« 1913-1914 og J. B. Lauritsen 1989, bd. 2, s. 63ff.
228. »Det gamle Budskab« den 1. april 1913.
229. Herom LAÅ. Sønderborg Amtsretsarkiv nr. 712, sager til foreningsregisteret, nr. 16.
230. Sst. Vedtægter for Det gamle Budskab, Sønderborg den 22. juli 1913.
231. Sst. og jævnføring med LAÅ. Haderslev amtsretsarkiv nr. 450, sager til foreningsregisteret, nr. 35. Vedtægter for nordslesvigsk IM den 28. september 1900.
232. H. Bracker i Schleswig-Holsteinisches Kirchen- und Schulblatt den 4. februar 1927.
233. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1, forhandlingsmøde den 10. april 1913.
234. Sædekornet den 27. april 1913.
235. Sst.
236. F.eks. Sædekornet den 20. april 1913.
237. LAÅ. Foreningsarkiver, Missionsforeningen for Aabenraa og omegn, duplikeret »Satzung des Missionvereins für Apenrade und Umgegend« 1913.
238. G. Horstmann u. å., s. 123 og H. Wind 1946, s.18.
239. Jfr. liste 1 og 2 over præsterne fra de to fløje i »missionen« i bilaget. Undersøgelsen bygger på mange samtidige kilder. Alle de aktive præster på begge fløje er utvivlsomt med på listerne. Når det gælder ikke-aktive præster kan listerne dog være behæftet med en vis usikkerhed.
240. Hans Tonnesen 1913, s. 38 og H. Wind 1946, s. 17-18.
241. Sædekornet den 15. december 1912.
242. Sædekornet den 26. oktober 1913.
243. Sst.
244. »Det gamle Budskab« den 1. august 1913.
245. Herom Sædekornet den 26. oktober 1913.
246. Sst.
247. Sst.
248. Sædekornet den 30. november 1913.
249. Sædekornet den 28. juni 1914. Referat fra foreningens generalforsamling den 18. juni 1914 i Haderslev.
250. H. Wind 1946, s. 18.
251. Sædekornet den 5. april 1914.
252. TKLA, A58. F. Carstensens beretning, s. 2.
253. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1902-1942. Bestyrelsesmøde for hjælpeforeningen den 20. november 1912.

254. Sst.
255. Sst.
256. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 70. Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger, nr. 1, diverse udmeldelser.
257. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 70. Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger, nr. 1, udmeldelsesbrev fra Cecilie Hansen, Bolderslev, til Carsten Petersen den 8. december 1912.
258. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1902-1942. Bestyrelsesmøde for hjælpeforeningen den 27. november 1912.
259. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 70. Fællesforbundet af kristelige Ungdomsforeninger, nr. 1, brev fra Mathias Knudsen, Hjolderup, til Carsten Petersen den 16. marts 1913.
260. Sædekornet den 2. august 1914. Påstanden i Dansk præste- og sognehistorie, 1977-1985, bd. 10A, s. 475 om, at Hoeck ikke tog stilling til striden, er således fejlagtig.
261. Herom Hejmdal den 15. april 1913. Endvidere »Det gamle Budskab« den 1. april 1913 (mødeannonce).
262. Mødeannoncer i Sædekornet og Det gamle Budskab.
263. F.eks. LAÅ. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 1. H. Wind 1946, s. 12ff., diverse »sogneberetninger« i Dansk præste og sognehistorie 1972, bd. 9B og 1977-1985, bd. 10A.
264. Sst. og E. Christensen 1939, s. 17. Endvidere Katrine Bjerregaard Lauritsen, Vojens, J. B. Lauritsen 1989, bd. 3, s. 2 og s. 7-8.
265. Sædekornet den 4. maj 1913 og J. M. Kylling 1919, s. 157f.
266. Hejmdal den 1. maj 1913 og J. M. Kylling 1919, s. 158.
267. Sst.
268. Sædekornet den 25. maj 1913.
269. Carsten Petersen 1938, s. 195-196.
270. Sædekornet den 17. august 1913.
271. Sst.
272. Sst.
273. Sædekornet den 19. april 1914.
274. Herom J. Holdt 1977, s. 39-40 og Sædekornet den 10. og den 17. maj.
275. Sædekornet den 10. maj 1914.
276. Sædekornet den 17. maj 1914.
277. G. Japsen 1979, s. 55 og J. Holdt 1977-1985, s. 40.
278. I. Riese 1968, s. 45.
279. J. Holdt 1962, s. 136-137.
280. G. Weitling 1986 (b), s. 111.
281. Sædekornet den 28. juni 1914.
282. L. Rerup 1983, s. 301f, V. Ammundsen 1932-1933, s. 406f. og Carsten Petersen 1938, s. 229ff.
283. Chr. Wienberg 1939, s. 86-87.
284. »Det gamle Budskab« den 24. januar 1915. I 1912 oprettede Breklum også en missionsmark i Østafrika (i dag Tanzania).
285. »Det gamle Budskab« den 10. oktober 1915 og C. Rise Hansen 1988, s. 120.
286. H. Wind 1946, s. 18.

287. V. Ammundsen 1932-1933, s. 406f og Carsten Petersen 1938, s. 230ff.
288. Carsten Petersen 1938, s. 199.
289. C. Matthiesen 1948, s. 144.
290. Sædekornet den 21. juni 1914.
291. Sædekornet den 21. september 1919.
292. Sædekornet den 28. maj 1916 og LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr.1. Generalforsamling den 9. maj 1916.
293. Carsten Petersen 1938, s. 196-197.
294. Carsten Petersen 1938, s. 198. Tonnesens brev til P. Petersen, J. Nissen og Johs. Nissen »ved Sommerens Slutning« 1917.
295. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr.1. Generalforsamling den 30. juli 1920.
296. Sædekornet den 5. oktober 1913 og diverse mødelister i bladet under krigen. Johs. Lund boede 1912-1913 i Sønderborg, 1914-1916 i Vojens og 1917-1920 i Haderslev.
297. F.eks. Sædekornet den 24. december 1915 og den 10. marts 1918.
298. LAÅ. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 1. Sædekornet den 10. marts 1918.
299. Sædekornet den 15. august 1914.
300. Sædekornet den 10. marts 1918.
301. Thade Petersen 1924, s. 364 f.
302. Sædekornet den 11. november 1917.
303. Sædekornet den 21. januar 1917.
304. Sædekornet den 22. juni 1919.
305. LAÅ. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 1. Sædekornet den 14. september 1919.
306. LAÅ. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 1.
307. H. Knudsen 1920, s. 123 og J. M. Kylling 1919, s. 155.
308. J. M. Kylling 1919, s. 155 og J. Holdt 1968, s. 76.
309. »Det gamle Budskab« den 18. oktober 1914, den 22. august 1915 og den 5. september 1915.
310. I foråret 1917 blev J. H. Lund dog indkaldt til krigstjeneste (jfr. »Det gamle Budskab« den 27. maj 1917). Kilderne tier angående yderligere oplysninger om indremissionær Petersen.
311. »Det gamle Budskab« den 10. juni 1916.
312. H. P. Hanssen 1932, s. 293. Brev fra N. C. Nielsen til H. P. Hanssen den 18. april 1909.
313. J. Holdt 1958, s. 44.
314. Sst., s. 10.
315. »Det gamle Budskab« den 5. april 1914.
316. Begge evangelister virkede i England i anden halvdel af 1800-tallet. Spurgeon anses for at være en af frikirkelighedens største vækkesprædikanter i England. Han holdt i højere grad end de fleste baptister fast ved den ældre evangeliske ortodoksi overfor den noget »friere skriftopfattelse«. Amerikaneren Moody kom til England først i 1870'erne og fremkaldte sammen med ligesindede gennem evangelisk farvede vækkelsesråb omfattende kristelige væk-

- kelser af ukonfessionel karakter i og udenfor statskirken i såvel England som Irland (H. Holmquist 1992 m.fl., s. 216f. og s. 221f.).
317. »Det gamle Budskab« den 30. maj 1915.
 318. »Det gamle Budskab« den 27. juni 1915.
 319. »Det gamle Budskab« den 18. juli 1915.
 320. »Det gamle Budskab« den 30. januar 1916 og LAÅ. Sønderborg Amtsretsarkiv nr. 712, sager til foreningsregisteret, nr. 16. Generalforsamling den 20. januar 1916.
 321. Sst. Generalforsamling den 31. januar 1919.
 322. »Det gamle Budskab« den 20. juni 1920. Grænsevagten januar 1921, s. 242.
 323. »Det gamle Budskab« den 30. juli 1916 og H. Madsen 1994, s. 2.
 324. »Det gamle Budskab« den 6. juni 1915.
 325. Herom A. Pontoppidan Thyssen 1984, s. 78ff og s. 95.
 326. H. Knudsen 1920, s. 124, LAÅ. Privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 1 og diverse »sogneberetninger« i Dansk præste og sognehistorie 1972, bd. 9B og 1977-85, bd. 10A.
 327. Sædekornet den 29. februar 1920. Artikelrækken begynder i dette nummer af Sædekornet.
 328. Sædekornet den 22. april 1917.
 329. »Det gamle Budskab« den 18. juli 1915.
 330. »Det gamle Budskab« den 6. april 1916.
 331. Herom »Det gamle Budskab« den 25. juli 1915.
 332. Sædekornet den 20. februar 1916.
 333. F.eks. »Det gamle Budskab« den 17. december 1916.
 334. Sst.
 335. Sædekornet den 21. januar 1917.
 336. »Det gamle Budskab« den 13. juni 1915.
 337. »Det gamle Budskab« den 4. juli 1915.
 338. Sædekornet den 17 september 1916.
 339. Sædekornet den 25. marts 1917.
 340. Sædekornet den 6. maj 1917.
 341. TKLA, A58. F. Carstensens beretning, s. 1.
 342. Herom Sædekornet den 10. juni 1917.
 343. LAÅ. Aabenraa provstearkiv nr. 1055, synodeberetning fra Bjolderup sogn 1915. Dansk præste- og sognehistorie, 1977-1985, bd. 10A, s. 476.
 344. TKLA, A122. A. Hermannsens beretning, s. 2. og H. V. Gregersen m.fl. 1951-1956, s. 357ff og TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Begivenheder 1914-1918.
 345. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Brev fra H. Tonnesen til Nis Callesen, Hoptrup den 20. maj 1916.
 346. Sst. og LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1. Generalforsamling den 9. maj 1916.
 347. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Brev fra samfundsbestyrelsen i Bolderslev til H. Tonnesen, Bolderslev den 29. maj 1916.
 348. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i

- Nordslesvig, nr. 1. Bestyrelsesmøde den 2. juni 1916.
349. LAÅ. Aabenraa amtsretsarkiv, grundbøger for Bolderslev og LAÅ. Bjolderup amtsforstanderarkiv, nr. 41, byggesager 1909-1911.
350. Boye J. Bruhns utrykte erindringer: Tiden i Bjolderup sogn 1917-1930.
351. Sst. og Dansk præste- og sognehistorie, 1977, bd. 10A. s. 477.
352. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69. Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1. Generalforsamling den 29. januar 1918.
353. LAÅ. Bjolderup præstearkiv, H. 8. Kirkekrønike 1891-1920.
354. »Det gamle Budskab« den 22. juni 1919.
355. »Det gamle Budskab« den 7. oktober 1917.
356. LAÅ. Bjolderup præstearkiv, H. 8. Kirkekrønike 1891-1920.
357. Sst.
358. Boye J. Bruhns utrykte erindringer: Tiden i Bjolderup sogn 1917-1930.
359. Katrine Bjerregaard Lauritsen, Vojens; J. B. Lauritsen 1989, bd. 3, s. 2 og s. 7-8.
360. A. Lassen 1976, s. 131 og C. Matthiesen 1938, s. 30.
361. Johs. Tonnesen 1967, s. 172.
362. LAÅ. Aabenraa landrådsarkiv, D. B. 6b.
363. J. Holdt 1958, s. 46.
364. Jørgen Larsen 1946, s. 147f og Carsten Petersen 1938, s. 224ff.
365. Jørgen Larsen 1946, s. 149f og Carsten Petersen 1938, s. 214ff.
366. Dansk præste- og sognehistorie, 1972, bd. 9B, s. 1074-1075 og 1079.
367. Hans Tonnesen 1913, s. 82 og Johs. Tonnesen 1962, s. 176.
368. C. Matthiesen 1938, s. 29-30.
369. Hans Tonnesen 1913, s. 60, O. Kragh-Swartz 1961, s. 139ff og J. Holdt 1958, s. 24.
370. Carsten Petersen 1938, s. 230ff.
371. H. Knudsen 1920, s. 123 og diverse »sogneberetninger« i Dansk præste- og sognehistorie, bd. 9B, 1972 og bd. 10A, 1977-1985.
372. Sst.
373. H. P. Sørensen 1963, 358f og C. Matthiesen 1948, s. 143-144.
374. RA. Privatarkiv, nr. 5286, H. V. Clausen, statistiske oplysninger om de nationale forhold i Nordslesvig, nr. 8, 1900-1901 og »Det gamle Budskab« den 15. februar 1913.
375. J. B. Lauritsen 1989, bd. 2, s. 63ff, J. Holdt 1955, s. 159ff og A. M. Pedersen 1941, s. 253-254.
376. Sst. og Dansk præste og sognehistorie 1972, bd. 9B, s. 1258-1259.
377. J. B. Lauritsen 1989, bd. 2, s. 28f og s. 107f.
378. Dansk præste- og sognehistorie 1972, bd. 9B, s. 938 og s. 1068-1070 og A. Toft 1946, s. 80.
379. RA. Privatarkiv nr. 5286, H. V. Clausen, statistiske oplysninger om de nationale forhold i Nordslesvig, nr. 8., 1900-1901. LAÅ: Aabenraa landrådsarkiv, D. B. 6b.; foreningsarkiv nr. 4, Vælgerforeningen i Nordslesvig, nr. 14; foreningsarkiv nr. 5, Den nordslesvigske Skoleforening, nr. 6 og nr. 34; foreningsarkiv nr. 239, Foreningsforening for Rødekro og Omegn, nr. 1; privatarkiv nr. 462, Anders Lebeck, nr. 39, nationalstatistiske tavler.

380. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 239, Foredragsforening for Rødekro og Omegn, nr. 1 og foreningsarkiv nr. 5, Den nordslesvigske Skoleforening, nr. 6.
381. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 4, Vælgerforeningen i Nordslesvig, nr. 14 og foreningsarkiv, nr. 5, Den nordslesvigske Skoleforening, nr. 34.
382. A. Pontoppidan Thyssen 1977 (kort over lægmandsforsamlinger med tilknytning til den pietistisk prægede forsamlingsbevægelse samt til herrnhutismen).
383. A. Lassen 1976, s. 452, 498 og 522.
384. Herom se P. Schülein 1948 og J. Holdt 1943.
385. H. Knudsen 1920, s.124 og E. Christensen 1939, s. 59-60.
386. A. Lassen 1976, s. 417, 498f, 522 og 524. Tallene angiver procentdelen af alle stemmeberettigede.
387. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1. Generalforsamling den 19. december 1918. Sædekornet den 29. december 1918.
388. L. Kirkegaard Larsen 1968, s. 26-27 og Indre Missions Tidende den 19. juni 1921.
389. Dansk IM's Hus, Fredericia. Hovedbestyrelsesprotokol for Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark 1914-. Forårsmøde i Odense den 1.-4. april 1919. Sædekornet den 20. april 1919.
390. Dansk IM's Hus, Fredericia. Hovedbestyrelsesprotokol for Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark 1914-. Forårsmøde i Odense den 1.-4. april 1919. Sædekornet den 20. april 1919.
391. V. Wählin 1990, 320-321.
392. Sædekornet den 11. januar 1920.
393. Sædekornet den 31. august 1919.
394. Sædekornet den 7. og 14. september 1919.
395. Sædekornet den 31. august og den 14. september 1919.
396. Sædekornet den 26. oktober 1919.
397. Sst.
398. Indre Missions Tidende den 3. april 1921.
399. Hejmdal den 5. november 1919.
400. Fra Kristeligt Dagblad i Sædekornet den 16. november 1919.
401. Indre Missions Tidende den 14. november 1920.
402. LAÅ. Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1. Generalforsamling den 30. juli 1920.
403. Sædekornet den 28. marts, den 2. maj og den 27. juni 1920.
404. Sædekornet den 27. juni 1920.
405. »Det gamle Budskab« den 13. februar 1921.
406. Dansk IM's Hus, Fredericia. Hovedbestyrelsesprotokol for Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark 1914-. Efterårsmødet på Haderslev missionshotel den 18.-21. oktober 1920. Indre Missions Tidende den 14. november 1920.
407. De resterende syv indremissionærer var Christian Høeg, Johannes Lund, Peter Lund, Sofus Friis, Martin Lorenzen, Hans Knudsen og Mads Holst.

408. J. B. Lauritsen 1989, bd. 2, s. 69.
409. Friedrich Jessen skriver fejlagtigt, at missionshusene blev overtaget af dansk IM i F. Jessen 1973, s. 37.
410. Missionshotellet i Gråsten blev under krigen omdannet til et børnehjem.
411. Sædekornet den 3. marts 1907.
412. P. Holt 1961, s. 761f.
413. LAÅ. Aabenraa amtsretsarkiv, grundbøger for Bedsted (bind 2, blad 4) og Løjt (2, 99). LAÅ Løgumkloster amtsretsarkiv, grundbøger for Fogderup (1, 56), Løgumkloster (4, 397) og Nørre Løgum (1, 84). LAÅ Toftlund amtsretsarkiv, grundbøger for Strandelhjørn (4, 56) og Agerskov (4, 2). LAÅ. Tønder amtsretsarkiv, grundbøger for Tønder (7, 85) og Sølsted (3, 89). LAÅ. Graasten amtsretsarkiv, grundbøger for Gråsten (7, 193). Endvidere Sædekornet den 29. december 1918 og Dansk IM's Hus. Fortegnelse over Indre Missions arkivalier i Sønderjylland med oplysninger om missionshusene.
414. LAÅ. Aabenraa amtsretsarkiv, grundbøger for Aabenraa (9, 43).
415. Katrine Bjerregaard Lauritsen, Vojens, J. B. Lauritsen, bd. 3, s. 7-8. Dansk IM's Hus, Fredericia. Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark 1914-, efterårsmøde den 18.-20. oktober 1921 i Tønder og TKLA. A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Generalforsamling den 28. januar 1934.
416. Dansk IM's Hus, Fredericia. Fortegnelse over dansk IM's arkivalier i Sønderjylland med oplysninger om missionshusene.
417. Herom H. Hejselberg Paulsen 1970.
418. De øvrige var fra Tonnesenfløjen: T. G. Christiansen, Skodborg; C. Hoeck, Løjt; B. N. Paulsen, Broager; T. W. Tiedje, Ravsted; P. A. Petersen, Vilstrup; K. F. W. Nissen, Lintrup; J. Lorentzen i Haderslev og Matthies fra Skrave. Fra Det gamle Budskab: A. Bock, Kværs, H. A. Langlo, Lysabild og F. I. Prahl, Kegnæs (»respektive sogneberetninger« i Dansk præste- og sognehistorie, 1972, bd. 9B og 1977-1985, bd. 10A).
419. Herom Grænsevagten december 1920 og januar 1921 samt Hejmdal den 25. januar 1921.
420. Dansk præste- og sognehistorie 1977-1985, bd. 10a, s. 477.
421. Boye J. Bruhns utrykte erindringer: Tiden i Bjolderup sogn 1917-1930.
422. Dansk præste- og sognehistorie, 1972, bd. 9B, s. 1225.
423. Sst. s. 1043.
424. H. Hejselberg Paulsen 1970, s. 35.
425. Dansk præste- og sognehistorie, 1977-1985, bd. 10A, s. 694.
426. Dansk præste og sognehistorie, 1972, bd. 9B, s. 1226., s. 1045 samt 1977-1985, bd. 10B, s. 696.
427. H. Hejselberg Paulsen 1970, s. 35-36, Dansk præste- og sognehistorie 1972, bd. 9B, s. 1203 og 1977-85, bd. 10A, s. 457 og s. 484.
428. H. Hejselberg Paulsen 1970, s.37 og diverse »sogneberetninger« i Dansk præste- og sognehistorie, 1977-1985, bd. 10A og 1972, bd. 9B.

429. H. Knudsen 1920, s. 124.
430. S. Thorsen 1971, s. 55f.
431. U. Schrøder m.fl. 1977-1985, s. 69.
432. V. Ammundsen 1928, s. 116 og S. Thorsen 1971, s. 56f.
433. Indre Missions Tidende den 7. maj 1922. 12 indremissionærer var udstationeret i Sønderjylland, deriblandt fem indremissionærer fra Tonnesen-fløjen.
434. Dansk præste- og sognehistorie 1977-1985, bd. 10A, s. 215-216 og A. Pontoppidan Thyssen 1984, s. 95.
435. Kom og Se den 5. februar 1922.
436. Indre Missions Tidende den 10 juni 1923.
437. »Det gamle Budskab« den 12. juni 1921.
438. »Det gamle Budskab, tillige Søndagsblad for Brødremenigheden« den 22. januar 1922.
439. Kom og Se den 18. juni 1922.
440. Sst.
441. Sst.
442. Kom og Se den 14. marts 1926. Det oplyses dog ikke, hvor mange abonnenter, der er.
443. Kom og Se den 14. oktober 1928.
444. F.eks. Kom og Se den 22. juli 1923.
445. S. Thorsen 1971, s. 55-56 og 60f og H. Becker-Christensen 1990, bd. 1, s. 78f.
446. Citeret efter H. Becker-Christensen 1990, bd. 1, s. 78f.
447. Sst.
448. F.eks. Kom og Se den 30. januar 1927.
449. Kom og Se den 24. august 1924.
450. Sst. H. Toft var søn af August Toft, Raved i Bjolderup sogn (jfr. s. 26).
451. Kom og Se den 24. juni 1928.
452. J. Holdt 1943, s. 115, C. M. Jensen 1927, s. 65.
453. Dansk præste- og sognehistorie 1977, bd. 10A, s. 215-216. M. Hansen fik taletilladelse i dansk IM i 1926.
454. Kom og Se den 28. juli 1929.
455. Sst.
456. Kom og Se den 18. marts 1928.
457. Kom og Se den 26. august 1923.
458. Indre Missions Tidende 1923, s. 538-539.
459. Korsets Ord den 1. januar 1926. Jfr. Studiefondets gaveliste fra årene 1923-1925.
460. Dansk præste- og sognehistorie 1963, bd. 6, s. 866.
461. Dansk præste- og sognehistorie 1963, bd. 6, s. 169-170 og P. Holt 1961, s. 706. I begge værker står der, at Roum-kredsen brød med »De gamle Stiers IM« og oprettede »Det gamle Budskabs IM« i 1926. De gamle Stiers IM blev følgelig dannet før 1926, men året angives ikke. Der m.a.o. usikkerhed om oprettelsen. »De gamle Stiers IM« begyndte dog ifølge bladet »De gamle Stier« i 1928, og bla-

- det startede i 1929. Lærer Steensig, Knæverhede og J. Jensen Roum stod som udgivere.
462. De gamle Stier den 21. april 1929 og den 10. november 1929.
 463. Roum-kredsen trådte ifølge »De gamle Stier« den 23. september 1934 først ud af foreningen i sommeren 1934.
 464. H. V. Gregersen 1951-1956, s. 373-374.
 465. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Møde den 26. januar 1919.
 466. LAÅ. Aabenraa Amtsretsarkiv nr. 640, sager til foreningsregisteret, nr. 25.
 467. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Bestyrelsesmøde den 7. august 1920.
 468. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Generalforsamling den 23. september 1920.
 469. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Ifølge tal fra generalforsamlingerne mellem 1920-1928.
 470. Boye J. Bruhns Erindringer: Tiden i Bjolderup sogn 1917-1930.
 471. Sst.
 472. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Generalforsamling den 14. marts 1926.
 473. Kom og Se den 23. maj 1926.
 474. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Generalforsamling den 6. februar 1927 og F. Carstensens beretning, s. 3.
 475. De to selskaber for ydremission Det danske Missionsselskab (DMS) og Dansk forenet Sudanmission blev stiftet i hhv. 1821 og 1911. Kristeligt dansk Fællesforbund (KdF) oprettedes i 1899, Det Blå Kors (Blå Kors) i 1877 og Dansk Sømandskirke i fremmede havne (Dansk sømandsmission) i 1867.
 476. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Bestyrelsesmøde den 12. maj 1928.
 477. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Optegnelser over begivenheder i september 1928.
 478. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Optegnelser over begivenheder i august 1933 og generalforsamling den 28. januar 1934.
 479. T. Fink 1955 (b), s. 81ff.
 480. Dansk præste- og sognehistorie 1977-1985, bd. 10A, s. 477
 481. TKLA, A168. KFUM-protokol 1930-1949. Meddelelser vedrørende foreningens historie, liv o.l. og TKLA, A80. KFUK-protokol 1937-1942. KFUK's stiftelsesmøde den 21. oktober 1937 i Bjolderup præstegård. KFUM i Hjolderup synes ikke at have gjort sig gældende efter 1920, men kilderne tier herom.
 482. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Generalforsamling den 28. januar 1934.
 483. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Møde i missionshuset den 10. februar 1934. Nogle af tilhængerne kom fra den tidligere Tonnesen-kreds i Hjolderup.
 484. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Bestyrelsesmøde

- de den 28. juli 1934.
485. Sst. Brev til pastor P. N. Vive fra bestyrelsen, Lovtrup den 5. maj 1934.
 486. Sst.
 487. Sst.
 488. TKLA, A58. Protokol for samfundsrådet 1903-1942. Bestyrelsesmøde den 28. juli 1934.
 489. Sst. Generalforsamling den 20. januar 1935. Appellen er understreget i protokollen.
 490. Sst. Møde mellem bestyrelsen og Vive-kredsen den 18. marts 1936.
 491. Sst. Ekstraordinær generalforsamling den 26. maj 1936.
 492. Sst. Generalforsamling den 6. december 1938.
 493. TKLA, A55. J. P. Detlefsens beretning, s. 13 og TKLA, A80. KFUK-protokol 1942-1957. Optegnelser over begivenheder fra vinteren 1944 til foråret 1945.
 494. Herom TKLA, A80. KFUK-protokol 1942-1957. Bl.a. redegørelse for krigsårene til møde den 8. januar 1946 og optegnelser over begivenheder i oktober 1947. Endvidere TKLA, A 57, H. P. Paulsens beretning.
 495. TKLA, A 58. Protokol for samfundsrådet 1942-1972. Generalforsamling den 13. juli 1945.
 496. Kom og Se den 14. oktober 1928 og den 6. januar 1929 og Dansk præste- og sognehistorie 1972, bd. 9B, s. 1258.
 497. De gamle Stier den 1. september 1929.
 498. Kom og Se den 24. og 31. juli samt den 21. august 1932
 499. J. Holdt 1958, s. 70
 500. Dansk præste- og sognehistorie 1972, bd. 9B, s. 1198-1199.
 501. Dansk IM's hus Fredericia. Fortegnelse over IM's arkivalier i Sønderjylland med oplysninger om missionshusene.
 502. C. Rise Hansen 1988, s. 121.
 503. E. Christensen 1939, s. 96.
 504. P. Schülein 1943, s. 125.
 505. H. P. Mogensen m.fl. 1993, s. 22.
 506. Dansk præste- og sognehistorie, bd. 10 A, s. 681.
 507. Dansk præste- og sognehistorie, bd. 9 B, s. 1246.
 508. Kom og Se den 12. november 1944.
 509. Kurt Larsen 1986, s. 71ff.
 510. Sst. s. 71.
 511. Kurt Larsen 1986, s. 72 og L. Kirkegaard Larsen 1968, s. 55.
 512. En undtagelse er dog G. Mehnert, som slet ikke behandler bruddet i 1912 eller Det gamle Budskab.
 513. H. Hejselbjerg Paulsens bog »Den nordslesvigske Kirke«, bd. 1-2 (1945-48) minder om samleværket Dansk præste- og sognehistorie, der omtales senere. Bogen er blot mindre udførlig (jfr. litteraturlisten).
 514. G. Weitlings nyeste publikation fra 1992 er væsentligst et resumé af tidligere forskningsresultater (se litteraturfortegnelsen).
 515. H. P. Hanssen 1932, s. 295.

516. H. Wind 1946, s. 16.
517. Hans Tonnesen selv havde også haft et ønske om at skrive nordslesvigske IM's historie. Han nåede dog kun at skrive de to småskrifter »Nordslesvigske Kirkeliv 1880-1920« bd. 1-2 (1925-1926), som mest er en ujævn torso over kirkelivet, der f.eks. behandler hensovede medarbejdere, fremtrædende kirkemænd som T. Kaftan og E. Wacker, Præsteforeningen og præsteseminariet i Haderslev.

Bilag 1

Præster tilhørende nordslesvigsk Indre Mission

Andersen, Jørgen A., Moltrup (1907-1921), tysk præst Haderslev (1926-1932)

Braren, Jürgen C. A., Åstrup (1912-1926) og Højer (1926-1943)

Christiansen, Thomas G., Oksenvad (1911-1915) og Skodborg (1915-1921), rejste sydpå i 1921

Hansen, Peter, Dybbøl (1902-1930)

Hoeck, Christian, Bjolderup (1909-1916) og Løjt (1916-1921), rejste sydpå i 1921

Horstmann, Gottfried, Skrave (1908-1913), Brøns (1913-1917) og Skærbæk (1917-1920), rejste sydpå i 1920

Jørgensen, Carl M., Sønderborg (1911-1920) og tysk sognepræst i Sønderborg (1920-1953)

Lauritzen, Lauritz M., Tinglev (1910-1914) og Varnæs (1914-1929)

Lorenzen, Johannes, Rømø (1910-1914) og Haderslev (1914-1920), rejste sydpå i 1920

Mathies, Paul, Skrave (1914-1916) og feltpræst (1916-1918), rejste sydpå i 1918

Nissen, Karl F. W., Lintrup-Hjerting (1911-1920), rejste sydpå i 1920

Paulsen, Bertel N., Kværs (1906-1913) og Broager (1913-1920), rejste sydpå i 1920

Petersen, Carsten J., Magstrup (1911-1932)

Petersen, Peter A., Tandslet (1910-1914) og Vilstrup (1914-1919 (feltpræst)), rejste sydpå i 1920

Poort, Knud O., Tirupati (1908-1914), Toftlund (1915-1921) og Branderup (1922-1946)

Popp, Andreas Chr., Løjt (1910-1914) og Hygum (1914-1945)

Rickers, Claus, Abild (1899-1921), døde 1921

Schmidt, Niels, Rødding (1911-1919), rejste sydpå i 1919

Tonnesen, Hans, Hoptrup (1888-1927)

Tonnesen, Johannes J., Hellevad-Egvad (1910-1919), rejste sydpå i 1919

Tiedje, Thomas W., Ravsted (1910-1920) og Gøteborg (1920-1933)
Wind, Hans P., Arrild (1911-1917) og Døstrup (1917-1935)

Kilder: Sædekornet (1912-1920), Hejmdal (1912-1913), Dansk præste og sognehistorie, bd. 10A (1977-1985) og Dansk præste og sognehistorie bd. 9B (1972), Hans Tonnesen »Forsvarsskrift« (1913), H. Wind »Lidt om Sønderjydsk Kirkeliv før 1920« (1946), LAÅ: Foreningsarkiv nr. 69, Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig, nr. 1 (1902-1920); privatarkiv nr. 84, Boye J. Bruhn, nr. 1 (1905-1951) og privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen, nr. 5 (1909-1918).

Bilag 2

Præster tilhørende Det gamle Budskabs Indre Mission

Andersen, Anders, Øst Jeypore (1912-1916), Arrild (1917-1924) og Øst Jeypore (1924-1958)

Andresen, Karl H., Agerskov (1907-1920), døde i 1920

Andresen, Sønke R., Ballum (1910-1921), rejste sydpå i 1921

Bendixen, Jacob, Sommersted (1906-1921), rejste sydpå i 1921

Benzon, Johan N. W. von Ficher, Roager (1896-1917) og Svenstrup (1917-1937)

Bertelsen, Hans A. I., Sottrup (1908-1919), rejste sydpå i 1921

Bock, Andreas, Rejsby (1904-1914) og Kværs (1914-1921), rejste sydpå i 1921

Bracker, Hans D., missionsinspektør i Breklum (1898-1928)

Brossmann, Karl A., Brøns (1917-1921) og Bording (1921-1941)

Bruhn, Boye Johs., Skærbæk (1905-1917) og Bjolderup (1917-1930)

Hansen, Jørgen, Hostrup (1911-1940)

Jensen, Ole Chr., Øst Jeypore (1906-1914), Notmark (1917-1935) og Øst Jeypore (1935-1947)

Jessen, Peter J., Øst Afrika (1912-1918), Rinkeæs (1918-1924), Nr. Snede (1924?) og Ejstrup (1931-1957)

Jørgensen, Nicolai, Haderslev (1908-1921) og Skørpinge (1924-35)

Jørgensen, Rasmus, Indien (1906-1916), Spandet (1917-1922) og Rømø (1922-1950)

Langlo, Heinrich A., Lysabild (1908-1920 (provst 1919-1920)), rejste sydpå i 1920

Larsen, Hans Chr., Jeypore (1900-1916), Kliplev (1916-1921) og Hellevad (1921-1937)

Lorentzen, Anton E., Rømø (1914-1919), Hjordkær (1919-1927), Vallensbæk (1927-1951)

Mahler, Magnus T., Haderslev (1907-1914) og Tandslet (1914-1921) Vivild-Vejlby (1921-1941)

Matthiesen, Carl, Diakonisseanstalten i Flensborg (1910-1936)

Nielsen, Nicolai Chr., Bedsted (1911-1914), Lyksborg (1915) og Oksenvad (1916-1918). Pastor emer. 1918

Nissen, Andreas, Broager (1906-1931)
Petersen, Christian J., Skodborg (1904-1913) og Haderslev som
hhv. provst (1913-1920) og tysk sognepræst (1921-1931)
Prahl, Friedrich I., Kegnæs (1915-1920), rejste sydpå i 1920, tysk
sognepræst i Haderslev (1932-1955)
Schwarz, Peter M. Chr., Klipleve (1907-1916), Burkal (1917-1940)
Simonsen, Peter, Jels (1911-1913) og Nr. Løgum (1913-1940)
Terp, Jacob P., Østafrika (1910-1917) og Oksenvad (1918-1930)
Terp, Peter J., Østafrika (1908-1917) og Branderup (1918-1921), rej-
ste sydpå i 1922
Toft, Hans J., Øst Jeypore (1907-1916), Skrave (1916-1921) Lintrup-
Hjerting (1921-1924) Øst Jeypore (1924-1934)
Treplin, Heinrich L. M. R., Løjt (1904-1916), feltpræst (1916-1918),
Rømø (1919-1922). Pastor emer. 1922
Wacker, Peter Johs. G. E., Diakonisseanstalten i Flensborg (1876-
1910), døde 1913

Kilder: »Det gamle Budskab« (1913-1922), Hejmdal (1912-1913),
Flensborg Avis (1912), Grænsevagten (1920-1921), H. Wind »Lidt
om Sønderjyds Kirkeliv før 1920« (1946), Dansk præste og sog-
nehistorie, bd. 10A (1977-1985) og Dansk præste og sognehistorie
bd. 9B (1972), Hans Tonnesen »Forsvarsskrift« (1913). Endvidere
Günter Weitling, Sønderborg, protokol over uddelere af bladet
»Det gamle Budskab« 1916. LAÅ: privatarkiv nr. 84, Boye J.
Bruhn, nr. 1 (1905-1951) og privatarkiv nr. 590, Carsten Petersen,
nr. 5 (1909-1918).

Det Gamle Budskab

Gal.

6, 14

Udgivet af „Det Gamle Budskabs Indre Mission“
Redigeret af Pastor Bertelsen i Snogbæk.

»Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« blev i løbet af 1890'erne en hovedfaktor i grænselandets kirkelige og folkelige liv. Den samlede folk til vækkelsesmøder, byggede missionshuse, støttede den ydre mission og forskellige sociale initiativer og udgav bladet »Sædekornet«. Arbejdet foregik på skriftens grund og tjente udelukkende »Det Ene Fornødne«, de vakte frelse ved Jesus Kristus. Efter århundredskiftet fik en mere liberal teologi dog indflydelse på bevægelsen, der i stigende grad forholdt sig til verdslige samfundsspørgsmål, herunder den dansk-tyske nationalitetskonflikt. Det vakte modstand i Indre Missions konservative kredse, som fastholdt den pietistiske afstandtagen til »verdens anliggender«. I 1912 blev bevægelsen splittet, og en ny missionsforening, »Det gamle Budskabs Indre Mission« med bladet »Det gamle Budskab«, blev grundlagt. De to konkurrerende foreningers blade viser forskellene i grundholdningerne. »Sædekornet«s tidstypiske bladhovede symboliserer med billedet af sædemanden tanken om Gudsrigets frodige vækst (forsiden). »Det gamle Budskab« satte derimod blot et sort kors på forsiden, til påmindelse om Jesu Kristi offerdød på korset for syndige menneskers skyld (bagsiden).